

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

4(48) 2013

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

95 РОКІВ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

**Заступники
головного редактора**

Відповідальний секретар

Василь НІМЧУК

Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Павло ГРИЦЕНКО

Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА
Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут Української мови НАН України

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4
Електронна пошта: ukrmov@gmail.com
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування

Марії Сулими

Комп'ютерне верстання

Наталії Яременко

Підписано до друку 11.12.13. Формат 70 × 108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Newton C. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,45. Обл.-вид.
арк. 15,02. Тираж 375 прим. Зам. 3767.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом «Академперіодика» НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідомство про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК 81'282 УДК 811

Андрій Даниленко

Нью-Йорк

**УКРАЇНСЬКА БІБЛІЯ
І ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 р.***

У статті розглянуто причини появи Валувського циркуляра 18 липня 1863 р. у контексті україномовних перекладів Святого Письма, зроблених Павлом Морачевським та Пантелеймоном Кулішем. Автор доводить, що поява циркуляра була спричинена не так перекладом Нового Заповіту П. Морачевським, творчість якого залишилась на маргінесах формування нової української літературної мови, як польським повстанням та підривною діяльністю українофілів.

Ключові слова: Валувський циркуляр, Біблія, нова літературна українська мова, П. Морачевський, П. Куліш.

18 липня 1863 р. Петро Валув, тодішній міністр внутрішніх справ царської Росії, надіслав до Київського, Московського і Петербурзького цензурних комітетів таємний циркуляр, що запроваджував обмеження на малоросійські (україномовні) публікації. Згідно з розпорядженням, цензурні комітети могли й надалі дозволяти друк лише таких книжок, «які належать до царини красного письменства; пропуск же книжок малоросійською мовою як духовного змісту, так і навчальних, ба й узагалі призначених для початкового читання народом зупинити»

* Автор висловлює подяку редакції журналу «Acta Slavica Iaponica» за дозвіл передрукувати статтю «The Ukrainian Bible and the Valuev Circular of July 18, 1863» (Acta Slavica Iaponica. — 2009. — V. 28. — P. 1–21) в українському перекладі. Переклад статті здійснено протягом наукового стажування автора в Славистичному науково-дослідному центрі при Хоккайдському університеті (м. Саппоро) влітку 2013 р., де автор мав унікальну можливість скористатися особистою бібліотекою Ю.В. Шельова, яка зберігається в цьому науково-дослідному центрі.

[20: 241; 17: 304]. Передісторія цього циркуляра, що ввійшов до Ємського указу 18 травня 1876 р., який фактично поклав край використанню української мови на теренах царської Росії, була предметом численних досліджень. Різні науковці (Федір Савченко, Девід Сондерс, Олексій Міллер, Рікарда Вульпіус) розглянули появу Валуєвського циркуляра з різних, почасти комплементарних, ба й калейдоскопічних, кутів зору. У цій розвідці ми розглянемо проблему походження цього документа в контексті перекладів Святого Письма новоукраїнською мовою, що дозволить розширити межі погляду на генезу цього циркуляра.

Проблема генези Валуєвського циркуляра

З-поміж комплементарних теорій, зосереджених на вторинних аспектах походження Валуєвського циркуляра, слід згадати нещодавню спробу фінсько-канадського дослідника Й. Ремі витлумачити появу антиукраїнських документів як результат впливу історичних осіб на перебіг історичних подій. Обговорюючи ситуацію україномовних публікацій після Валуєвського циркуляра, Й. Ремі звернув увагу на той факт, що з 1874 р. до 1876 р., попри заборону українського слова, з'явилося друком вісімнадцять україномовних книжок, з них сімнадцять — у Києві [49: 88]. На думку науковця, найімовірнішим поясненням цього може бути продажність одного з двох місцевих цензорів, як-от Іллі Пузиревського. Утім, як визнав Й. Ремі, навіть після його відставки в перші місяці 1876 р. друком з'явилося шість нових україномовних публікацій, що порушувало вимоги циркуляру 1863 р. [Там само: 108–109]. Щодо заборони україномовної навчальної літератури, то варто згадати Д. Сондерса, який уважав, що на підготовку циркуляра могли бути вплинути й інші чинники [50: 367–377]. Серед них він назвав полеміку між російським консервативним журналістом М. Катковим (1818–1887) та українським істориком і письменником М. Костомаровим (1817–1885), яка мала місце влітку 1863 р. Утім, за словами Д. Сондерса, цього самого погляду дотримувалися деякі з його попередники, зокрема М. Лемке. Той уважав, що самої полеміки між М. Катковим і М. Костомаровим було подостатньо, щоб царський уряд підготував циркуляр 1863 р. [17: 294–309].

Проте зазначена полеміка, хоч би якою ідеологічно важливою вона здавалася 1863 р., визначила лише в загальних рисах вектор майбутнього протистояння українофілів з їхніми супротивниками на великоросійських культурних обширах. У жодному зі своїх обвинувачень М. Катков не навів очевидних фактів братання українофілів із польськими заколотниками, хоча активізація українофільства на той час була очевидна. Утім, в одній зі своїх програмових статей, надрукованій 21 червня 1863 р. в «Московських ведомостях», М. Катков засудив «новітніх Кирилів та Мефодіїв» [маючи на увазі київське Кирило-Мефодіївське товариство, заборонене за часів Миколи II, — А. Д.], які, мовляв, повискакували зі своїми букварями, щоб довести існування

«якоїсь небувалої малоросійської мови» [13: 276]. Нарешті, поскаржився далі М. Катков, один відомий професор [Костомаров] відкрив «національну передплату задля збирання грошей на друк малоросійських книжок і книжечок», що може бути наслідком заколоту підступних поляків [Там само: 277]. М. Катков стверджував, що українофіли роблять нечисту справу, а отже, «служують покірним знаряддям затятих ворогів самої України та всієї Росії. Він убачав в українофільстві «майстерну інтригу», «сумну помилку» та «жалюгідну наївність» [Там само: 699]. Польські заколотники, на думку російського журналіста, раді були підтримувати українофілів усіма можливими засобами, щоб тільки поставити під сумнів існування самого руського народу, частиною якого були так само українці [Там само: 276–277]. У підсумку М. Катков заявив, що «Україна ніколи не мала осібної історії, ніколи не була осібною державою, український народ є чистий руський народ, корінний руський народ, посутня частина руського народу, без якої він не може залишатися тим, чим він є» [Там само: 278]. Прикметно, що його сентенція про те, що «малоросійської мови ніколи не було і, попри всі зусилля українофілів, ще й досі не існує» увійшла практично слово в слово до тексту Валуєвського циркуляра [Там само].

Пояснення, запропоновані Й. Ремі та Д. Сондерсом, не переконують, особливо якщо зважити на славнозвісну недбайливість усього бюрократичного апарату Російської імперії. Через це ми ладні залишитися в межах традиційніших і загальноприйнятих підходів до вивчення генези Валуєвського циркуляру. Така «укоріненність» у традицію є навіть доконечною, оскільки в пропонованій розвідці ми беремо до уваги інший чинник — переклад(и) Святого Письма новоукраїнською мовою. Один із таких перекладів, зроблений П. Морачевським (1806–1879), не тільки передував першій забороні українського слова 1863 р., але й, як Р. Вільпіус намагалася довести, спричинився до підготовки відповідного циркуляра [5; 53]. Ми ж, навпаки, спробуємо показати, що цей переклад навряд чи міг спричинитися до його появи. Зокрема, ми вважаємо, що переклад Нового Заповіту П. Морачевського не був таким загрозливим для загальноруської ідеї, як, скажімо, переклад Святого Письма, здійснений П. Кулішем (1819–1897) у співпраці з І. Полюєм (1845–1918) якихось десять років по тому. На противагу місцевій говірці з невеликою кількістю запозичень, використаній П. Морачевським, переклад П. Куліша був зроблений, писав М. Катков, «на особливій малоросійській мові, дорозвиненій, доповненій, довигаданій українофілами» [13: 696].

Оскільки в центрі нашої уваги — поява української Біблії в контексті цензурних заборон на друк україномовних видань, ми зупинимось на двох основних підходах у сучасних націоналістичних студіях до генези Валуєвського циркуляра. Умовно їх можна назвати соціоісторичний та соціолінгвістичний, хоча розмежовувати їх можна досить умовно як з термінологічного, так і з методологічного поглядів. Утім, щоб

визначити ступінь впливу української Біблії на заборону використання «малоросійського наріччя» у друці, варто визначити наявність релігійного складника в кожному з двох зазначених підходів.

Уже 1930 р. Ф. Савченко ладен був убачати причину появи цензурної заборони на українське слово в недовірі імперських чинників до українофілів та острахом перед польськими націоналістами, хоча для цього не було серйозних підстав [29: 200-203; 49: 90]. Д. Сондерс, натомисть, припустив, що антиукраїнські укази 1847 р. (заборона Кирило-Мефодіївського товариства), Валувський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. були спровоковані бажанням царського уряду заборонити початкову освіту, проваджену рідною мовою. Щоправда, на думку Д. Сондерса, якщо українофіли та польські патріоти і не були першопричиною появи зазначених документів, то їхня активність могла-таки вплинути на події, які спричинилися до появи Валувського циркуляра [50; 51: 23-49].

Підсвідомо наслідуючи погляд Ф. Савченка, російський дослідник О.І. Міллер припустив, що в середині XIX ст. на теренах Російської імперії змагалися два «проекти», як-от «проект великої руської нації» та власне «український проект» [20: 31-41]. Лише поступова активізація українофільського руху й особливо вибух польського повстання в 1863 р. могли призвести до зміни в суспільній думці про українство. Досить пригадати, що поява українського журналу «Основа» в 1861 р. спричинила неоднозначну реакцію з боку освіченої верстви російського суспільства попри його прихильне ставлення до українського руху ще 20 років перед тим. На початок 1860-х рр. колишні «українофіли» М. Погодін та І. Аксаков, поминаючи М. Каткова, дійшли висновку, що дальше потурання малоросійству лише зашкодить розвиткові загально-російської культури й народності [38: 182-214].

Міллерова теорія щодо змагання двох національних «проектів» має багато чого спільного і з реконструкцією російсько-українського дискурсу XIX ст. у працях О. Андрєвської. Уже в своїй докторській дисертації, присвяченій проблемам національної свідомості українців у Російській імперії, О. Андрєвська переконливо ствердила, що сучасна нестабільність у російсько-українських стосунках багато в чому є наслідком суперечливого співіснування двох відмінних політичних моделей, або парадигм «руськості» [38: 196-198]. Одна модель спирається на уявленні про давню українсько-руську землю та народність, яка добровільно піддалася спочатку полякам, а потім російському самодержавцеві, які гарантували їй специфічні права у майбутньому¹. В основі дру-

¹ Найочевидніше ця модель була описана П. Кулішем у його віршованій епічній історії «Україна» 1843 р. та історичному нарисі «Повесть об украинском народе» 1846 р. Наприкінці життя П. Куліш запропонував дещо змінений погляд на це питання. Згідно з ним, Київська Русь була колискою українців, а тому все українське мусить називатися *староруським*. Московія ж постала пізніше на окраїні давніх староруських зе-

гої моделі — постулат про загальноруську народність, згідно з яким як малороси, так і великороси мали спільну «руську» тожсамість, що ґрунтувалася на спільному православному спадкові та спільній історії [38: 196-198]. Запропонована українськими православними мислителями, які наводили інтелектуальні мости між Україною та Московією, ідея про спільну народність набула своєї викінченості в «Синописі», або історії «славно-російського народу», що вийшла друком 1674 р. у Києві під наглядом Інокентія Гізеля (Innozenz Giesel), архимандрита Києво-Печерського монастиря².

Згідно з О. Андрєвською, малоросійський складник загальноруської культури поступово зазнав переоцінки в імперському суспільстві між 1830 р. та 1860 р. [38: 199-200]. Нарешті 1863 р., після польського повстання 1830–1831 рр., заборони Кирило-Мефодіївського товариства 1847 р., поразки Росії в Кримській війні 1853–1856 рр., польського повстання 1863 р., страх імперії перед підступними малоросами спричинився до першої заборони на використання української мови [20: 96–115]. О.І. Міллер ствердив, що Святійший Синод аж ніяк не був ініціатором заборонних заходів, а саме питання недоречності публікації Святого Письма українською мовою не було першопричиною репресій проти українського слова³. Як припустив раніше Б. Дмитришин, переклад Святого Письма українською мовою навряд міг спричинитися до докорінної переоцінки малоросійського складника, оскільки на той час під орудою Російського біблійного товариства Біблія була перекладена більш як п'ятдесятьма мовами, зокрема калмицькою, турецькою, чуваською тощо [44: XVIII–XIX].

Отже, у цьому місці варто звернутися до іншого, соціолінгвістичного, витлумачення генези Валуєвського циркуляра. Сьогодні основним пропагатором цього підходу можна вважати Р. Вульпіус, яка

мель, тим-то вона ідентифікується з *новоруциною*. У примітці до своєї поеми «Куліш у пеклі» автор зазначив, що «староруськамова родоначалница мови й письменности спершу польської [,] а потім і московської» [15: 546]. Його історичний нарис 1846 р. спричинився до полеміки з М. Костомаровим. П. Куліш уважав його за українського західника та християнського гуманіста, байдужого до національного, який писав, що не дивується, чому люди вибирають між своїм і чужим на користь останнього, адже людина завжди прагне кращого, а краще — то чуже [47: 36]. Певна річ, до заборони Кирило-Мефодіївського товариства М. Костомаров був менш перейнятий ідеями українофільства, ніж П. Куліш.

² Як відомо, у період між 1674 р. і 1881 р. «Синопис» був передрукований 30 разів і перекладений кількома мовами; він залишався єдиним підручником з історії Росії в початкових школах [19: 341–348]. Як зазначив О.І. Міллер, історіософські елементи «Синописиса», що стосуються єдності Великої та Малої Русі, можна знайти в усіх авторів історії Росії [20: 32]. Автор «Синописиса» остаточно розвинув ідею єдності двох народів, чи не вперше висловлену Й. Борецьким у «Протестації» 1621 р. (див. [48: 230]; щодо розмежування термінів *руський*, *російський*, *славенський* тощо див. нашу працю [41]).

³ У зв'язку з цим висновок О. Андрєвської про те, що «безпосередньою причиною» появи Валуєвського циркуляра була, мовляв, можливість оприлюднення українського перекладу Нового Заповіту, здається мало обґрунтованим, пор. [20: 49].

спробувала нещодавно дослідити політику російщення України у 1860–1920 рр., зокрема крізь призму перекладу Біблії на новоукраїнську мову [53]. Уже на першій сторінці своєї монографії 2005 р. авторка стверджує, що загроза появи друком української Біблії змусила П. Валуєва запровадити цензурні обмеження на малоросійські публікації, передусім релігійного й навчального змісту. Покликаючись на А. Каппелера, Р. Вульпіус зазначила, що із посиленням русифікації на всіх теренах імперії процес російщення українського населення набрав витонченого характеру [46: 28–29; 53: 15]. Згідно з нею, жодний з аналогічних заходів, ужитих царським урядом ні до, ні після 1863 р., не був таким ефективним в обмеженні розвитку української культури. Утім, побіжно, у примітці, Р. Вульпіус таки припустила, що на появу Валуєвського циркуляра 1863 р. могли вплинути й інші чинники, не самий лише переклад Біблії [5: 198, сн.22; 53: 118]. У цьому зв'язку авторка згадала офіційну полеміку щодо діяльності Київської громади, й особливо польські повстання, що могли бути навіяти в офіційних чинників «кошмарні» сни щодо можливості схожого сценарію на теренах Малоросії [53: 132; 44: XVII].

Якщо пристати на думку Р. Вульпіус, то поява української Біблії могла загрожувати статусу російської мови, вживаної як *lingua franca* на українських землях [53: 133]. Це припущення, на перший погляд, видається ймовірним, адже на цей час на зміну давній теорії архімандрита Інокентія Гізеля (1600–1683) та особливо митрополита київського Йова Борецького (†1631) про сакральну єдність у межах *Slavia Orthodoxa* прийшла загальноруська ідея⁴. Це, ймовірно, пояснює, чому обер-прокурор Синоду генерал-майор А.П. Ахматов у своїх висновках щодо перекладу П. Морачевського покладався на рекомендації власне світських радників, включаючи Третє відділення царської канцелярії та Міністерство внутрішніх справ. На запит П. Валуєва він написав, що переклад відправлено на додаткову експертизу калузькому архі-

⁴ Ідею єдності українців та московитів найпереконливіше висловив Й. Борецький. У своєму листі до Михайла Романова у серпні 1624 р. Й. Борецький, зокрема, порівняв долю двох Русей з долею біблійних братів Йосипата Веніямина [48: 230–231]. Пізніше, просвітницька, інтерпретація єдності двох народів була запропонована С. Дівовичем у його «Разговоре Великороссии с Малороссиею» (1762 р), в якому Малоросія каже Великоросії, що вона клялась на вірність не їй, а російському цареві. На думку О. Анедревської, як у більшості козацьких хронік, у цьому програмовому творі йдеться про добровільну спілку, на яку давня і незалежна Україна пішла з російським монархом [38: 196, fn. 35]. Та сама думка знайшла відображення в драмі 1728 р. «Милость Божія...», приписана М. Максимовичем у 1865 р. Ф. Прокоповичу (1681–1736), який був завзятим оборонцем ідеї про один *россійський* народ. Тут варто згадати вираз, ужитий Захарією Копистенським у передмові до Часослову, надрукованого 1616 р.: *отъ нарочиты(х) мѣстъ в Россіи Кііовски(х)*, тобто «від згаданих місцевостей у київській Росії» [36: 6]. Нагадаймо, що на відміну від *россійський* (з омеогою) або *российський* на позначення православного населення на польсько-литовських землях паралельна російська форма сприймалась інакше в Московії, де вона асоціювалася з російським самодержцем і його державою. Така термінологічна відмінність могла свідчити про зародження загальноруської візії російської (імперської) ідентичності [42: 126].

єпископові Григорію. Утім, незабаром, не бажаючи підірвати його авторитет, обер-прокурор, отримавши нові інструкції від світської влади, відкликав рукопис П. Морачевського [49: 95; 53: 133-134].

Парадоксально, але ієрархія факторів, які могли, на думку Р. Вільпіус, спричинитися до появи Валуєвського циркуляру, відбиває немов у дзеркалі систему чинників, що їх зрештовлював О.І. Міллер [20: 124]. На йогодумку, поява циркуляра була наслідком цілого комплексу політичних рішень влади та зміною орієнтирів у суспільній думці внаслідок польського повстання 1863 р. При цьому переклад Біблії українською мовою, як він припустив, відіграв другорядну роль у підготовці циркуляру [Там само: 241].

Чи було на початку Слово?

На наш погляд, є всі підстави пристати на думку О. І. Міллера про те, що переклад П. Морачевського, який можна поставити в один ряд із іншими українськими публікаціями того часу, аж ніяк не був причиною появи Валуєвського циркуляра. Наші аргументи можна поділити на «об'єктивні» (екстралінгвістичні) та «суб'єктивні» (власне лінгвістичні).

Говорячи «об'єктивно», переклад Євангелія від Івана та Євангелія від Марка, здійснений малоросійською говірною мовою в одному із загумінкових містечок Російської імперії, не був подією надзвичайною. Уже в грудні 1812 р. Олександр І дозволив заснувати в Росії Імператорське Біблійне товариство. Створене за ініціативою Джона Патерсона (1776–1855) з Британського та Іноземного Біблійного товариства, мета Російського Біблійного товариства полягала в поширенні Святого Письма мовами народів Російської імперії, тимчасом як вступ до товариства був відкритий для представників усіх християнських конфесій. Наслідучи Британське та Іноземне товариство, Російське Біблійне товариство розпочало свою діяльність із підготовки перекладів східними та іншими «екзотичними» мовами, як-от калмицькою, монгольською, татарською, грузинською, юдео-татарською, естонською, їдиш тощо. Уже 1826 р. Російське Біблійне товариство переклало, надрукувало та поширило п'ятьсот тисяч примірників Святого Письма понад сорока мовами, з них двадцятьма шістьма мовами, вживаними в Російській імперії [27: 694]. У лютому 1816 р. Олександр І надав Біблійному товариству право друкувати Новий Заповіт, який з'явився російською мовою 1823 р. Російський Псалтир був надрукований ще 1822 р., а російський Окоїх — 1825 р. Однак протидія церковних ієрархів не дозволила митрополиту московському Філарету (Дроздову) здійснити повний переклад Біблії російською мовою [39: 67-68]. Лише 1859 р. з дозволу Олександра II Святійший Синод пропустив у друк повний текст Нового Заповіту російською мовою. Чотириєвангеліє було надруковане 1860 р., а решта книг Нового Заповіту — 1862 р. Характерно, що повний російський переклад Біблії з'явився лише 1876 р., тобто на рік пізніше від перекладу Марксового «Капітала» російською мовою [1: 35].

Здавалося, після появи Нового Заповіту російською мовою у 1860–1862 рр. можна було очікувати, що царський уряд і Святійший Синод сприятимуть появі Нового Заповіту українською мовою. Усе немов заповідалося на це. Подільський священник Василь Якович Гречулевич підготував і надрукував на той час у Санкт-Петербурзі збірники казань і молитов малоросійською мовою: «Проповеди на малороссийском языке» (1849 р., 2-ге вид. 1855 р.), «Беседы катихические [...]» (1855 р.), «Беседы катихические на Символ веры [...]» (1856 р., 2-ге вид. 1859 р.) та «Беседы о семи спасительных таинствах» (1859 р.) [23: 44]. Перша збірка, писана «плохенькою мовою, та й ще по-подольському слезбизованню», була ґрунтовно зредагована (переписана) П. Кулішем на прохання Василя Васильовича Гречулевича, сина автора [25: 357]. Цю збірку належно поцінували сучасники, навіть деякі слов'янофіли, які хвалили її за «найчистіший говір південноруської мови», вжитий у другому виданні [22:123-124].

Назагал, 1863 р. виявився надзвичайно багатим на україномовні публікації релігійного змісту. Скажімо, архієпископ чернігівський, відомий богослов і церковний історик Філарет (Д. Гумілевський) надрукував українською мовою «Слово против враждебников, хтивих до доносов» (1863 р.) [23: 45]. Святійший Синод так само пропустив до друку «Оповідання зь Святого Писания» С. Опатовича. Цікаво, що друк «Оповідань» був покритий з коштів, зібраних М. Костомаровим у 1860-х рр. на видання української Біблії [53: 134]. «Оповідання» С. Опатовича стали надзвичайно популярними, а відтак, вплинули на розвиток конфесійного стилю новоукраїнської мови. Недарма приклади з його «Оповідань» потрапили до двох головних словників української мови — Євгена Желехівського (Львів, 1886 р.) та Бориса Грінченка (Київ, 1907 р.). У 1881 р., тобто за п'ять років після підписання Емського указу, який забороняв друк «будь-яких оригінальних творів або перекладів» малоросійською мовою [20: 242], невідомий автор поставив риторичне запитання стосовно того, як «Оповідання» С. Опатовича вийшли другим виданням 1875 р. [30: 896]. Це запитання аж ніяк не було пустопорожнім, бо «Оповідання» були надруковано *кулішівкою*, яку заборонила царська адміністрація до вжитку через відмінність від загальноруського правопису [10: 34; 9]. Насамкінець, щоб продовжити список україномовних видань 1863 р., варто згадати «Поучения на малороссийском языке» харків'янина І. Бабченка [24: 25].

Усі згадані збірки казань та молитов мали сталий попит серед українців. Саме через це переклад двох Євангелій, поданий П. Морачевським до Святійшого Синоду, міг бути на той час цілком логічним через популярність такої літератури. Інакше важко пояснити, чому Святійший Синод поставився до оцінки цього перекладу «по-діловому» й рутинно, немов передбачаючи його неодмінну публікацію. Проте поява Валуєвського циркуляра докорінно змінила ситуацію [53: 133-134], хоча, як уже зазначалося, ніщо не віщувало проблем із друком пере-

кладу П. Морачевського. Виправивши і переглянувши рукопис, П. Морачевський надіслав його митрополиту Санкт-Петербурзькому та Новгородському Ісидору з проханням надати дозвіл на друк перекладу. Однак у квітні 1863 р. П. Морачевський несподівано отримав негативну відповідь. Розчарований, але не знеохочений, він таки закінчив переклад двох останніх Євангелій разом із Посланнями апостолів і вислав повний текст перекладу до Імператорської Академії наук із проханням розглянути текст і рекомендувати його до друку. Відомий славіст і колишній українофіл І. Срезневський (1812–1880) створив спеціальну комісію, до складу якої увійшли академіки О. Востоков (1781–1864) і О. Никитенко (1804–1877). Згідно з її висновком, переклад П. Морачевського був винятковою працею, з погляду релігійного й філологічного. Вони, зокрема, написали:

[...] чи здатне малоросійське наріччя, на сучасному рівні свого літературного розвитку й розробки, до натхнення тих божественних і величних істин, що їх містить Євангеліє? Питання це переклад, на наш погляд, розв'язує якомога задовільно. Малоросійське наріччя в ньому, можна сказати, блискуче витримує іспитування цього роду й усуває будь-який сумнів, багатьма відчуваний, у здатності до вираження величних ідей розуму, величних почувань серця, не впадаючи у вульгарність, не обрублюючи їх, не паралізуючи. Переклад Морачевського запевняє уповні, що й якість або характер слів, й якість словосполучень малоросійських не зраджують ані гідності, ані смислу висловлюваних думок. [...] Поза всяким сумнівом, переклад Євангелія Морачевського зробить епоху в літературному творенні малоросійського наріччя [21: 475–476].

У рішенні Відділення російської мови та словесності Імператорської Академії наук було відзначено, що П. Морачевський, попри численні складнощі, упорався зі своїм завданням. Одна з проблем полягала в браку мовних засобів у малоросійській мові на позначення «ідей, належних до вищої розумової царини» [Там само: 477]. Тонкий знавець малоросійської мови, П. Морачевський знайшов натхнення «в простоті величності божественних істин» і спромігся віднайти у своєму рідному наріччі такі народнорозмовні вирази й словосполучення, які відбили якнайудатніше високу природу позначуваних ними думок [Там само]. Розуміючи духовну й релігійну значущість перекладу П. Морачевського, члени Відділення просили Президента звернутися до Святійшого Синоду із проханням надати дозвіл на друк цього перекладу. Рукопис було надіслано, зокрема, й архієпископу калузькому Григорію (в миру Микола Миткевич), який, за переказами очевидців, плакав над перекладом П. Морачевського, вихваляючи мову й стилістику його тексту [53: 129].

Утім, попри рекомендацію від Академії Наук, Святійший Синод заборонив друк перекладу Євангелія, передусім, на догоду світській владі, до якої звернулися представники консервативних кіл із проханням захистити руське православ'я від розколу. Варто згадати анонімного листа, надісланого шефові жандармів кн. В. Долгорукову, щодо можливих політичних наслідків публікації малоросійського перекладу Святого Письма [34: XXXV–XXXVI]. Написаний, судячи з усього, кимось із

церковної ієрархії, лист закликав кн. В. Долгорукова вжити всіх можливих заходів до оборони вітчизни та православної віри від схизми. Вочевидь, автор(и) листа були збентежені неповороткістю Третього відділення в протидії новоявленим хлопоманам [29: 200].

Щоправда, поміж чиновників, які заходилися виконувати Валуєвський циркуляр, незгоду з офіційною політикою висловив міністр народної просвіти О.М. Головнін. Відомий своїми ліберальними реформами в університетській освіті, він висловив у своєму листі від 20 липня серйозні заперечення щодо змін у цензорній політиці уряду. О.М. Головнін, зокрема, ствердив, що малоросійський переклад Євангелія міг би стати одним із великих досягнень у культурному житті імперії, адже «намагання літераторів опрацювати граматично кожен мову або наріччя [...] вельми корисне в різновидах народної просвіти й заслуговує повної поваги» [20: 116]. Саме через це, доводив він, Міністерство народної просвіти має заохочувати такі спроби, тимчасом як Святійший Синод «має за священний обов'язок розповсюджувати Новий Заповіт поміж усіма різноплеменними жителями імперії всіма мовами [,] й справжнім святом нашої церкви був би той день, коли б ми могли сказати, що в кожному домі, хаті та юрті є примірник Євангелія мовою зрозумілою мешканцям» [17: 295-309]. Однак цей поодинокий голос, немов кликав у пустелі, адже О.М. Головнін навряд чи був би здатен змінити рішення, ухвалене урядом під тиском М.Каткова та інших консервативних публіцистів [35: 9-11]. Протест О.М. Головніна означував переломний момент у політиці уряду, коли одні міністри вже почали мислити категоріями сучасного націоналізму, а інші, як-от, скажімо, О.М. Головнін, продовжували спиратися на ліберально-просвітницькі імперські ідеали «донаціоналістичної» Росії переважно першої половини XIX ст. [20: 117].

Поза всяким сумнівом, переклади Біблії новими літературними мовами мають неабияке значення у розвитку освіти та літературної традиції [52: 115; 28]. Саме через це переклад П. Морачевського, загалом беручи, міг якось спричинитися до нагнітання антиукраїнських настроїв у суспільстві, а відтак, підготовки Валуєвського циркуляра 1863 р. Але поява великої кількості україномовних друкованих праць релігійного змісту до 1863 р., а також те, як упевнено П. Морачевський спілкувався як зі світською, так і церковною адміністрацією, змушує нас погодитися з О.І. Міллером у тому, що Валуєвський циркуляр був-таки тимчасовим заходом царського уряду [20: 124-126]. Циркуляр був задуманий для того, щоб лише «притлумити» й «призупинити» на певний час розвиток українофільства, а отже, й заборонити на певний час друк українських видань, зокрема й Біблії [Там само: 115]. Заборона українського слова була наслідком складних бюрократичних процесів, а також зламу в суспільній думці, викликаному радше польськими подіями 1863–1864 рр., аніж розвитком українофільства, зокібна українського друковидання [Там само: 124].

За своєрідну ілюстрацію сказаного можуть правити кілька відомих фактів з історії українства 1856–1864 рр., пов'язаних з іменем П. Куліша [22: 103–210]. Варто для початку згадати перше українське друковане видання «Основа», яке після певних цензурних зволікань почало виходити в 1861 р. Основним завданням цього журналу, чия редакційна політика визначав головно П. Куліш, було ознайомлення суспільства з українською культурою в усіх її проявах. У політичній площині, видавці журналу дотримувалися поміркованого курсу, націленого на поступові реформи, але не виключали полеміки з деякими представниками консервативних російських кіл, а також з галицькими москвофілами [47: 104]. Якщо не брати до уваги рутинної цензури, проти журналу не вживано жодних заборонних або каральних заходів. Журнал сам припинив своє існування 1862 р., але не через адміністративні утиски. Справжня причина полягала в браку пожертв від малоросійських поміщиків та зменшенні кількості передплатників [3: 198–208].

У березні 1861 р., попри давніше покарання за участь у Кирило-Мефодієвському товаристві у 1847 р., до П. Куліша звернулися з офіційним проханням перекласти малоросійською мовою Височайший маніфест від 19 лютого 1861 р. (про звільнення селян від кріпацтва) і «Положення про селян». Розуміючи складність завдання, П. Куліш звертається по допомогу в термінотворенні до членів Санкт-Петербурзької громади. Однак чернетка перекладу все одно зазнала критики з боку В. Буткова, керівника справами Головного комітету з селянських питань, який наполягав на тому, щоби переклад було зроблено мовою, зрозумілою для простолюду. Цікаво, що деякі із зауважень В. Буткова були цілком слушні, з погляду юридичних тонкощів, залишених поза увагою перекладача. Наприклад, термін *державець* П. Куліш ужив у значенні російського слова *помещик*, що могло викликати, на думку В. Буткова, непорозуміння. Щоправда, інші виправлення, зроблені в Головному комітеті, відповідали загальноруській термінології й були розраховані як на великоросів, так і малоросів [4]. Не погоджуючись із пропозиціями чиновників, П. Куліш вирішив не узгоджувати свій переклад із офіційними вимогами, які в деяких випадках мали вигляд, хоч як це дивно, цілком обґрунтованих.

Інший промовистий факт з життя П. Куліша — його державна служба у Польському королівстві після придушення польського повстання 1863 р. Критикований національно свідомими діячами підросійської України за, мовляв, бажання догодити своїм російським господарям, П. Куліш зробив швидку кар'єру, здолавши кілька сходинок у «табелі про ранги» [22: 211–244]. Його ставлення до польського населення було двозначним. З одного боку, він захоплювався польською літературою, а з другого — виступав проти польського націоналізму та римо-католицької церкви. Основними прихильниками польського повстання, на його думку, були церковні кола, що їх слід було нарешті приборкати. Вплив греко-католицької церкви на Холмщині так само

викликав у нього спротив [Там само: 227]. Він був ладен сприяти поширенню російської мови в місцевих школах, щоб протистояти католицькому впливу та великодержавним зазіханням поляків на українські землі та навіть українську мову. Свою позицію у мовному питанні він щонайочевидніше висловив у одному з листів до Івана Пулюя, з яким вони в той час працювали над перекладом Святого Письма:

Нашій мові впадає більше болгарщина, ніж польщина. Де не можна чого видумати, там залишати треба церковне слово (чи форму): сим не зашкодите. Свого часу воно перемінитця людським словом; а польщизни треба цуратися, скільки можна [34: xxvii, 9].

Спрощувати чи європеїзувати?

Судячи зі сказаного, переклад П. Морачевського заповідався на те, щоб стати одним із чергових малоросійських видань релігійного змісту, що поширювали на імперських землях без особливих застережень з боку влади. Її в деяких питаннях мовної політики підтримував навіть П. Куліш. Тож вихід друком перекладу П. Морачевського навряд чи міг спричинити докорінні зміни в українській культурі, зокрема початковій освіті рідною мовою. Досить згадати також, що на 1862 р. у Санкт-Петербурзі та Москві було надруковано шість українських букварів, підготовлених різними авторами, зокрема П. Кулішем та Т. Шевченком [16:62-82]. Що важливіше, переклад Нового Заповіту здійснив не зятій українфіл на кшталт П. Куліша або й М. Костомарова, але віруючим і вірогідним малоросіянином, який був певен, що простолюд скористає духово і морально з його перекладу [44: XVIII].

Проте літературна діяльність П. Морачевського опосередковано свідчить, що він не до кінця уявляв, яким саме мусить бути переклад Святого Письма. Відомо, що за часів свого інспекторства у Ніжинському ліцеї вищих наук ім. кн. В. Безбородька, П. Морачевський писав другорядні вірші як російською, так і українською мовами. Низка вірогідних віршів, скомпанованих у малоросійсько-бурлескному дусі, з'явилася в збірці з промовистою назвою «До чумака, або війна яглогоранцузо-турецька у 1853 и 54 роках» [21:177–178; 460]. За присудом С. Єфремова, П. Морачевський був випадковим явищем в українській літературі, а тому його літературний доробок навряд чи заслуговує на прискіпливий розгляд [11: 220–221]. **Загалом беручи, ніхто б і не згадав цього провінційного літератора, якби він не засвідчив неабияке зацікавлення місцевим наріччям («Словарь малороссійскаго языка»), а згодом у перекладі Нового Заповіту, якого надрукували анонімно в синодальній друкарні Москви аж у 1906–1911 рр.**

Якщо вдатись до «суб'єктивних» термінів, то П. Морачевський-літератор перебував у межах простонародної парадигми (*котляревщини*) І. Котляревського, відомого сьогодні як засновника сучасної української літератури. Надрукована 1789 р., його бурлескна переробка Вергілієвої «Енеїди» започаткувала нову українську літерату на простомов-

ній (говірній) основі. До середини XIX ст., ба й пізніше, українська література з вини епігонів І. Котляревського залишалася регіональним додатком імперської загальноруської літератури. Саме через це, зроблений у малоросійському народному дусі, переклад П. Морачевського був розрахований так само на ширшу, загальноруську аудиторію. Він був насправді одним із численних виявів регіонального самоствердження в контексті російсько-українських стосунків. Цілком зрозуміло, чому П. Морачевський орієнтувався у своєму перекладі на церковнослов'янські та великоросійські взірці. Єлизаветинська Біблія 1751 р. могла правити за основне першоджерело, тимчасом як російський переклад Євангелій, надрукований 1823 р. Біблійним товариством, продемонстрував засяг застосування церковнослов'янських мовних засобів у перекладі Святого Письма. Щойно скінчивши весь переклад Нового Заповіту, П. Морачевський вирішив порівняти свій текст із латинським, французьким, німецьким і польським перекладами Нового Заповіту. У прикінцевому варіанті свого перекладу П. Морачевський занотував на берегах витяги з кількох інших перекладів, але жодного прикладу з грецької або гебраїської мов [32: 090-091] ⁵.

Ані стилістично, ані лінгвістично (у вузькому розумінні цього терміна) переклад П. Морачевського не здатен був конкурувати з перекладом П. Куліша та І. Пулюя, який Р. Вульпіус цілком безпідставно, поаматорськи назвала низькопробним [53: 135]. Як доказ вона згадала присуд Ф. Миклошича (1813–1891), який зхарактеризував Кулішів переклад радше як парафраз, аніж власне переклад, близький до грецького

⁵ Певна річ, П. Морачевський не перекладав з церковнослов'янського тексту слово у слово. У цьому сенсі, позиція П. Морачевського в чомусь нагадує позицію перекладачів Нового Заповіту російською мовою 1816–1823 рр. Згідно з інструкціями, підготовленими архимандритом Філаретом, тодішнім ректором Санкт-Петербурзької духовної академії, переклад мусив був спиратися на грецький оригінал, а церковнослов'янський текст мав при цьому правити за свого роду поради́к у доборі відповідної термінології [1: 8–9]. Інакше кажучи, перекладачі могли звертатися до котрогось церковнослов'янського засобу, якщо у російській мові бракувало відповідного виразу або форми. Можна навести ще й інші паралелі між перекладом П. Морачевського та російським перекладом 1823 р. По-перше, в обох випадках ми маємо справу з перекладами, вивершеними до остаточної нормалізації відповідних літературних мов. По-друге, із самого початку Російське Біблійне товариство планувало надрукувати російський переклад разом із рівнобіжним церковнослов'янським текстом, але від цієї ідеї відмовилися щойно текст перекладу потрапив до друкарні. Цікаво, що переклад П. Морачевського був надрукований (анонімно) в купі з церковнослов'янським текстом у 1906–1911 рр. в Москві (див. [23: 48]). Нарешті, синодальні видання Нового Заповіту російською (1860 р.) та українською мовами (1906–1911 рр.) дещо різнилися від первісних народно розмовних варіантів перекладу. Поминаючи повз увагу відмінності у формуванні літературних мов росіян та українців, редактори в обох випадках намагалися притлумити народно розмовну стихію перекладів, надаючи їм більш «високого» забарвлення з допомогою архаїчних, церковнослов'янських засобів [1: 32–35; 2: 212–220].

першоджерела. Р. Вульпіус так само ствердила, що переклад П. Куліша та І. Пулюя не мав жодних схвальних рецензій [Там само].

Почнімо з критики Ф. Міклошича. Висловлена вона була лише стосовно першої половини першого варіанту перекладу [34: XXVII–XXVIII]. Пізніше, вже за допомогою І. Пулюя, який щойно скінчив теологічні та фізико-математичні (на філософському факультеті) студії у Віденському університеті, П. Куліш спромігся перекласти Євангеліє згідно з інструкціями Британського та Іноземного Біблійного товариства. Уособлюючи відмінні літературні традиції та генерації, обидва перекладачі наголошено шукали такі мовні засоби, які могли б задовольнити не тільки наддніпрянських, але й галицьких українців. На противагу обмеженим перекладацьким засобам у тексті П. Морачевського, П. Куліш та І. Пулюй прагнули розширити стилістичну палітру свого перекладу, додаючи барви церковнослов'янської, російської, польської, сербської, німецької, латинської, англійської та французької мов. Кожне з Євангелій їхніх перекладів вийшло окремим виданням й анонімно. Лише за дев'ять років, у 1880 р., повний текст перекладу Нового Заповіту з їхніми іменами на обкладинці вийшов друком під егідою Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Уже 1885 р., представник Британського та Іноземного Біблійного товариства у Відні, Едвард Міллард, повідомив перекладачів, що Біблійне товариство вирішило придбати авторські права на український переклад Нового Заповіту. Як наслідок у 1887 р. та 1893 р. Новий Заповіт вийшов повним текстом, але вже як видання Британського та Іноземного Біблійного товариства у Відні.

Щодо браку схвальних рецензій, як ствердила Р. Вульпіус, то передусім треба відкинути тенденційні відгуки І. Франка, який мало не все життя ставився до П. Куліша упереджено [8]. Натомість цілком об'єктивна рецензія, як ми вже писали, з'явилася 1881 р. у російському журналі «Вестник Европы» [30: 898]. Розглянувши історію українських перекладів Святого Письма, анонімний автор коротко зупинився на головних релігійних перекладах П. Куліша, зокрема й Нового Заповіту 1880 р. На думку рецензента, цей переклад значно відрізнявся від двох перекладів, які зробили галицькі літератори М. Шашкевич (1811–1843), один із засновників Руської трійці, та А. Кобилянський (†1910)⁶, а також від кількох уривків зі Святого Письма, надрукованих москвофілами українською мовою у відповідь на Кулішеві переклади. З-поміж мовних досягнень П. Куліша та І. Пулюя рецензент відзначив сміливе застосування церковнослов'янських та інших чужих форм на відміну від поетичних переробок деяких біблійних книг, що їх зробив П. Куліш ще 1869 р. Назагал, на думку рецензента, переклад П. Куліша та його співавтора був найзрозуміліший з-поміж усіх інших перекладів Святого Письма українською мовою, а також ближчий до народнорозмовної

⁶ Докладний аналіз мови перекладу А. Кобилянського у порівнянні з перекладом П. Куліша див. [43], а також україномовний варіант цієї статті [7].

стихії за, скажімо, відомий синодальний переклад Нового Заповіту російською мовою [31: 898].

Попри все, поява українського перекладу Нового Заповіту в Галичині стала важливою подією. Провідну роль, яку відіграв представник Наддніпрянської України в започаткуванні та вивершенні цього проекту, важко переоцінити. Ба більше, з огляду на стилістичну та діалектну розмаїтість Кулішевої мови, що різнилася від стилістичної та діалектної одноманітності ідіостилю П. Морачевського, працю П. Куліша над перекладом Нового Заповіту можна вважати за переломний етап у створенні єдиної української літературної мови [6]. Це був чи не перший приклад успішного узгоднення (синтезу) відмінних літературно-писемних варіантів української мови. Повертаючись до контексту цензорних утисків українського друкованого слова, ми ладні ствердити, що переклад Святого Письма, зроблений П. Кулішем та І. Пулюєм, виявився набагато небезпечнішим для загальноруської ідеї порівняно з перекладом П. Морачевського. До Емського указу 1876 р. ще можна було замовляти поштою україномовні видання з Галичини, зокрема й Новий Заповіт у перекладі П. Куліша та І. Пулюя. Після 1876 р. число примірників українського Євангелія, які потрапляли до рук українських селян, зменшилося. Здебільшого їх використовували у громадах *штундистів*, які не визнавали церковних ритуалів, але присвячували багато часу читанню Біблії [14; 33].

Частково на догоду політичному моменту 1905 р., але здебільшого через свої власні мовно-літературні уподобання, П. Житецький надав перевагу мові П. Морачевського, аніж П. Куліша та І. Пулюя. На його думку, їхній переклад був важким і стилістично неоднорідним, особливо у словнику, а сама мова відгонила штучністю [12]. Це була упереджена оцінка. В. Німчук слушно зазначив, що критик згіперболізував недоліки перекладу П. Куліша та І. Пулюя задля того, щоб вивищити мову перекладу П. Морачевського, який П. Житецький рекомендував до друку [24: 37]. Проте ще раз слід наголосити на тому, що праця П. Куліша була набагато небезпечнішою для царського уряду, ніж переклад П. Морачевського. Останній був затиснений у межах «малоруського розв'язання» національного питання, за якого більша, загальноруська тотожність дозволяла існування меншої, малоруської галузки [38: 199].

Недарма, попри численні прохання, переклад П. Куліша та І. Пулюя, відомий поміж галицькими та закарпатськими русинами, не дозволили поширювати й друкувати в царській Росії. Поширенню української Біблії на теренах Наддніпрянської України та Росії сприяли, наскільки могли, посольства інших держав, зокрема й Японії, а також наукові установи, як-от Російська Академія наук у 1904 р., але цього було замало. Якщо переклад П. Морачевського після стількох митарств таки потрапив до друкарні, то переклад П. Куліша та І. Пулюя був суворо заборонений на підросійській Україні. Лише після 1917 р. їхній переклад уперше з'явився в Харкові (1930 р.) заходами Всеукраїнського Союзу Баптистів [47: 151-152].

П. Морачевський чи П. Куліш?

Попри критику деяких українофілів, переклад П. Куліша та І. Пулюя мав неабияке значення для підросійської України. Не треба нагадувати, що після Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського указу 1876 р. розвиток української літературної мови було пригальмовано, хоча процес етнічного і переважно культурного самоусвідомлення та переоцінки на цих теренах ніколи не уривався. Саме через це переклад П. Куліша та І. Пулюя відіграв велику роль у відновленні зацікавлення новоукраїнською мовою, її піднесенні на «високий» стилістичний щабель. Натомість переклад П. Морачевського, з його нехиттю до запозичень, перенасиченістю говірною звучною та народною етимологією, просторіччями, зменшувально-пестливими та іншими формами *à la moujik* [37: 21]⁷, залишився «об'єктивно» та «суб'єктивно» на околиці процесів творення нової літературної мови та, як наслідок, модерної української самосвідомості.

Важливішим було те, що поява перекладу Святого Письма саме в Галичині, хоч би як його критикували в місцевих часописах, активізувала інтелектуальні сили підросійських українців, штучно відірваних від рідного слова, й тим самим зробила опосередковано значний внесок у розвиток нової літературної мови. Створений, натомість, в етнографічному дусі й орієнтований на простолюд, переклад П. Морачевського навряд чи міг скласти серйозну конкуренцію перекладаві П. Куліша та І. Пулюя, якби обидва з'явилися водночас в обох частинах України. Отже, переклад П. Морачевського, і тут мав рацію О.І. Міллер, не був, ба й не міг бути, безпосередньою причиною цензурних обмежень, запроваджених царським урядом 1863 р. З веління долі, переклад П. Морачевського став останнім у чергу малоросійських творів релігійного змісту, які поширювали без значних обмежень теренами Російською імперії. Проте вплив таких творів застав царський уряд зненацька, особливо в питанні того, яку мовну політику провадити надалі, щоб втримати багатонаціональну державу вкупі. На жаль, протягом періоду з 1863 р. до 1876 р., немов намагаючись поспіти за досвідченішим сусідом — Австро-Угорщиною⁸, російський уряд удався

⁷ Зосереджуючись на епістолярному жанрі, Ю. Шевельов змальовує модальність *котляревичини* як таку. У будь-якому разі переклад П. Морачевського стилістично нагадує говірну мову Г. Квітки-Основ'яненка (1778–1843), П. Гулака-Артемівського (1790–1865) та Є. Гребінки (1812–1848).

⁸ Статус української мови на теренах спочатку Австрійської та, після компромісної угоди 1867 р., Австро-Угорської імперії був так само непевний. До революції 1848 р. при розквіті німецько-польської диглосії в Галичині, українська (*Ruthenische*) мова не мала жодного офіційного статусу. На початку 1850-х рр., і то лише на короткий час, усі офіційні документи оприлюднювалися не тільки німецькою, але й (в Галичині) українською та польською мовами як регіональними (*Landessprachen*). Однак унаслідок мовного законодавства 1866 р. і 1869 р. польська мова перетворилася замість німецької на свого роду *lingua franca* в Галичині, а соціолінгвістичний статус української мови знизився мало не до нуля [45: 104–105, 146]. Протягом періоду т. зв. неоабсолютизму ав-

до простішого сценарію, який вів у прикінцевому підсумку до неоконечної політики російщення в імперському масштабі.

1. *Алексеев А.А.* Первый русский перевод Нового Завета в издании 1823 года / Л.Н. Смирнов и др. (ред.), Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков. — М., 2002. — С. 7 — 38.
2. *Арполенко Г., П. Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новоукраїнською мовою.* / Волинь-Житомирщина, 2003 (10). — 212 — 220.
3. *Бернштейн М.Д.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50–60-х років XIX ст. — К., 1959. — С. 198–208.
4. *Вашкевич Г.* Перевод П.А. Кулиша на украинский язык манифеста 19 февраля 1861 г. и Положения о крестьянах. / Киевская старина, 1905 (2). — С. 324 — 341; 1905 (3) — С. 423 — 460.
5. *Вульпиус Р.* Языковая политика в Российской империи и украинский перевод Библии (1860–1906) / Ab Imperio 2, — № 2. — С. 191 — 224.
6. *Горбач О.,* Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народню мову 19–20 вв. / Український Вільний Університет. — Наукові записки, 1988 (13). — С. 92 — 98.
7. *Даниленко А.* Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою. Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша / Г.В. Воронич (ред.), У силовому полі мови. — К., 2011. — С. 86–101.
8. *Даниленко А.* «Хай дуфає Сруль на Пана»: до історії стосунків І. Франка з П. Кулішем / Філологічні студії. — Х., 2009. — С. 354–363.
9. *Даниленко А.* «Пиши, як говориш...», або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису / Мовознавство, 2012 (4). — С. 37–54.
10. *Миллер А.И. Остапчук О.А.* Латиница и кириллица в украинском национальном дискурсе и языковой политике Российской и Габсбургской империй / Славяноведение, 2006 (5). — С. 25 — 48.
11. *Єфремов С.* Історія українського письменства. 4-е вид. — К., 1995. — 538 с.
12. *Житецкий П.* О переводах евангелия на малорусский язык / Известия Отделения русского языка и словесности, 1905. — Кн. 10 (3–4). — С. 1 — 65.
13. *Катков М.* Собрание статей по польскому вопросу. — М., 1863. — 688 с.
14. *Костомаров Н.,* Малорусское слово / Вестник Европы, 1881 (1). — С. 401 — 407.
15. *Куліш П.* Твори. — Львів, 1909. — Т. 2. — 559 с.
16. *Куліш П.* Наські Граматки. — Основа, 1862 (1). — С. 62–82.
17. *Лемке М.К.* Эпоха цензурных реформ 1859–1865 гг. — СПб, 1904. — VIII. 512. IX с.
18. *Максимович М.* Собрание починений: в 3 т. — К., 1876–1880. Т. 1. — С. 130–145; Т. 3. — С. 183–211
19. *Маслов С.* К истории изданий киевского «Синописа» / Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР, 1928. — Т. 101 (3). — С. 341–348
20. *Миллер А.И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). — СПб, 2000. — 242 с.

стрійська влада, щоб зменшити вплив російської держави на українців за допомогою кирилических друків, зробила спробу запровадити латинську орфографію замість кирилиці. У 1859 р. чеський історик і літератор Йозеф Іречек (1825–1888) підготував для українців проект латинської графіки (з додатковими діакритичними позначками), який зазнав критики з боку місцевих патріотів (див. [31]). Після невдалої спроби запровадити латинську графіку австрійський уряд заповзязався запроваджувати обмеження на кирилицю, які, певна річ, мали вигляд менш драстичних порівняно з мовною політикою царського уряду [45: 144]. Загалом беручи, царський уряд, хоча без зайвих політесів, наслідував владу Австро-Угорщини, яка на той час набула значного досвіду в «приборканні» своїх слов'янських меншин.

21. Науменко В. Ф. Морачевский и его литературная деятельность / Киевская старина, 1902. — 79 (11), — С. 177–186; 79 (12), С. 459 — 479.
22. Нахлік Є.К. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. — К., 2007. — Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша. — С. 237–239
23. Нимчук В.В. Священное Писание на украинском языке / Л.Н. Смирнов и др. (ред.), Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков, — М., 2002. — С. 39 — 69.
24. Німчук В. Українські переклади Святого Письма / М. Moser (hrsg.), Das ukrainische als Kirchensprache. — Wien, 2005. — S. 15– 64.
25. Письма П.А. Куліша к В.В. Тарновскому 1856–1857 / Киевская старина, 1898. — Кн. 12. — С. 353–366.
26. Погудин М.П. Записки о древнем русском языке / Известия Академии наук по отделению русского языка и словесности, 1856 (5). — С. 70–92
27. Пыпин А.Н. Российское Библейское Общество / Вестник Европы, 1868. — Кн. 4. — С. 639 — 712. — Кн. 5. — С. 231 — 297. — Кн. 6. — С. 222 — 285, 708 — 768. — С. 694.
28. Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков. — М., 2002. — 292 с.
29. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–70-х рр. — Х., К., 1930. — 433 с.
30. Святе письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською перекладали вкупі П.А. Куліш и др. И. Пулюй. — Львів, 1880 / Вестник Европы, 1881. — Т. 87 (1–2). — С. 895 — 898.
31. Сімович В., Йосеф Іречек і українська мова / G.Y. Shevelov (ed.), Simovych, Vasyly, Ukrainian Linguistics: Studies and Articles. — Ottawa, 1981. — P. 339–389.
32. Срезневский В.И. Охранная опись рукописного отделения библиотеки Императорской академии наук. / Известия Императорской академии наук, 1902. — Т. 16 (4). — С. 089–094; — Т. 17(5), 079 — 087; 1903. — Т. 18(3), 01 — 019.
33. Стародуб А. Невідоме свідчення про поширення українського перекладу Нового Заповіту на території Наддніпрянської України у 80-х роки XIX століття. / Український археографічний щорічник, 2004 (8/9). — с. 620–628.
34. Студинський К. П.О. Куліш (матеріали і розвідки). — Львів 1930. — Ч. 2. —, с. xxxv–xxxvi. 52 с. xxvii, 9. 68 с. xxvii–xxviii76.
35. Тимошик М. Цензура українського друкованого слова як чинник нищення українства: до 130-річчя Емського указу. / Українська мова, 2006. — № 3. — С. 6–11.
36. Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. — К., 1924. — с. 6
37. Шевельов Ю. Кулішевісти і Куліш у листах. / Ю. Луцький (ред.), Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. — Нью-Йорк, Торонто, 1984. — С. 19 — 57.
38. Andriewsky O. The Russian-Ukrainian discourse and the failure of the ‘Little Russian solution’, 1782–1917. / Kappeler A. et al. (eds.), Culture, Nation, and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945). — Edmonton, Toronto, 2003. — p. 182–214.
39. Balden S.K. Printing the Bible in the reign of Alexander I: toward a reinterpretation of the Imperial Russian Bible Society. / G.A. Hosking (ed.), Church, Nation and State in Russia and Ukraine. — London, 1991. — p. 65–78.
40. Bushkovitch P. The Ukraine in Russian culture 1790–1860. / Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1991, — Vol. 39 (3). — P. 339 — 363.
41. Danylenko A. On the name(s) of the prostaja mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth. / Studia Slavica Hungarica, 2006. — Vol. 51 (1–2). — P. 97–121.
42. Danylenko A. Slavica et Islamica. — München, 2006. — 460 p.
43. Danylenko A. The Holy Gospels in Vernacular Ukrainian: Antin Kobyljans’kyj (1874, 1877) vs. Pantelejmon Kuliš (1871). — Die Welt der Slaven, 2010. — 55 (1). — S. 83–104.
44. Dmytryshyn B. Introduction. / Ф. Савченко, Заборона українства 1876 р. — München, 1970. — P. XV — XXIX.
45. Fellerer J. Mehrsprachigkeit in galizischen Verwaltungswesen (1772–1914). — Köln, 2005. — IX. — 395 S.

46. Kappeler A. Aspekte der ukrainischen Nationalbewegung im 19. und frühen 20. Jahrhundert. / Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. — 1980. — Bd. 27. — S. 70 — 81.
47. Luckyj G.S.N. Panteleimon Kulish: A Sketch of His Life and Times. — New York 1983. — 229 p.
48. Plokhly S. The Origin of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. — Cambridge, 2006. — 379 p.
49. Remy J. The Valuev Circular and censorship of Ukrainian publications in the Russian Empire (1863–1876): intention and practice. / Canadian Slavonic Paper, 2007. — Vol. 49 (1–2). — P. 87 — 110.
50. Saunders D. A note on Pëtr A. Valuev's anti-Ukrainian edict of 1863. / Harvard Ukrainian Studies, 1993, — Vol. 17 (3–4). — P. 367–377.
51. Saunders D. Russia and Ukraine under Alexander II: the Valuev Edict of 1863. / The International History Review, 1995. — Vol. 17 (1). — P. 23–49.
52. Sussex R., Lingua Nostra: the nineteenth-century Slavonic language revivals. / R. Sussex, J.C. Eade (eds.), Culture and Nationalism in Nineteenth-Century Eastern Europe. — Columbus, Oh. 1985. — P. 1–127.
53. Vulpius R. Nationalisierung der Religion. Russifizierungspolitik und ukrainische Nationsbildung 1860–1920. — Wiesbaden, 2005. — 475 S.

Статтю отримано 25.06.2013

Andrii Danylenko

New York

UKRAINIAN BIBLE AND VALUEV CIRCULAR 1863

The article deals with the genesis of the Valuev Circular of July 18, 1863 in the context of the Ukrainian-language translations of the Holy Scriptures made by Pavlo Moračevs'kyj and Panteleimon Kuliš. The author shows that the prohibition regulation of 1863 was provoked not so much by Moračevs'kyj's translation of the New Testament which remained on the outskirts of the formation of new standard Ukrainian but rather by the outbreak of the Polish rebellion and the subversive activities of the Ukrainophiles.

Key words: Valuev Circular, the Bible, new standard Ukrainian, Moračevs'kyj, Kuliš.

Мовна мозаїка

КОТЕДЖОВИЙ чи КОТЕДЖНИЙ?

Порівняно недавно в українському повсякденному вжитку з'явилося слово *котедж* на означення невеликого, переважно замиського, одноквартирного житлового будинку із ділянкою землі. Місцевість, забудовану такими будинками, називають *котеджовим* і *котеджним* містечком або масивом, пор.: *Тут планують розташувати три гольф-майданчики, будівництво одного з яких уже розпочалося, реконструювати парк відпочинку «Наталка», звести котеджовий комплекс і набережну* (<http://kakadela.kiev.ua/17254/art/749.html>); *Учора міська рада дозволила будувати котеджовий будинок на Довбуша* (<http://zik.ua/ua/chat/38>); *Котеджний масив «Наше містечко» — сучасне котеджне містечко, що розташоване в с. Тарасівка* (<http://nashemistechko.cjm.ua.html>). Із двох однакових за значенням прикметників перевагу рекомендуємо надати *котеджовий*, тому що він милозвучніший, адже в ньому суфікс **-ов-** усуває важкий для вимови збіг приголосний, характерний для *котеджний*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'38

Пилип Селігей

м. Київ

ТИПИ БАГАТОСЛІВ'Я В НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

На основі українськомовних наукових текстів систематизовано й проаналізовано різновиди багатослів'я. Виявлено причини його появи, наведено міркування на користь його комунікативної недоцільності.

Ключові слова: багатослів'я, семантична надлишковість, тавтологія, плеоназм, науковий стиль, науковий текст, стильова помилка.

З огляду на асиметрію мовного знака між формою та змістом мовлення немає жорсткої, однозначної відповідності. Кількість знаків і кількість інформації в тексті не завжди співмірні. Якщо зміст переважає форму, маємо семантичну економію (еліпсис), якщо форма переважає зміст — семантичну надлишковість (багатослів'я). Останній випадок означає, що в плані форми є кілька елементів, які дублюють зміст один одного частково (*головний пріоритет, період часу*) чи повністю (*порівняльно-зіставний*), або ж заступають коротший елемент із тим самим змістом (*набувати білого кольору замість білішати*).

Багатослів'я виникає внаслідок невміння чи небажання висловлюватися стисло. Воно суперечить закону мовленнєвої економії й протистоїть стислості як важливій і бажаній комунікативній якості. Є всі підстави вважати його стильовою помилкою¹.

Багатослів'я трапляється в усіх мовних стилях, причому з досить давніх часів. Це засвідчують прислів'я народів

---

¹ Крім випадків, коли багатослів'я комунікативно виправдане. У художній літературі надлишком слів можна посилювати виразність і переконливість твору, створювати пафос або ритм (плеоназм як фігура мовлення).

різних континентів і культур: *багато говорено, та мало сказано* (укр.) [18: 284], *слів густо, у словах пусто* (грец.) [5: 130], *що менше глузду, то більше слів* (норв.) [15: 110], *багато слів — ще не Коран* (сомалі) [19: 28], *зайва вода розмиває землю, багатослів'я руйнує світ* (перс.) [17: 166], *від переїдання болить живіт, від багатослів'я — голова* (груз.) [6: 137], *хай збереже нас Аллах від нестачі харчів і надлишку слів* (тур.) [16: 380]. Як бачимо, осуд марнослів'я — свого роду «паремійна універсалія».

На те, що надмір слів іще не робить текст інтелектуально цінним, не раз указували філософи, письменники й науковці минулого: «Багатослів'я зовсім не є показником розумної думки» (Фалес) [цит. за 14: 36]; «Велемовність властива людському недоумству. Усі ті промови й листи, в яких більше слів, ніж думок, виказують людину тупу» (О.П. Сумароков) [23: 370]; «Мислення й мовлення не збігаються. Говорити — ще не означає мислити» (С.Л. Рубінштейн) [21: 280].

Семантичне поле «багатослів'я» представлене різними частинами мови й багатьма синонімами. Пряма назва *багатослів'я* (друс. *много-словіє*, біл. *шматслоўнасць*, пол. *wielosłowność*) є словотвірною калькою дгр. *πολύλογία*. Метафорична ж лексика, що виникла у європейських мовах, зводиться переважно до образів «потік води» (1) та «блукання манівцями» (2):

1. лат. *abundāns* «багатослівний» ← «повноводний», *prolixus* «тс.» ← *liqueo* «бути текучим», *redundo* «багатословлю» ← «розливаюся», *superfluo* «тс.» ← «ллюся через край»; фр. *délayer* «багатословити» ← «розріджувати», *remplissage* «багатослів'я» ← *remplir* «заливати»; нім. *Wortschwall* «словопотік» ← *Wort* «слово» і *Schwall* «потік, хвиля, наплив»; англ. *logorrhea* «мовленнєве нетримання» ← дгр. *λόγος* «слово» і *ρέω* «течу», *wash* «багатослів'я» ← «миття»; укр. *водолійство*, *водянистий текст*, *море слів*, *переливати з пустаго в порожнє*; пол. *rozlewny* «багатослівний» ← «повноводний», *wylewny* «тс.» ← *wylewać* «виходити з берегів», *slowolejstwo* «багатослів'я» ← *lać, leje* «лити, ллю», болг. *разлятост* «тс.» ← *разлят* «розлитий»;

2. дгр. *ῥέμβομαι* «промовляю розпливчасто» ← «блукую», *περίεξις* «багатослів'я» — букв. «навколослів'я»; лат. *circumdūco* «велемовствую» ← «воджу колом»; фр. *circuit* «марнослів'я» ← «обхід, об'їзд», *circonlocution* «багатослів'я» — букв. «навкологоворіння»; англ. *circumbendibus* «багатослів'я» ← «кружний шлях»; укр. *словоблуддя*.

Хоч багатослів'я — явище давнє й поширене, в мовознавстві до добре вивчених воно не належить. Ним більше цікавилися творці риторичних посібників. Основні види багатослів'я виділив іще Марк Фабій Квінтіліан у своєму «Повчанні оратору» (опубл. близько 95 р.): «У своїй пристрасі до слів ми всіляко обминаємо те, що можна сказати прямо; повторюємо те, що досить сказати один раз; те, що ясно виражається одним словом, захаращуємо безліччю, і часто віддаємо перевагу непевним натякам перед відкритою мовою...» [9: 34–35].

В українськомовних наукових текстах, які є об'єктом нашого дослідження, подибуємо всі перелічені види багатослів'я, а також лексичні надлишки, зумовлені належністю мовлення до власне наукової царини. Різноманітні вияви багатослів'я систематизуємо так:

1. Кількаслів'я² — уживання кількох слів замість одного.
2. Навколослів'я³ — уживання описових зворотів або визначень замість прямих назв.
3. Зайвослів'я⁴ — уживання непотрібних або необов'язкових слів, зокрема:
  - 3.1. «універсальних» термінів,
  - 3.2. штампів.
4. Словоповтори (тавтології) — невиправдані повтори в одному реченні:
  - 4.1. того самого слова,
  - 4.2. спільнокореневого слова,
  - 4.3. того самого змісту іншим словом,
  - 4.4. того самого змісту іншими словами.

1. Кількаслів'я. Предмет, ознака, дія чи ситуація, які можна виразити одним точним словом, виражають двома, трьома й більше словами:

*Формування організаційної культури **справляє позитивний вплив на ефективність** (= поліпшує) управління персоналом підприємства* (Харчишина 150).

*Депопуляція, що досягає значних розмірів, беззаперечно **негативно позначається на можливості сталого** (= перешкоджає) розвитку Української держави* (Рингач 141).

*Під системою розуміють сукупність **елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках між собою і** (= взаємопов'язаних елементів, що) утворюють певну цілісність, єдність* (Драбик 245).

*Аналіз наукових поглядів на явище фінансової реструктуризації показує, що в цілому **підходить до визначення поняття фінансової реструктуризації характеризуються різноманіттям** (= це поняття визначають по-різному)* (Базилінська 19).

Серед сталих словосполучень, якими надуживають у наукових текстах і які зазвичай можна рівноцінно замінити однослівними відповідниками: *значна кількість* (чимало, багато), *незначна кількість* (обмаль), *у більшості випадків* (здебільшого, переважно), *у протилежному випадку* (інакше), *у даному випадку* (тут), *на даний момент* (натепер), *на сьогоднішній день* (нині, тепер, сьогодні), *у найближчому майбутньому* (невдовзі, незабаром), *до останнього часу* (донедавна), *кількісний склад* (кількість), *науковий співробітник* (науковець), *складова частина* (складник), *основні положення* (засади), *підростаюче покоління* (підлітки), *особи чоловічої статі* (чоловіки), *мешканці сільської місцевості* (селяни), *складні погодні*

² Термін хоч і новий, але відповідає усталеному словотвірному типу (пор. *гострослів'я, лихослів'я, марнослів'я, пустослів'я, славослів'я*). Слово вживають у художній літературі: «Інколи він цікавився моїми особистими справами, але з настільки неприсутнім виразом обличчя, що нічого іншого, як банальне кількаслів'я у відповідь говорити не випадало» (Криштопа 75).

³ Калька з дгр. *περίλεξις*.

⁴ Калька з дгр. *περίσσοιότης*; термін уживають у науково-популярній літературі: «Основна ознака псевдоділового мовлення — зайвослів'я, що розбавляє фрази водою непотрібних слів» [24: 123].

умови (негода), набути характеру (стати), збільшити в три рази (по-троїти), розділити на дві половини (розполовинити) тощо.

У текстах із конкретних наук — свої вияви кількаслів'я. Лікарі, наприклад, послуговуються термінологічними кліше *грудна дитина, поганий стан здоров'я, надавати медичну допомогу, вести малорухомий спосіб життя*, хоч у багатьох контекстах натомість можна вжити коротші *немовля, нездужання, лікувати, мало рухатися*.

Виявом кількаслів'я є й необмежений ужиток розщеплених присудків. Про них багато й критично писали інші стилізнавці. Ми звернемо увагу лише на те, що в науковому жаргоні трапляються не тільки дво-, а й трикомпонентні сполуки. Коли автор, що захоплюється розщепленими присудками, вставляє до їхнього складу означення, нерідко виявляється, що за змістом трислівний новотвір відповідає одному-єдиному дієслову:

Англійська мова *посідає домінуючу позицію* (= переважає) у навчальних програмах початкових шкіл (Заблоцька 70).

Загартовуючі процедури регулярно виконує (= загартовується) дуже незначна частина студентів — 6,4% (Савчук 26).

Результати наших досліджень показали, що таурин *справляє стимулюючий вплив на* (= стимулює) гістамінову шлункову секрецію (Грінченко, Гушинець, Янчук 143–144)

Поширення розщеплених присудків пояснюють тим, що вони допомагають точніше висловити відтінки думки, зокрема частково предметити дію, подати її не як однократну, а як багатократну, і навіть як стан. А також тим, що не всі розщеплені присудки можна рівноцінно замінити однослівними відповідниками: одні відповідники неточні (*проводити операцію* — *оперувати*, *вести перемовини* — *перемовлятися*), другі неузвичаєні (*робити висновок* — *висновувати*), треті ще не створено (*брати участь, віддавати перевагу*).

Щодо розщеплених присудків А.П. Коваль свого часу зауважувала: «Бувають випадки, коли в діловій, науковій мові є потреба так передавати думку, але перетворювати цю конструкцію у єдино можливу для наукового і ділового викладу — це значить свідомо збіднювати мову» [11: 63]. З наших спостережень випливає, що переваги розщеплених присудків навряд чи компенсують стильові втрати, до яких вони призводять: подовження фраз, засушено-громіздкий виклад, труднощі сприйняття (дію, позначену розчленовано, уявити важче, ніж позначену нерозривно й стисло). Одне слово, розщеплені присудки — не є прикладом того аналітизму, в якому проявляється історичне вдосконалення мови.

Неоднозначно до розщеплених присудків ставляться й зарубіжні колеги. Відомий французький стилізнавець Р. Жеоржін стверджував, що іменниково-дієслівні звороти (*apporter de modification, donner connaissance, faire l'acquisition*) доречні в діловій мові, а в інших стилях краще вживати їх однослівні синоніми (*modifier, informer, acheter*) [27: 33–35]. Нормативний словник польської мови радить уникати аналітичних

зворотів на кшталт *przeprowadzać obserwacje, wykonywać analizę sytuacji, podejmować energiczne kroki zmierzające w kierunku* [30: 1755]. А словник із культури російської мови взагалі констатує, що вживання розщеплених присудків у будь-якому стилі, крім офіційно-ділового, є стильовою помилкою [4: 546].

2. Навколослів'я полягає в тому, що предмет описують, але прямо не називають, хоч у мові існує його точна й узвичаєна назва. Звісно, такі описування можуть бути стилістично мотивованими, наприклад, у випадку перифраз, що їх використовують для візноманітнення викладу (*Донецьк — місто троянд, Львів — український П'ємонт*), з евфемістичних міркувань (*масове звільнення — оптимізація кадрової структури підприємства*) або задля створення комічного ефекту (*спати — відпрацювати взаємодію щоки з подушкою*).

На відміну від перифраз наवलослів'я не є стилістично виправданими — обидва явища слід чітко розрізняти. На цьому наполягав Квінтиліан: якщо «словесний обхід» слугує цілям краси чи милозвучності, то це перифраза; якщо ж він перешкоджає спілкуванню, то перед нами зайве багатослів'я — перисологія (перісологіа, від перісолоγος «балакучий») [1: 224–225].

У науковому жаргоні наवलослів'я штучно розтягує текст і ускладнює його зрозуміння: замість поняття — *концептуально оформлене уявлення*, замість визначення — *дефінітивна окресленість понять*, замість *перешкоджати* — *призводити до дисфункціональних наслідків*. Любителі наवलослів'я, образно кажучи, їдуть у Полтаву через Варшаву або ж уподібнюються до дивака, який замість почухати потилицю рукою, силкується зробити це п'яткою:

Підставою для вивчення та дослідження аспектів сталості сільськогосподарського розвитку як похідної від ефективності виступає насамперед об'єктивна закономірність оцінки як сталості, так і ефективності, на умовах розчленування цілого на складові. Водночас обидві категорії вивчаються в цілісності, єдності та взаємозв'язку їх частин (Шаціло 353).

Тут, крім наवलослів'я (виділені фрази відповідають поняттям *аналіз і синтез*), бачимо й інші надмірності: непотрібний повтор синонімів (*вивчення, дослідження*), недоречно вжита «універсальна» лексика (*аспект, закономірність, категорія, оцінка, розвиток*). Усе це неабияк обтяжує виклад. Щоб зрозуміти, треба вдумуватися, розкладати речення на частини й навіть самому перебудовувати їх. А раціональне зерно тут — два простих судження: *Сталість розвитку сільського господарства залежить від його ефективності; Обидві ці категорії ми вивчаємо методами аналізу й синтезу*.

Ще Аристотель у своїй «Риториці» відзначав, що словесні довгоги з'являються тоді, коли замість однослівних назв уживають їхні визначення [2: 136]:

Сукупність методів дослідження (= методологія) має забезпечити: репрезентативність і валідність масиву первинної інформації... (Соценко 53).

Вірші цього періоду відтворюють внутрішній душевний стан (= настрій) поета, стан самотності (Чеботарьова 233).

Додатковим чинником зниження вартості національної валюти (= девальвації) було надання в ті часи емісійних кредитів за пільговими відсотковими ставками, які були значно нижчими, ніж рівень інфляції (Банківська справа 197).

Проведемо стилістичний експеримент. Візьмімо банальну фразу мова — найважливіший засіб людського спілкування й спробуємо виразити її описово. При цьому кожне слово замінимо кількома іншими словами, які разом передають його значення, але не містять додаткових корисних відомостей. Що ж виходить? Система звукових, лексичних і граматичних засобів для об'єктивації свідомості — це найбільш важливий спосіб дії, який забезпечує притаманні людям взаємні зв'язки. Зміст першої фрази в другій ніби й зберігається, але вловлюється не відразу, до того ж дещо розмито й туманно.

Далі спробуємо проробити ту саму операцію тепер уже з другою фразою:

Цілісна єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин, яка складається зі сприйманих слухом коливальних рухів частин повітря, сукупності слів та елементів формального ладу і має на меті виявлення у зовнішньому проявленні людської здатності до відображення дійсності в психіці за допомогою мислення, емоцій та волі, є більш за інших важливою системою проявлення енергії та діяльності, що застосовується для наближення до позитивних результатів в обопільній для сторін системі зносин між живими істотами, які мають дар мислення та здатність створювати знаряддя праці.

Як бачимо, в результаті текст розтягнувся в кільканадцять разів, а зміст лишився тим самим — ставши тільки остаточно незрозумілим. Можна ручитися, що жодна нормальна людина не збагне цієї багатослівної абракадабри, якщо тільки не знатиме в який химерний спосіб її утворено. А тим часом для наукового жаргону такі тарабарські фрази зовсім не є чимось незвичайним.

3. Зайвослів'я. Ідеться про випадки, коли вжиті слова не додають нового чи потрібного змісту, бо відповідна інформація входить до семантики сусідніх слів або ж логічно впливає з контексту як сама собою зрозуміла. Такі слова можна безболісно усунути:

Ефективність результатів проведеного анкетування значною мірою залежить від рівня розроблення самих анкет (Корієв, Кірик 18) → Ефективність анкетування значною мірою залежить від розробленості самих анкет.

Розвиток галузі садівництва в Україні залишається нереалізованим з причин довготривалого і млявого формування внутрішнього ринку плодоягідної продукції (Рульєв 62) → Садівництво в Україні не розвивається з причин ...

На практиці часто трапляються випадки, коли інтегратор не дотримується правових норм діяльності підприємств... (Сава 21) → Інтегратор часто не дотримується...

Сучасний вищий навчальний заклад (ВНЗ) являє собою складний навчально-науковий комплекс, який характеризується наявністю великої кількості різнопланових інформаційних зв'язків (Данилюк, Ященко 224) → ... комплекс із багатьма різноплановими інформаційними зв'язками.

Брак звички вдумуватись у значення слів і пильнувати контекст може призводити до комічних ефектів. Ось приклад оксиморона, що виник не як фігура мови, а через недогляд:

До етнічних груп з невизначеним статусом слід віднести кримських татар, гагаузів, караїмів, кримчаків (їх бажано вважати корінними народами, враховуючи відсутність наявності держави поза межами України) (Волинець 173–174).

3.1. У науковому жаргоні зловживають універсальною лексикою — загальнонауковими та методологічними термінами, назвами категорій і родових понять (*кількість, операція, питання, причина, проблема, процес, розвиток, стан, ступінь, тенденція, умова, функція, чинник*). Аналіз контексту засвідчує, що поява цих слів нерідко впливає не стільки з потреби точно передати ідею та зміст розвідки, скільки з прагнення штучно нашіпувати виклад «ученими» термінами. Схоже, в такий сумнівний спосіб автори сподіваються «підвищити» теоретичну значущість своєї праці:

...Основною причиною виникнення труднощів при проведенні роботи зі словником є відсутність або недостатній рівень вмінь і навичок користування ним (Кирикилиця 143) → Роботі зі словником перешкоджає головно відсутність...

А це стає суттєвим гальмівним чинником на шляху будь-яких суспільних перетворень (Малес 87) → А це суттєво гальмує будь-які суспільні перетворення.

Українське село перебуває у стані трансформації, яка зумовлена розвитком нових технологій в сільськогосподарському виробництві (Кришеник 158) → Українське село перетворюється під впливом нових технологій...

Під системою управління ліквідністю банку будемо розуміти структурно-функціональну цілісність, що постійно перебуває у процесі розвитку, необхідність якого викликано впливом внутрішніх та зовнішніх факторів (Криклій, Ребрик 11) → ... що постійно розвивається під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

Визначено структурно-сміслові характеристики навчальних текстів, що здійснюють позитивний вплив на перебіг основних операцій розуміння тексту (Кириченко 3) → ...текстів, що полегшують розуміння тексту.

Цей тип багатослів'я представлений і вже згадуваними тричленними розщепленими присудками із зайвим терміном:

Випишіть слова, що виконують функцію вираження емоційної напруги (Алексєєва 15) → ... що виражають емоційну напругу.

Мета статті — зробити зіставний аналіз словотвірного потенціалу соматизму «голова» (Левун, Степаненко 217) → ...зіставити словотвірний потенціал...

Через зловживання загальнонауковими термінами їхня семантика зневиразнюється, стає менш визначеною, позбавляється специфічних відтінків.

3.2. Зазвичай вважають, що мовні штампи, або стереотипи, (*вирішувати питання, докласти зусиль, забезпечити реалізацію, здійснити комплекс заходів, проводити роботу, розв'язувати завдання*) побутують переважно в офіційно-ділових паперах. Утім, вони не рідкість і в наукових текстах, надто в науковому жаргоні. Складається враження, що деякі вчені настільки призвичаїлися до канцелярських зворотів, що, вдаючись до них, не відчують жодної стильової невідповідності. Попри це вжиток канцеляризмів у науковому мовленні слід і далі вважати

помилкою — не лише чужостильовим украпленням, а й виявом багатослів'я. Бо їх неважко замінити одним словом або й зовсім усунути без істотних змістових утрат:

Науковцями фахових інститутів проведено роботу по створенню електроогорожі з регульованим загінним утриманням овець (Коломієць С. М. 122) → Науковці фахових інститутів створили електроогорожі...

Без розвитку індустріального птахівництва на базі власного кормовиробництва практично неможливо вирішити завдання забезпечення зростання виробництва м'яса птиці на одну людину (Кравченко 250) → ...неможливо збільшити виробництво м'яса...

Через відсутність санітарної обробки контингентів, котрі направлялись на Донбас, часто мали місце випадки поширення інфекційних хвороб (Гаврилов 75) → ...часто поширювались інфекційні хвороби.

Свою участь у копенгагенських переговорах німці спробували використати для остаточного вирішення питання про повне вигнання голландців з Балтики (Подольак 19) → ...спробували використати, щоб повністю вигнати голландців...

Відомо, що штампи були вельми властиві тоталітарній новомові — як надійний засіб привнести в мовлення надмірну узагальненість, змістову невизначеність. У науковому жаргоні семантично збіднені штампи теж допомагають «розмити» зміст повідомлення, зробити думку туманною й неконкретною:

Зважаючи на вищевикладене, необхідно звернути увагу на ініційовані на початку 2004 р. державними структурами кроки в напрямку активізації зусиль із прискорення економічного росту національної економіки саме за рахунок інноваційного компонента (Гончарова 13).

Стислість, точність і визначеність для наукового мовлення є комунікативними нормами. І якщо керуватися ними, речення слід було б написати приблизно так: *Зважаючи на це, звернімо увагу, що державні структури на початку 2004 р. ініціювали зростання національної економіки саме за рахунок інновацій.* Однак у такій редакції теза викликає небезпідставні сумніви: чи справді в українську економіку впроваджено інновації і чи справді вона почала зростати? По суті, канцелярський штамп створив у реченні «інформаційний шум», чим допоміг видати бажане за дійсне.

Штампи призводять до того, що в реченні штучно зростає кількість слів, а кількість корисної інформації нітрохи не збільшується, бо йдеться про банальні, самоочевидні речі. Ясно, що для наукового тексту це абсолютно неприпустимо. До таких затертих штампів належить, приміром, зворот *реалізація завдань*:

Реалізація завдань, пов'язаних з підвищенням якості сучасної фізичної освіти, значною мірою визначається рівнем фахової підготовки вчителя фізики (Бойко А.О. 165) → Якість сучасної фізичної освіти значною мірою залежить від підготовки вчителів фізики.

Реалізація завдань безпосереднього надання бібліотечних послуг потребуватиме для свого вирішення підготовки менеджерів інформаційного обслуговування (Дурєєва 173) → Бібліотекам потрібні менеджери інформаційного обслуговування.

Реалізація завдань удосконалення освіти у вищому навчальному закладі потребує впровадження інтерактивних методів навчання на всіх етапах навчального процесу (Головачук 386) → Щоб удосконалити вищу освіту, потрібно впроваджувати інтерактивні методи на всіх етапах навчання.

Штампи не тільки збільшують обсяг тексту, а й знеособлюють, «засушують» наукове мовлення, позбавляють його дієвості, знижують вплив на читача, лишають враження пустопорожнього словоблудства.

4. Словоповтори (тавтології). За традицією про тавтології пишуть більше, ніж про інші різновиди багатослів'я. Утім, якщо переглянути літературу зі стилістики та культури мови, можна бачити, що скрізь наводять, по суті, ті самі приклади. Аналіз наукових текстів виявляє чимало нових випадків тавтології і засвідчує, що це явище значно поширеніше, ніж ми досі собі уявляли.

4.1. У науковому тексті, як і в офіційно-діловому, автор може цілеспрямовано повторювати раз у раз певний термін, бажаючи досягти точності, уникнути різночитань і кривотлумачень. Якщо ж повтори — наслідок мовного недбальства, вони, безперечно, є стильовою вадою. Зазвичай такі повтори виникають, коли автор не вміє послуговатися займенниками та синонімами, не бажає шукати стисліші способи викладу:

Залучення та використання сучасних інформаційних та комп'ютерних технологій в процесі навчального процесу має як позитивні, так і негативні наслідки (Бриндак 56).

Узагальнено підходи до аналізу сутності банківської системи з використанням теорії систем, що дало змогу охарактеризувати банківську систему як велику динамічну цілеспрямовану відкриту систему (Затварська 5).

Розвиток цілісної системи науково-методичної роботи в школі з метою підвищення її ефективності повинен здійснюватись відповідно до низки важливих вимог. Ці вимоги-принципи науково-методичної роботи в школі впливають із об'єктивних закономірностей науково-методичної роботи як особливого різновиду процесу навчання, а також з аналізу масового й особливо передового досвіду процесу організації науково-методичної роботи в реальних школах (Жерносек 17).

4.2. Інший різновид тавтології — мимовільний ужиток в одному реченні однокореневих слів (*наблизитися ближче, організовувати організацію, повністю заповнити*), що теж не рідкість у наукових текстах:

Протипоказаннями за психофізіологічними показниками є: неврівноваженість, слабка нервова система, низька стресостійкість, неувважність, низький рівень самоконтролю (Солдатов 227).

Після зазначеної терапії значно збільшилось абсолютне кількісне значення інших показників клітинного імунітету (Москалюк 20).

Але якщо робота з розробки та виробництва виконується різними підрядниками, виникають проблеми щодо вироблення і захисту прав власності в частині нових ідей... (Мунтян 114).

Досить-таки химерний вигляд мають речення, в яких супровідна дія позначена тим самим дієсловом, що й основна:

Намагаючись розширити можливості українського поетичного слова, перекладач намагається точно відтворювати синтаксичну та образну структуру оригіналу... (Якимчук 266).

Кримінологія, досліджуючи особистість злочинця, у цьому випадку неповнолітнього, досліджує його деліквентну, девіантну або кримінальну поведінку... (Давидова 131).

Серед особливо частотних — і не лише в наукових творах — тавтологічних словосполучень такого ґатунку: *відшкодувати шкоду* (правильно: *відшкодувати збитки* або *компенсувати шкоду*), *внести внесок* (зробити внесок), *забезпечити безпеку* (гарантувати безпеку, а краще *убезпечити*), *корисне використання* (корисне застосування або *вигідне використання*), *лікуючий лікар* (лікар-опікун, лікар-доглядач), *широко поширений* (значно поширений). Тавтологічним слід визнати й усталений термін *громадянське суспільство* (калька з англ. *civil society*), його власне український відповідник — *громада*. Натомість вислів *набагато більше* тавтологічним не є, бо слова, що його складають, різного походження (попри позірну близькість).

Інколи обидва вищеназвані типи тавтології трапляються одночасно: неухважний автор в одному реченні двічі вживає те саме слово, а поряд — іще й спільнокореневе слово:

Якщо суспільство перебуває у стані трансформації, суттєвої перебудови, то його несталий стан у певному розумінні неминучий (Кіндратець 59).

Найчастіше при вивченні повісті «Земля» розглядається лише перша її частина, а друга, не закінчена, лишається лише в примітках (Жижченко 72).

Не можна недооцінювати роль метрологічного забезпечення під час підготовки до проведення військової операції, бо система метрологічного забезпечення забезпечує надання достовірної інформації про технічний стан ОВТ... (Козел, Савченко 173)

Ми виходимо з провідної ідеї, що особистісні якості особистості найбільш яскраво виявляються у творчості, яка забезпечує особистості її сутнісну і цілісну самореалізацію (Сисоєва 14).

Можна навести зовсім дивоглядні приклади, коли в одному, не надто довгому, реченні повторюються відразу три слова або корені:

На їх думку, для того, щоб об'єктивно вивчати громадську думку у суспільстві, що перебуває у стані трансформації на ґрунті сучасного українського суспільства, необхідно звернути увагу насамперед на визначення громадської думки (Черкезюк 40).

Або ж одразу чотири слова (по два рази) й один корінь (чотири рази):

Для забезпечення оптимальних умов для організації об'єктивного оцінювання навчальної роботи учнів варто пам'ятати, що аналіз і оцінювання знань, умінь та навичок учнів — шлях забезпечення зворотного зв'язку в процесі навчання (Повар 142).

Нав'язливі повторювання тих самих слів або коренів провокує звичка писати довжелезними реченнями, властива прихильникам наукового жаргону. Крім того, що такі речення-монстри суперечать законам людського сприйняття й нормам мовної естетики, вони унаочнюють комунікативну незграбність тавтологій. Від багатократних словоповторів виклад стає громіздким, плутаним, а зміст — малозрозумілим:

Основна мета **формування професійної свідомості бібліотекарів** — досягти відповідності підготовки фахівців, здатних до виконання завдань організації, підтримки **суспільної взаємодії** на різних рівнях функціонування системи **соціальних комунікацій, суспільної діяльності в розмаїтті форм і засобів, інформатизації та медіатизації, сфери культури й сфери соціального управління, тенденціям і змінам у цих сферах** (Дурєєва 180).

Для ефективного виконання функцій **ощадливого використання потенціалу** має бути **забезпечена системність** управління такими процесами, що передбачає координацію дій **усіх** структурних підрозділів підприємства, контроль **використання** окремих складових **потенціалу** на **усіх** стадіях життєвого циклу продукції, комплексність **системи** матеріально-технічного **забезпечення**, а також організаційно-економічних, соціально-психологічних та екологічних заходів, спрямованих на **ресурсоощадливість** (Березін 28).

Стильова недоречність багатослів'я стає ще очевиднішою на тлі ширшого, ніж одне речення, контексту. Якщо ті самі слова чи корені раз у раз повторюються в кількох реченнях поспіль, виникають такі «інформаційні шуми», що остаточно спантеличують читача й роблять текст абсолютно незрозумілим:

Згідно із системним підходом систему забезпечення екологічної безпеки можна розглядати як підсистему більш загальної системи — системи забезпечення національної безпеки, що пов'язана з іншими підсистемами, які знаходяться з підсистемою забезпечення екологічної безпеки на тому самому ієрархічному рівні. Такий підхід дає змогу при розробці планів, програм тощо розглядати вимоги щодо підсистеми забезпечення екологічної безпеки як такі, що формуються системою забезпечення національної безпеки, системою більш високого рівня, яка ставить задачі всім складовим національної безпеки. В свою чергу вони визначають множину першочергових функцій, які має здійснювати система забезпечення національної безпеки (Качинський, Єгоров 73).

У цьому невеликому уривку слова *більш, підхід, рівень, розглядати, такий, що*, як повторено по 2 рази, *екологічний і який* — по 3, *національний* — 4, *система і підсистема* — разом 10, *безпека і забезпечення* — разом 11. Отже, понад половину слововживань складають повтори (45 повторів на 86 слів).

4.3. Повтори того самого чи спільнокореневого слова все-таки впадають в око, а тому авторові, який має звичку критично перечитувати написане, неважко вчасно їх помітити й усунути. Справа ускладнюється, якщо повторюється не те саме слово, а той самий зміст. Наприклад, граматично залежне слово (найчастіше в ролі означення) дублює якусь сему головного слова, при цьому ознака нічого не додає до змісту поняття, не виділяє новий клас об'єктів. Або у складному прикметнику вжито два означення, які, по суті, є синонімами. Такі випадки слушно називають прихованими тавтологіями або плеоназмами. Виникають вони, коли слова вживають механічно, не вдумуючись, що саме вони означають і як їх правильно сполучати.

Серед «класичних» плеоназмів — *вільна вакансія, інформаційне повідомлення, морально-етичний, народно-демократичний, опустити вниз, підняти вгору, повний анилаг, прейскурант цін*. Мовна практика остан-

ніх десятиліть додала до цього переліку новотвори: *віп-персона*, *кредит довіри* (фр. *crédit* «довіра»), *мережа інтернет*, *святковий гала-концерт* (фр. *gala* «свято»), *сервісне обслуговування*.

У наукових текстах приховані тавтології пов'язані головню з термінологічною лексикою. Семантика дублюється в сполученнях як питомих (1), так і запозичених (2) слів:

1. *взаємна співпраця* (Гринів 32), *головна суть* (Злупко 322), *змістово-смісловий план* (Коломієць Л. В. 210), *порівняльно-зіставний метод* (Удод 17), *продовжувати далі* (Політична історія... 2, 403), *складові частини* (Оборський 164), *становлення та розвиток* (Плахотнюк 3), *числові розрахунки* (Економічна... 1, 625).

2. *автентичний факт* (Демченко 185), *вульгарний популізм* (Політична історія... 4, 96), *інтелектуальна рефлексія* (Лімборський 132), *міжсуб'єктна комунікація* (Зарецький 135), *структурна організація* (Політична система... 174).

Проте найчастіше — при поєднанні питомого й запозиченого термінів. Годі собі уявити, скільки можна понавигадувати плеоназмів, жонглюючи різними синонімами й іншими словами, близькими за змістом:

абстрактне узагальнення (Економічна... 1, 424), *аксіологічна оцінка* (Якимішин 171), *гіпотетичне передбачення* (Галаш 67), *дебіторська заборгованість* (Панасюк 307), *зумовлюючий вплив* (Марич 21), *ілюстративний приклад* (Лук'янець 16), *іманентна сутність* (Мазур 243), *інтегральна цілісність* (Заблоцький 244), *інтегрована сукупність* (Шляхтун 236), *інтерактивна взаємодія* (Берегова 62), *компонентний склад* (Коломієць Л. В. 172), *контрастивне зіставлення* (Содомора 7), *кореляційна залежність* (Барановський 102), *майбутня перспектива* (Гдиченський 120), *об'єктивна предметність* (Горак 29), *потенційні можливості* (Кіндюк 64), *практичний досвід* (Оборський 84), *практично-прикладний* (Коваль 113), *реакція взаємодії* (Кардасевич 92), *репрезентативно представлений* (Новицький 191), *ручна мануфактура* (Химка 47, 175), *сутнісна природа* (Світоглядно-методологічні... 217), *токсичне отруєння* (Олійник 50), *функціональне призначення* (Шалімов 37).

Появу цих плеоназмів можна було б пояснити тим, що вони покликані виділити й увиразнити ознаку, яка здається авторові істотною й на якій він хоче спеціально наголосити. Означення, зайве з погляду логіки, виявляється незайвим з комунікативного погляду: воно затримує й зосереджує увагу читача на важливій стороні описуваного предмета чи поняття. Напевно, у досвідчених авторів деколи так воно і є. Проте наш матеріал показує, що плеоназми виникають переважно тоді, коли мовець або не вдумується в лексичні значення (*ілюстративний приклад*, *соціальне суспільство*), або вживає слова автоматично, як штампи (*потенційні можливості*, *функціональне призначення*), або прагне похизуватися «вченим» терміном (*іманентна сутність*, *інтелектуальна рефлексія*).

Чим пояснити виділення ознаки, скажімо, у сполуках *практичний досвід* і *токсичне отруєння*? Спробою уточнити поняття, конкретизувати явище? Але ж досвід та отруєння за своєю природою не можуть бути

інакшими. У вислові *автентичний факт* означення теж зайве, бо якщо факт не автентичний, він перестає бути фактом⁵ Термін *дебіторська заборгованість*, хоч і закріпився в професійному мовленні, навряд чи вдалий, адже лат. *dēbitor* (фр. *débiteur*, англ. *debitor*) — це і є «боржник». У всюдисущому штампі *становлення й розвиток* обидва слова — абсолютні синоніми, тому одне з них зайве; якщо треба сказати про виникнення й далі існування якогось явища, краще висловитися точніше — *поява* (зародження, утворення, сформування) *й розвиток*.

У деяких плеонастичних підрядних словосполученнях головний і залежний компоненти можна довільно переставляти місцями — і сенс не зміниться (!). Це ще раз доводить, що один складник зайвий, а самі словосполучення семантично надлишкові:

змістовий смисл (Скокова 130) — *смісловий зміст* (Світоглядно-методологічні... 178), *концептуальна теорія* (Ліпкан 194) — *теоретична концепція* (Ткачук 140), *спадкоємна традиція* (Яременко 21) — *традиційна спадкоємність* (Федорук 84), *специфічна особливість* (Академічне 132) — *особлива специфіка* (Природно-ресурсний... 140), *специфічна своєрідність* (Федь 57) — *своєрідна специфіка* (Природно-ресурсний... 358).

Як бачимо, багатослів'я у вигляді плеоназмів — підступна мовна пастка. У неї неминуче втрапляють автори, котрі нехтують словниками, погано розуміють лексичні значення запозичень, не уявляють чітко зміст і обсяг відповідних понять.

4.4. У наукових текстах часом трапляються повтори тієї самої думки. Якщо, наприклад, автор хоче наголосити на якійсь ключовій тезі, звернути на неї особливу увагу, він формулює її різними словами в різних місцях тексту, щоб вона краще запам'яталася. Певна річ, це розумна комунікативна стратегія, що неабияк підвищує переконливість і дієвість писемного мовлення.

Від таких стилістично виправданих повторів слід відрізнити «тупцювання на місці» — недоречні, нав'язливі повтори, які не додають до сказаного нічого нового. Це явище можна трактувати як розширений плеоназм — повтор того самого змісту не в одному слові, а в кількох словах. Зовсім абсурдний вигляд такі плеоназми мають, коли трапляються в межах одного речення:

...Розглянути історичний генезис становлення правового нігілізму в Україні та визначити основні фактори, що спричинили його виникнення та розвиток (Тригубенко 3).

Інвестування — це економічний процес, результати дії якого проявляються через певний час, тому ефективність інвестування виявляється через значний проміжок часу (Кириченко, Харченко 66).

До цього різновиду багатослів'я належить і тавтологічна дефініція понять, коли предмет або явище визначається через самого себе:

⁵ Так само безглуздом є вподобаний журналістами вислів *факти не підтвердилися*. Факт — це подія, що сталася в минулому. Як же він може не підтвердитися? Пор. ще *недостовірні факти, сумнівні факти, спростувати факти* і под.

Під системою забезпечення національної безпеки розуміється сукупність органів, сил і засобів, що забезпечують національну безпеку, а також принципів їх діяльності (Квеліашвілі 194).

Інформаційна безпека — організація гарантованого захисту інформаційних ресурсів банку, відповідна професійна підготовка працівників банку в галузі інформаційних технологій, що забезпечує здатність персоналу банку забезпечити захист інформаційних ресурсів (Побережний 284).

Плеонастичному викладу притаманні постійні уточнення попередньо названого предмета думки. Нічого поганого в цьому не було б, якби тільки не йшлося про загальновідомі речі:

Упродовж усього розвитку людства формується світ людей, що говорять однією мовою, тобто мовна картина світу як сукупність знань про світ, відтворених у лексиці, фразеології, граматиці тощо (Бородіна 37).

Змістом освіти, по суті, виступає культура як сукупність матеріальних та духовних цінностей, накопичених людською спільнотою у процесі цивілізації (Шкваріна 203).

Мораль, як система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та суспільства загалом, диктує нам головні правила співіснування членів суспільства (Бойко О. 201).

Мова як знакова система для формування й передачі думок, забезпечення спілкування людей, збереження й успадкування культурно-історичного досвіду народу є найбільш ефективним інструментом, за допомогою якого регулюються людські взаємовідносини (Артикуца 192).

З логічного й комунікативного поглядів такі уточнення здебільшого зайві, адже вони розріджують інформативну насиченість викладу, позбавляють оповідь динаміки та стрункості. Та й читач може запідозрити, що автор не довіряє його розумовим здібностям, якщо так ретельно роз'яснює прописні істини.

Розглянувши основні типи багатослів'я, спробуємо з'ясувати причини його появи.

Найперша причина — невміння відбирати матеріал і узагальнювати. Саме звідси виникають надмірна докладність, затягнуті описи та роз'яснення, багатократні повтори вже сказаного. Оповідь переобтяжується настирливими нагадуваннями тих подробиць, які цілком зрозумілі з контексту й спеціальних згадок не потребують. Невміння зосередитися на головному призводить до появи в тексті принагідних міркувань і несподіваних відхилень, які, своєю чергою, теж обростають неістотними подробицями й зайвими роз'ясненнями. Через що читач заплутується в купі другорядних деталей і вже не може розгледіти за ними суті справи (за деревами лісу не видно).

Зайві слова — це великою мірою й зайві поняття. Багатослів'я виникає також через нехтування методологічного правила «бритви Оккама»: не плоди сутності (а, отже, й терміни) без потреби. Леонардо да Вінчі закликав: «...Не барись у тенетах багатьох членувань, а шукай спосіб найкоротший. І не вчиняй як ті, хто, не вміючи назвати річ її власним іменем, ідуть шляхом викрутасів через численні туманні

довготи» [13: 24]. Достойнство наукової праці й одночасно вимога до неї — дати таке пояснення досліджуваному явищу, щоб воно включало якомога меншу, або, точніше кажучи, мінімально доцільну кількість понять.

В усній розмові зайві слова інколи допомагають відтягти час, щоб обдумати наступну фразу. Автор же писемного тексту цього не потребує: час у нього є, а слова-паразити завжди можна вичистити при саморедагуванні. Інша річ, що дехто поспішає викласти на папір іще не сформовану, не «доношену» думку. А така думка рідко буває лаконічною. Це, власне, ще не думка, а лише здогад, передбачення думки, «переддумка». Автор перебирає в голові кілька варіантів її словесного оформлення, і коли вони змішуються, взаємно накладаються, виникають повтори й тавтології:

Для уникнення зниження ціни на продукцію лишки продавалися на світових ринках, тим самим запобігали зниженню цін (Кравчук, Ярошевич 149).

Щоб досягти стислості й змістовності, текст треба добре обмірковувати, навіть кілька разів переписати, викреслюючи зайвину та повтори. Це вимагає більше часу, ніж просто поспіхом фіксувати на папері все, що спадає на думку. На поквапне писання як іще одну причину багатослів'я вказували не раз: «Я зробив цей лист довгим тільки тому, що мені забракло часу написати його коротше» (Б. Паскаль) [31: 865], «Біда тих, хто пише швидко, полягає в тому, що вони не можуть писати стисло» (В. Скотт) [1: 224–225] ⁶, «Я можу писати краще за будь-кого, хто пише швидше, ніж я, і швидше за будь-кого, хто пише краще, ніж я» (А. Дж. Ліблінг) [цит. за 28: 61].

Словесні довготи бувають наслідком обмеженого або немобільного, «драглистого» запасу активної лексики, поганого знання синоніміки. Авторіві мовби не вдається видобути з глибин пам'яті одне точне слово, й він змушений передавати потрібний зміст описово. Як влучно помітив Й. Містрік, брак точних мовно-виражальних засобів на письмі компенсують багатослів'ям так само, як у розмові — надмірною жестикуляцією та мімікою [29: 56].

Діагностувати малий лексичний запас або труднощі з його використанням допомагають деякі звороти. Наприклад, штамп *ужити заходів*. Зазвичай ми можемо безперешкодно усунути його як малоінформативну, семантично надлишкову одиницю:

Аудитор повинен вжити заходів для збереження в пам'яті комп'ютера даних, які йому знадобляться в майбутньому (Василіук 122) → *Аудитор повинен зберегти в пам'яті комп'ютера дані, які...*

Дана галузь повинна була вжити заходів для того, щоб мати змогу працювати самостійно і поставити перед собою головні цілі досягнення рентабельності і кон-

⁶ Вислів подаємо з російського перекладу, бо він, на нашу думку, звучить краще, ніж першотвір: «But the misfortune of writing fast is that one cannot at the same time write concisely» [34: 59].

курентоспроможності (Іваницька 82) → Ця галузь мала працювати самостійно, намагаючись стати рентабельною та конкурентоспроможною.

Але досить часто цей штамп і його лексичне оточення сигналізують про те, що автор не зміг підшукати точнішого, відповіднішого дієслова:

*Кожен зі свідків має бути допитаний окремо, при цьому слідчий повинен **ужити заходів для того, щоб** свідки, викликані в одній справі, **не могли спілкуватися** між собою (Соколова 84) → ... слідчий повинен унеможливити спілкування свідків, викликаних в одній справі.*

*У ринковій економіці спеціаліст повинен не тільки виробити конкурентноспроможну продукцію, але й **ужити заходів для того, щоб** ця продукція **потрапила** на ринок (Шевченко 212) → ...але й уміти просувати цю продукцію на ринок*

*З огляду на те, що в Україні аудитори досить часто виявляють випадки фінансових зловживань, слід **вжити заходів для того, щоб** в аудиторській спільноті **утвердилася практика** належного відображення таких випадків в аудиторських звітах (Макеєва 51) → ...слід заохотити аудиторську спільноту належно відображати такі випадки в аудиторських звітах.*

*Імператор наказав **вжити заходів для того, щоб** сектанти **виконували** всі державні обов'язки й зблизилися з православною церквою (Івлєва 166) → Імператор наказав спонукати сектантів виконувати всі державні обов'язки й зблизитися з православною церквою.*

Як наслідок мовної недосвідченості марнослів'я трапляється також у початківців, які ще не встигли «розписати перо». У повісті «Художник» Т. Г. Шевченко відзначав: «У перших спробах рідко трапляється... лаконізм; початкові спроби завжди багатоскладні. Молода уява не скупчується, не зосереджується в одному багатозначному слові, в одній ноті, в одній рисі; їй треба простору; вона ширяє й, ширяючи, часто заплутується, падає й розбивається об незломний лаконізм» [25: 31]. Сказане стосується не тільки митців чи науковців, а й представників інших професій, пов'язаних із публічним мовленням: «У молодого священика проповідь завжди довга» (японське прислів'я) [26: 165], «...Молоді захисники виголошують з найпростіших справ дуже довгі промови; говорять про все, що тільки є у справі, і про те, чого у справі немає» [22: 30].

Нарешті, словесні надлишки іноді породжує самохвальство, коли прагнуть вразити широкою ерудицією, системністю знань, блискучим красномовством (ось, мовляв, скільки слів я знаю!). Утім, це стосується більше усних розмов. У писемному ж мовленні частіше намагаються просто заповнити папір, щоб виконати план з аркушату чи кількості написаних статей. Тобто на розмір наукового твору впливають не ступінь новизни чи розробленості теми, не розрахунки композиції чи лаконізму, а вимоги до його обсягу. І ось автор береться штучно розтягувати твір: перевантажує його зайвим матеріалом, насичує цифрами, які мало що пояснюють, нудно переповідає вже відоме, — й оригінальна, здавалося б, наукова праця перетворюється на відомчий звіт, розлогий реферат чи якусь інструкцію. А читачеві зовсім не треба вникати в усі подробиці й аспекти проблеми. Йому головне дізнатися нове, довідатися

про суть, результати й значення проведеного дослідю. Важливо розуміти, що розкриття будь-якої теми, хай навіть і глобальної, має свою внутрішню межу. Тож не варто розписувати на триста сторінок те, що легко вкладається у тридцять.

Через багатослів'я обсяг написаного збільшується, а ефект від повідомлення, навпаки, зменшується. Довгої «розмазують» рельєфне вираження думки, вона стає розпливчастою, магістральна лінія оповіді безслідно губиться. Читачі тонуть у морі зайвих слів. Звісно, це стосується не лише писемного, а й усного мовлення: «Що більш балакучіша людина, — зазначав М.О. Рубакін, — то менше сліду лишає її базікання в чужих головах. ...Варто тільки спитати себе, будучи слухачем, а що від цих промов в голові лишилося? І ось уся будова, зведена у вигляді плетива безконечних слів, розсипається на пил» [20: 134]. Не випадково Г. Сельє, відомий як автор учення про стрес, затаврував багатослів'я (verbosity) як «головний смертний гріх доповідача» [32: 370].

Зайві слова викликають у уяві поняття, що не стосуються суті справи, але змушують виконувати зайву розумову роботу. Читач швидко втомлюється, його увага слабшає. Оскільки результат цієї роботи, зазвичай, наближається до нуля, під кінець з'являється досада за згаяний час. Наприклад, фізіолога І.П. Павлова «дуже дратували багатослівні, не конкретні виступи деяких лікарів, здогади, не підкріплені спостереженнями й фактами; тоді він сердився, обривав доповідача, бував інколи нечемним» [12: 329]. А ось спогад про Кристіана Кунта — губернатора братів Гумбольдтів. Він був настільки велемовним (weitschweifig), що Вільгельм пізніше згадував: «Слухаючи його історію, хотілося стати Адамом, при якому історія була зовсім короткою» [цит. за 33: 21].

Закон економії мовленнєвих зусиль, стислість як норма наукового мовлення, елементарна повага до читача вимагають писати лаконічно, без словесних надлишків. Для цього не треба боятися узагальнювати, виділяти головне серед маси другорядного, знаходити й чітко формулювати основні тези. Згадуючи в тексті якийсь предмет або явище, не варто щоразу переповідати все, що ми про нього знаємо, перелічувати всі його властивості та зв'язки. «...Щоб порахувати яблука, — писав Г.Д. Каплан, — зовсім не конче знати, в якому саду їх вирощено, якого вони розміру, кольору, чи смачні вони, які їхні інші якості. У цьому випадку головне — лічба. Цьому завданню й треба підпорядковувати всю увагу. Якщо ж головним завданням є сортування яблук на стиглі й нестиглі, великі й малі тощо, то на цьому й слід зосереджувати увагу» [8: 161]. Так і автор має підпорядковувати виклад головному завданню, сміливо звільняючись від словесного баласту, всього, що створює інформаційні шуми й перешкоджає зрозуміти головну ідею.

Уникнути багатослів'я допомагає вміння знайти одне точне слово, коротший зворот, звичка послуговуватися розмаїттям синонімів. Відомий американський белетрист С. Кінг, написавши черговий твір, обов'язково стискає його ще на 10 % [10: 245]. Зміст при цьому нітрохи

не втрачає, а тільки виграє, стає більш «мускулистим». Загалом, у добре опрацьованому тексті важко знайти хоч одне «бездіяльне» слово, котре можна було б викинути без істотних змістових утрат.

Наведені в цій статті приклади взято не із сирих рукописів, що надходять до видавництва та редакцій, а з уже опублікованих праць. Якщо багатослів'я не усунув автор, його мав би усунути літредактор. Цього зроблено не було. Напрошується висновок: або останній несумлінно ставиться до своїх обов'язків, або літературним редагуванням узагалі нехтують, публікуючи твори в первозданному вигляді. Той, хто хоч колись зазірав у робітню літредактора, знає скільки потрібно уваги й досвіду, щоб виявити розтягнутості й запропонувати коротші варіанти. Тож чи не доцільно навчати боротися зі словесною лузгою самих авторів? Відповідні вправи варто практикувати на заняттях зі стилістики (або професійного мовлення) в закладах середньої та вищої освіти.

Ще раз підкреслимо: багатослів'я — не завжди вада. У художніх і публіцистичних творах воно здатне слугувати джерелом образності й емоційного впливу. У наукових — часом допомагає уточнити поняття, виділити важливий аспект, роз'яснити суть. Однак лексичні надлишки, розглянуті в цій статті, звісно ж, не є комунікативно доцільними. Це саме те багатослів'я, яке «ніколи не є ознакою ні витонченого стилю, ні дисципліни думки» [7: 54]. Складником мовної майстерності лишається вміння послуговуватися багатослів'ям як стильовим засобом і уникати його як стильової помилки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Академічне релігієзнавство: Підручник / За ред. А. Колодного. — К., 2000. — 862 с.
- Алексеева Л.О. Робота над художньо-виразальними можливостями слова на уроках української мови та літератури // Українська мова і література в школі. — 2010. — № 1. — С. 14–17.
- Артикуца Н.В. Мова і правова культура // Мова і культура: Тези і матеріали XIII Міжнар. наук. конф. — К., 2004. — Т. 8. — Вип. 6. — С. 192–215.
- Базілінська О.Я. Управління фінансами підприємств: фінансова реструктуризація та конкурентоздатність підприємств // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — № 86. — С. 19–20.
- Банківська справа. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Банківські операції / В.О. Сичов, В.Т. Александров, В.В. Остапенко та ін. — К., 2004. — 528 с.
- Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. — К., 2001. — 250 с.
- Берегова О.М. Культура та комунікація. — К., 2009. — 175 с.
- Березін О.В. Економіка підприємства / О.В. Березін, Л.М. Березіна, Н.В. Бутенко. — К., 2009. — 390 с.
- Бойко А.О. Характерні функції завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язання // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 155–159.
- Бойко О. Роль засобів масової комунікації у формуванні стереотипних моделей поведінки підлітків // Українська журналістика в контексті доби / Матеріали Всеукр. наук.-пр. конф. (23–24 вересня, м. Львів). — Львів, 2004. — С. 200–203.
- Бородіна Н. Концепт «душа» як фрагмент мовної картини світу українського етносу // Наукові записки. — Вип. 75. — Серія: Філол. науки (мовознавство). — Кіровоград, 2008. — С. 36–39.
- Бриндак М.С. Проблеми комп'ютерної залежності у студентської молоді // Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В.І. Даля: Матеріали

- XVI наук.-практ. конф. «Університет і регіон: проблеми сучасної освіти» (27–28 жовтня 2010 р.). — Луганськ, 2010. — С. 55–57.
- Василюк М. М. Комп'ютерний аудит дебіторської заборгованості як напрям удосконалення методики аудиту дебіторської заборгованості // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Наук. збірник. — Івано-Франківськ, 2008. — Вип. IV. — Т. 1. — С. 120–125.
- Волинець С. Формування етнокультурної ідентичності в умовах інтеграції українського суспільства // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». — 2010. — Вип. 5. — С. 170–180.
- Гаврилов В.М. Набори до закладів системи трудових резервів як фактор деформації статеві-вікової структури населення колгоспних сіл // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — Сер.: Историч. науки. — 2012. — Т. 25, № 2. — С. 72–85.
- Галаш І. Темпоральна структура тексту як диференційна ознака стилю // Мандрівець. — 2006. — № 2. — С. 65–68.
- Гдиченський Б. Державний устрій України. — Чернівці: Рута, 2007. — 167 с.
- Головачук Т.І. Реалізація інтерактивного підходу при читанні лекцій // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — Чернівці, 2009. — Вип. 2: Економ. науки. — С. 386–392.
- Гончарова Н.П. Інноваційна економіка: проблеми і пріоритети // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 6. — С. 11–19.
- Горак Г.І., Березко І. В., Ніколаєнко Я.М. Стратегія життя: Філософський, етичний та психологічний вимір. — К., 2001. — 169 с.
- Гринів О. І. Українська націологія: Від другої світової війни до відродження держави. — Л., 2004 — 590 с.
- Грінченко О.А., Гушинець Г.П., Янчук П.І. Вплив таурину і гліцину на шлункову секрецію за умов використання тироксину // Фізика живого. — 2008. — Т. 16. — № 2. — С. 142–148.
- Давидова Т. О. Визначення особистісних особливостей як підґрунтя створення системи ресоціалізації неповнолітніх правопорушників // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Педагогічні науки. — 2012. — № 7. — С. 130–134.
- Данилюк А.А., Яценко А.Ю. Моніторинг динамічних процесів: прогнозування процесів функціонування приймальної комісії ВНЗ // Вісник Черкаського державного технологічного університету. — 2007. — № 3–4. — С. 224–226.
- Демченко І.А. Особливості поетики Ольги Кобилянської. — К., 2001. — 206 с.
- Драбик Н.М. Система фінансового забезпечення місцевих бюджетів // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2011. — Вип. 168, ч. 2. — С. 244–252.
- Дурсєва Т.А. Формування професійної свідомості бібліотечного фахівця як умова ефективною адаптації комунікаційних технологій до бібліотечної діяльності // Вісник Харківської державної академії культури. — 2010. — Вип. 31. — С. 171–181.
- Економічна енциклопедія: У 3 т. / Гол. ред. ради Б. Д. Гаврилишин. — К., 2000–2002.
- Жерносек І.П. Науково-методична робота в загальноосвітній школі. — К., 1998. — 160 с.
- Жижченко Л.Б. Повість О. Кобилянської «Земля»: Під кутом зору християнської етики // Літературознавчі обрії. — Вип. 1. — К., 2000. — С. 72–75.
- Заблюцька Л. Реалізація компетентнісного підходу у процесі мовної підготовки учнів початкових шкіл Великої Британії // Нова педагогічна думка. — 2011. — № 3. — С. 69–71.
- Заблюцький В. П. Лібералізм: Ідея, ідеал, ідеологія. — Донецьк: Янтра, 2001. — 366 с.
- Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950–80-ті роки в УРСР. — К., 2003. — 260 с.
- Затварська О. О. Банківська система України та основні напрями її розвитку: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Наук.-досл. фін. ін-т при М-ві фінансів України. — К., 2004. — 16 с.
- Злутко С. М. Перехідна економіка: Сучасна Україна. — К., 2006. — 324 с.
- Іваницька О. В. Управління фінансовою стійкістю як складовою економічної політики санації (за матеріалами підприємств вугільної промисловості): Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». — К., 2008. — 181 арк.

- Івлєва Я. А. Джерела з історії духоборської, молоканської та скопечської сект // Київська старовина. — 2010. — № 1. — С. 160–172.
- Кардасевич О. О. Водні режими теплових і атомних електростанцій. — О., 2005. — 137 с.
- Качинський А. Б., Єгоров Ю. В. Екологічна безпека України: Системні принципи та методи її формалізації // Національна безпека: Український вимір. — 2009. — № 4. — С. 71–79.
- Квеліашвілі І. М. Роль державної митної служби України у забезпеченні національної безпеки // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. — О., 2009. — Вип. 4. — С. 190–197.
- Кирикилиця В. В. Дидактичні умови ефективного навчання студентів умінню користування словником // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. праць. — 2009. — Вип. 39. — С. 142–146.
- Кириченко О. А., Харченко О. І. Антикризова інвестиційна політика України // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 1. — С. 64–74.
- Кириченко Р. В. Вплив смислової структури тексту на його розуміння студентами: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2004. — 21 с.
- Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2. — С. 55–67.
- Кіндюк Б. В., Бизова М. Б. Організація управління в екологічній діяльності. — О., 2006. — 232 с.
- Коваль М. В. Людина, її права, свободи та законні інтереси — першооснова національної безпеки України, а їх охорона та захист — головний обов'язок держави // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2012. — № 1, част. 1. — С. 113–120.
- Козел В. В., Савченко М. П. Особливості алгоритму дій начальника служби метрології та стандартизації військової частини при проведенні операції // Збірник наукових праць Харківського університету повітряних сил. — 2012. — № 1. — С. 172–174.
- Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу. — К., 2004. — 521 с.
- Коломієць С. М. Особливості розвитку свинарства та вівчарства в Україні // Праці Таврійського державного агротехнологічного університету. — Мелітополь, 2009. — Вип. 9, т. 4. — С. 118–125.
- Коріньєв В. Л., Кірик В. В. Вплив цінових змін на поведінку споживачів при стратегічному ціноутворенні на генеричні товари // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2010. — № 1. — С. 11–20.
- Кравченко Є. С. Аналіз виробництва продукції птахівництва // Матеріали 24-ої наук.-теоретич. студентської конф. (14–16 бер. 2012 р., м. Миколаїв). — Миколаїв, 2012. — С. 250–252.
- Кравчук С. В., Ярошевич О. Я. Проблеми бюджетного фінансування аграрного сектору України // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. — Вип. 78. — Ч. 2: Економіка. — Умань, 2012. — С. 147–155.
- Криклій О. А., Ребрик Ю. С. Система комплексного управління ліквідністю банку // Фінансово-кредитна діяльність. Проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. — Харків, 2010. — Вип. 1, ч. 2. — С. 9–17.
- Кришеник Н. І. Сучасні тенденції розвитку сільських територій України // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: Зб. тез доповідей XI щорічної всеукр. наук. конф. (Суми, 20–21 квітня 2011 р.). — Суми, 2011. — Ч. 1. — С. 158–162.
- Криштопа О. Жах на вулиці В'язнів // Кур'єр Кривбасу. — 2003. — № 12. — С. 12–82.
- Левун Н. В., Степаненко О. К. Словотвірний потенціал кореня *голов-* в українській і російській мовах // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Филология. Соц. коммуникации». — Симферополь, 2012. — Т. 25. — № 1, ч. № 2. — С. 217–221.
- Лімборський І. В. Європейське та українське просвітництво: Незавершений проект? — Черкаси, 2006. — 363 с.
- Літкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. — К., 2003. — 599 с.
- Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. — К., 2000. — 304 с.

- Мазур Л.О. Дух і плоть: Філософія життя та проблема людської тілесності. — Л., 2003. — 380 с.
- Макеєва О. Роль аудиту у запобіганні фінансовим шахрайствам // Економіст. — 2010. — № 8. — С. 51.
- Малес Л. Зміни та тяглість приватності у сучасному українському суспільстві // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. — К., 2009. — Вип. 1. — С. 87–96.
- Марич Є.В., Марчук Р.П. Боротьба з корупцією. — К., 2011. — 63 с.
- Москалюк В.Д. Досвід лікування хворих на грип В // Інфекційні хвороби. — 2007. — № 1. — С. 18–21.
- Мунтіян В. І. Проблеми національної безпеки в процесах державотворення: Зб. праць у 3 т. — Т. 2. — К., 2004. — 756 с.
- Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України. — К., 2003. — 948 с.
- Оборський Г.О., Паленний Ю.Г., Голофєєва М.О. Основи сертифікації та акредитації. — О., 2011. — 227 с.
- Олійник О.О. Статистичне дослідження ризиків у соціально-трудових відносинах // Статистика України. — 2010. — № 2. — С. 47–53.
- Панасюк Б.Я. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття. — К., 2002. — 743 с.
- Плахотнюк Н. Г., Мельниченко В. І. Інститут президентства в Україні: Становлення та розвиток. — К., 2004. — 223 с.
- Побережний С. М. Основні структурні елементи системи банківської безпеки // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. — Т. 6. — Суми, 2002. — С. 284–288.
- Повар О.В. Організація оцінювання знань учнів при вивченні фізики // Збірник матеріалів наукових досліджень студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка: Фіз.-матем. науки. — Вип. 8. — Кам'янець-Подільський, 2011. — С. 141–144.
- Подольск Н. Г. «Графська чвара» і позиція Ганзи // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». — Т. 14: Історія. — С. 18–23.
- Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. — К., 2002–2003.
- Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні / М.Ф. Рудич, Р. В. Балабан, Ю.С. Ганжуров та ін. — К., 2008. — 438 с.
- Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Я.В. Коваль та ін. — К., 1999. — 715 с.
- Рингач Н.О. Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України // Ефективність державного управління: Зб. наук. праць. — 2008. — Вип. 14–15. — С. 140–145.
- Рульєв В.А. Проблеми формування внутрішнього ринку плодогідної продукції // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (екон. науки). — Мелітополь, 2009. — № 7. — С. 62–67.
- Сава А.П. Проблеми створення і розвитку інтегрованих формувань в агропромисловому комплексі // Інноваційна економіка. — 2007. — № 7. — С. 21–25.
- Савчук С.А. Соціологічне дослідження фізичної культури студентів вищого технічного закладу освіти // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. праць. — Х., 2001. — № 6. — С. 25–28.
- Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. — К., 2001. — 296 с.
- Сисоєва С.О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації // Наукові праці / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.» Миколаїв. філія. — Миколаїв, 2000. — Т. 7: Педагогіка. — С. 13–19.
- Скокова Л.Г. Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід. — К.: ІС НАНУ, 2004. — 201 с.
- Содомора П.А. Терміносистема Св. Томи з Аквіну. — Л., 2010. — 286 с.
- Соколова Я.А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук. праць. — Х.: Право, 2011. — Вип. 11. — С. 82–89.
- Солдатов С.В. Професіографічний аналіз професійної діяльності машиністів приміських електропоїздів // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомилинського. — Т. 2. — Вип. 8. — 2012. — С. 222–228.

- Соценко О.В. Проективна педагогіка — засіб модернізації навчально-виховного процесу сучасної школи // Професіоналізм педагога: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (21–23 верес. 2004 р., Ялта): У 2 ч. — Ч. 1. — Ялта, 2004. — С. 49–56.
- Ткачук М.П. Наративні моделі українського письменства. — Тернопіль, 2007. — 463 с.
- Тригубенко Г. В. Роль міліції в подоланні правового нігілізму в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2005. — 19 с.
- Удод О.А. Історія в дзеркалі аксіології. — К., 2000. — 291 с.
- Україна в універсумі: Актуальні проблеми сучасної України. — Л., 2006. — 614 с.
- Федорук О.К. Перетин знаку: У 3 кн. — Кн. 3. — К., 2008. — 416 с.
- Федь І.А. Іконічна інтенція героїчного. — Слов'янськ, 2004. — 203 с.
- Харчишина О.В. Формування організаційної культури як інструмент управління персоналом підприємства // Інноваційна економіка. — 2010. — № 5. — С. 147–150.
- Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890). — К., 2002. — 326 с.
- Чеботарьова А. М. Образ міста у творчості Осипа Мандельштама // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Філол. науки. — 2011. — № 24. — Ч. I. — С. 229–238.
- Черкезюк О.В. Громадська думка як засіб керування в умовах суспільних трансформацій // Політологічні, соціологічні та психологічні виміри перехідного суспільства: 36. матеріалів 3-ої міжнар. наук. конф. (22–24 черв. 2006 р.) — Суми, 2006. — Т. I. — С. 40–42.
- Шалімов М.О. Ландшафтна екологія. — О., 2012. — 371 с.
- Шаціло Н.І. Методичні підходи до оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва в контексті забезпечення його сталого розвитку // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2010 — Вип. 154, ч. 1. — С. 349–356.
- Шевченко Н.Ю. Робота з текстом за спеціальністю при навчанні монологічного мовлення // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. — Вип. 62: Педагогічні науки. — 2009. — С. 212–216.
- Шкваріна Т.М. Підготовка вчителів до навчання іноземної мови дітей дошкільного віку як предмет педагогічних досліджень // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини. — Умань, 2009. — Ч. 1. — С. 199–206.
- Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної думки). — К., 2002. — 573 с.
- Якимишин Л.Я. Оцінювання впливу управління ризиком у логістичних процесах на додану вартість товарів повсякденного попиту // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2010. — Вип. 690: Логістика. — С. 171–176.
- Якимчук А.П. Неоромантичні тенденції в українському перекладі // Гуманітарний вісник Черкаського національного технологічного університету. Серія: Іноз. філологія. — № 13. — Черкаси, 2009. — С. 263–268.
- Яременко В.І. Зовнішня політика України. — Хмельницький, 2005. — 105 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Античные теории языка и стиля. — М.; Л.: ОГИЗ, Соцэкгиз, 1936. — 344 с.
2. Аристотель. Риторика // Античные риторики / Под ред. А. А. Тахо-Годи. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. — С. 15–162.
3. Афоризмы по иностранным источникам. — М.: Прогресс, 1972. — 480 с.
4. Барина А.В. Расщеплённое сказуемое // Культура русской речи: Энциклопед. словарь-справочник. — М.: Флинта; Наука, 2003. — С. 546.
5. Грецькі прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1985. — 174 с.
6. Грузинські прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1975. — 143 с.
7. Зорівчак Р.П. Боліти болем слова нашого... — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — 296 с.
8. Каплан Г.Д. Редактирование отраслевой литературы. — М.: Искусство, 1961. — 208 с.
9. Квинтилиан. Двенадцать книг риторических наставлений / Пер. с лат. А. С. Никольский: В 2 ч. — Ч. 2. — СПб.: 1834. — 520 с.
10. Кинг С. Как писать книги: Мемуары о ремесле. Пер. с англ. — М.: АСТ, 2002. — 316 с.

11. Коваль А.П. Культура української мови. — К.: Наук. думка, 1964. — 196 с.
12. Крышова Н.А. Иван Петрович в нервной клинике // Советские учёные: Очерки и воспоминания. — М.: Изд-во АПН, 1983. — С. 327–330.
13. Леонардо да Винчи. Избранные естественнонаучные произведения. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — 1030 с.
14. Михайлова Э.Н., Чанышев А.Н. Ионийская философия. — М.: Изд-во МГУ, 1966. — 183 с.
15. Норвезькі прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1991. — 206 с.
16. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. — М.: Наука, 1979. — 671 с.
17. Перські прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1984. — 224 с.
18. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. — К.: Наук. думка, 1990. — 528 с.
19. Прислів'я та приказки народів Африки. — К.: Дніпро, 1986. — 222 с.
20. Рубакин Н.А. Тайны успешной пропаганды // Речевое воздействие: Проблемы прикладной психолингвистики. — М.: Наука, 1972. — С. 130–135.
21. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. — М.: Наука, 1997. — 463 с.
22. Сергеев П. Искусство речи на суде. — М.: Юридич. лит-ра, 1988. — 384 с.
23. Сумароков А. П. Полное собрание всѣх сочинений в стихах и прозѣ: В 10 ч. — Ч. 6. — М., 1782. — 470 с.
24. Учіться висловлюватися / П. І. Білоусенко, Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр та ін. — К.: Рад. шк., 1990. — 126 с.
25. Шевченко Т. Г. Повне видання творів: У 14 т. — Т. 6. — Чикаго, 1959. — 339 с.
26. Японські прислів'я та приказки. — К.: Дніпро, 1989. — 192 с.
27. GeorGIN R. Le code du bon langage. — Paris: Éditions sociales françaises, 1959. — 229 p.
28. Lang Th. A. How to Write, Publish, and Present in the Health Sciences. — Philadelphia: ACP Press, 2010. — 389 p.
29. Mistrík J. Štylistyka slovenského jazyka. — Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970. — 422 s.
30. Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN / Pod red. A. Markowskiego. — Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 1999. — 1786 s.
31. Pascal B. Œuvres complètes. — Paris: Gallimard, 1962. — 1529 p.
32. Selye H. From Dream to Discovery: On Being a Scientist. — New York: McGraw-Hill, 1964. — 419 p.
33. Terra H. de. Alexander von Humboldt und seine Zeit. — Wiesbaden: Brockhaus, 1959 — 279 S.
34. The Journal of Sir Walter Scott: In 3 vols. — V. 3. — Edinburgh: Oliver and Boyd, 1946.

Стаття надійшла 13.08.2013.

Pylyp Selihey

Kyiv

TYPES OF VERBOSITY IN ACADEMIC TEXTS

On the basis of Ukrainian academic texts the types of verbosity have been systemized and analyzed. The author reveals causes of verbosity and passes judgments upon its communicative inexpediency.

Key words: verbosity, semantic redundancy, tautology, pleonasm, academic style, academic text, stylistic mistake.

УДК 811.161.2'366.54

Наталія Костусяк

м. Луцьк

МОРФОЛОГІЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ВІДМІНКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті з позицій функційної морфолого-синтаксичної концепції схарактеризовано міжрівневу категорію відмінка, виокремлено й ієрархізовано морфологічні та семантичні відмінкові грамиви, окреслено їхній значеннєвий діапазон і засоби реалізації, особливості морфологічної та синтаксичної парадигм.

Ключові слова: міжрівнева категорія, відмінок, морфологічні і семантичні відмінкові грамиви, парадигма, тема, рема.

Загальнолінгвістичну парадигму кінця ХХ ст. — початку ХХІ ст. визначають посилені акценти на новітніх засадах функційного підходу, а також концентрація уваги на комунікативно активних тенденціях мовної практики, еволюційних зрушеннях у різних підсистемах сучасної української літературної мови й динамічних процесах у мовній структурі, що уможлиблює повний та об'єктивний аналіз передовсім її національної специфіки. Як засвідчує низка провідних лінгвістичних студій останнього часу, зазначений аспект актуальний для дослідження проблем категорійної граматики. Перебуваючи в центрі наукових зацікавлень мовознавців-теоретиків, він дає вагомi підстави для визначення нових класифікаційних принципів опису всієї сукупності категорій та одиниць української мови й слугує методологічним підґрунтям для розгортання новітніх концепцій моделювання її граматичного ладу. Саме в такому ракурсі, що певною мірою переорієнтовує традиційно усталену теорію граматики й відбиває єднання загального та часткового мовознавства,

© Н.М. КОСТУСЯК, 2013

доцільний розгляд функційно багатовекторної категорії відмінка іменника. Вагомим чинником у визначенні статусу цієї категорійної величини є її вияв на перетині кількох ярусів мови та аналіз, спрямований не лише на формальну кваліфікацію відмінкових граєм, а й на їхню семантичну й комунікативно-прагматичну специфіку. Зміщення акцентів із традиційно визнаного вузького морфологізму та парадигматичних ознак відмінків на їх двобічний розгляд — семантичну мотивованість і сукупність виражальних мовних засобів простежуємо у фундаментальних працях зарубіжних (Є. Курилович [11: 175–203], Ч. Філлмор [19; 20], І. Леков [12], О.В. Чешко, І.Й. Ревзін [21], А. Вежбицька [1], А.А. Залізник [9: 36–55; 10] та ін.) й українських (Є. К. Тимченко [14; 15; 16; 17; 18], І.Р. Вихованець [2; 4; 5; 6; 7: 53–115], М.Я. Плющ [13], А.П. Загнітко [8: 173–176] та ін.) мовознавців. Попри те що у зазначених напрацюваннях лінгвістів видозмінено наукову інтерпретацію категорії відмінка, простежено специфіку відмінкової системи на морфологічному та синтаксичному рівнях, зокрема досліджено морфологічну парадигму й вирізнено систему первинних та вторинних семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних і комунікативних ознак, розмежування та співвідношення морфологічних і семантичних відмінків опрацьовані меншою мірою. Вивчення зазначеної категорії з опертям на поверхневу й глибинну структури мови відкриває перспективи для її чіткішого граємного членування та щонайповнішої інвентаризації засобів експлікації. З огляду на це визначаємо мету й завдання нашої студії. **Мета** статті полягає в поглибленому комплексному теоретичному дослідженні морфологічних і семантичних граєм міжрівневої категорії відмінка. Реалізація поставленої мети зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) схарактеризувати з функційно-категорійних позицій міжрівневу категорію відмінка; 2) скоригувавши деякі усталені теоретичні положення, обґрунтувати кваліфікаційну схему дослідження морфологічних відмінків, проаналізувати їх із проєкцією на семантичну природу й функційну перспективу засобів експлікації; 3) ранжувати семантичні відмінки, окреслити їхній значеннєвий діапазон, систему ядерної спеціалізації та периферійні вияви.

Відмінок іменника — визначальна самостійна міжрівнева категорія іменника, функційний вияв якої зумовлений морфолого-синтаксичною спеціалізацією слів із субстанційною (конкретно-предметною) семантикою, об'єднаних сукупністю однорідних взаємопротиставлених граматичних значень і специфічних парадигматичних ознак. Спроектовані функційно-категорійною граматиною різноаспектні кваліфікаційні параметри та зреалізований комплексний морфолого-синтаксичний вимір передбачає виокремлення ієрархічного вищого синтаксичного рівня, структурованого трьома підрівнями — семантико-синтаксичним, формально-синтаксичним і комунікативним. Йому підпорядкований морфологічний ярус мови. Визначаючи диференційні параметри категорії відмінка іменника, варто вказати на її двобічну зумовленість.

Переконливу аргументацію цього явища подає І.Р. Вихованець: «Це єдина іменникова категорія, виникнення і семантико-граматичне функціонування якої пов'язані з предикатом-дієсловом. Предикат-дієслово визначає кількість потрібних для розкриття його семантичної природи відмінків і набір їх семантико-граматичних функцій» [4: 23]. Отже, вияв відмінкових граем зумовлений дієслівною категорією валентності. Водночас відмінок — специфічно іменникова категорія, оскільки в іменнику вона має незалежний, самостійний характер і впливає на формально-граматичний зміст залежних слів.

За сукупністю відповідних кваліфікаційних параметрів відмінки поділяються на морфологічні, виокремлення яких ґрунтується на формальних показниках і системі первинних та вторинних синтаксичних функцій, і семантичні, що виконують роль елементів із певними семантико-синтаксичними ознаками, чітко окресленими основним компонентом реченнєвої побудови — предикатом. Згідно з концепцією І.Р. Вихованця, «перші виражають певну сукупність семантичних функцій, об'єднуючи своєю формою первинну функцію, що вказує на спеціалізацію певного відмінка в системі мови, і функції вторинні, які залежать від контексту. Семантичні ж відмінки охоплюють основну відмінкову форму для певної функції і вторинні відмінкові, а також невідмінкові форми, використовувані мовцями в обмеженіших порівняно з основною формою контекстах» [7: 61]. Наявність виразних функційно-категорійних параметрів, плану вираження відмінкового граматичного значення та внутрішньої спеціалізації відмінків спричинила вирізнення сімох ієрархічно організованих морфологічних відмінків (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний місцевий і кличний) і шістнадцятьох семантичних відмінків (суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якості, суб'єкт кількості, об'єкт дії, об'єкт процесу, об'єкт стану, об'єкт якості, об'єкт кількості, адресат дії, адресат якості, статичний локатив, динамічний локатив, інструменталь-знаряддя й інструменталь-засіб).

Морфологічний відмінок — одна із семи граем міжрівневої морфолого-синтаксичної категорії відмінка іменника, яка структурує парадигму однини та множини з відповідною сукупністю флексій, спеціалізована на вираженні первинних і вторинних семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних та комунікативних (за темо-ремного членування) функцій. Структуру морфологічної категорії відмінка іменника формують опозитивні відношення між її граемами. Відмінок іменника належить до послідовно корелятивних категорій із лексично незумовленою парадигмою. Його граемами перебувають у відношенні альтернації, що відбиває регулярність й однозначність зв'язків між ними, рівноправність відмінкових словоформ і переважно заперечує похідність одних морфологічних граем від інших. Альтернаційний характер компонентів указаної категорії не суперечить вирізненню називного відмінка як центрального складника відмінкової

системи. У традиційних лінгвістичних студіях йому зазвичай надають статусу прямого відмінка. Центральне розташування називного відмінка в сукупності всіх відмінкових граем зумовлене його здатністю бути носієм основної субстанційної функції — суб'єктної. На думку І.Р. Вихованця, «у реальному процесі мовлення саме ця форма являє собою свого роду еталон, вихідний зразок, стосовно якого всі інші відмінкові форми в певному розумінні вторинні» [4: 30].

Морфологічна характеристика відмінкових граем безпосередньо стосується граматичних особливостей конкретної мови. Описуючи семантичні та формальні ознаки граем аналізованої категорії, А.А. Залізняк акцентує увагу на важливій ролі спеціалізованих засобів їхнього вираження. Саме вони, на думку лінгвіста, дають підстави розглядати відмінки як елементи певної мови. Нехтування формальних показників слугує підґрунтям для кваліфікації їх як одиниць, що мають універсальний характер [10: 55–56]. Формальний вияв відмінкових граем пов'язаний із відповідними показниками, до яких належить кінцевий словозмінний афікс — флексія як центральний репрезентант, що одночасно є носієм граматичного й реляційного значення, а також периферійний показник — флексія-суфікс, притаманний переважно іменникам четвертої відміни, зрідка — іншим субстантивним словам, пор.: Н. в.: *вим'я, ведмежа, теля, мати*; Р. в.: *ви́мені, ведмежа́ти, теля́ти, матері́*. Зрідка в орбіту формальних репрезентантів семантики відмінкових граем потрапляють прийменники. Солідаризуючись із концепцією І.Р. Вихованця, вважаємо, що у вторинній післядієслівній сфері зазначені слова-морфеми нейтралізують своє значення, внаслідок чого роль основного функційно навантаженого компонента виконує закінчення [3: 98].

Відмінок іменника — абсолютно словозмінна категорія, яка має здатність утворювати парадигматичні типи. *Морфологічна парадигма* іменників — система словоформ, яким притаманна однотипна внутрішня організація, відповідна сукупність флексій, а також у деяких випадках однакові акцентні й морфонологічні параметри. Специфіку певного парадигматичного типу визначають слова, безпосередньо пов'язані з предметністю, та субстантивовані мовні одиниці, що потрапили до сфери іменника внаслідок транспозиційних процесів чи опосередковано позначають предмети. Це слугує основою для виокремлення двох парадигматичних типів — власне-іменникового, який охоплює п'ять підтипів (першу відміну: *верба, Ілля, ручище, дівчи́сько*; другу: *Іван, гай, батько, хлопчи́сько, вовчи́ще, перо, поле, знаряддя*; третю: *любов, осінь, річ, мати*; четверту: *ті́м'я, курча, теля*; нульову відміну: *радіо, ко́лі́бри*, (Лі́на) *Косте́нко, АТС*), та невла́сне-іменникового, що об'єднує два підтипи (прикметниковий: *військовий, учительська, сучасне*; займенниковий: *я, себе, він, хто, ніхто*). За розгалуженістю формальних показників та кількістю охоплюваних лексем центральну сферу структурують перша та друга відміни власне-іменників.

Порівняно з виразною морфологічною специфікою категорійну сутність відмінка більшою мірою репрезентує синтаксичний рівень мови, зокрема його триварусна інтерпретація — семантико-синтаксична, формально-синтаксична й комунікативна. У сучасній українській літературній мові відмінкові графеми утворюють ієрархічно структуровану *синтаксичну парадигму* — сукупність протиставлюваних категорійних (семантико-синтаксичних) значень, розташованих на семантико-граматичній осі предметності, що перебувають у відповідних ієрархічних стосунках і мають специфічні (первинні та вторинні) формальні засоби реалізації. Вияв синтаксичної парадигми конкретної графеми зумовлений її семантикою та зв'язками з іншими компонентами речення. Синтаксична парадигма ґрунтується на вирізненні основних первинних (центральної, спеціалізованої) та деяких вторинних функцій відмінків. Зокрема, із називним відмінком пов'язана передовсім семантико-синтаксична суб'єктна функція, із знахідним — об'єктна, із давальним — адресатна, з орудним — інструментальна, із місцевим — локативна. Крім того, кожна з морфологічних відмінкових графем охоплює низку вторинних функцій, які стосуються внутрішньовідмінкової транспозиції. Потрапляючи в зону іншого відмінка, вони стають його функційними еквівалентами. Наприклад, суб'єктну семантико-синтаксичну парадигму структурує спеціалізований на цій функції називний відмінок та графеми давального, орудного, знахідного, родового, місцевого — компоненти з різноманітними модифікаціями суб'єктності: *Сьогодні **птиці** зраджують землі...* (Г. Чубач); *Затишно **дітям** в пазусі казок* (Л. Костенко); *Дядьком **Самійлом** тоді струсило від гніву...* (О. Довженко); *Утім, з **боярами** там якраз усе було гаразд* (М. Мартинюк); ***Бояр** драгували байдужість і спокій князя* (М. Мартинюк); ***Їх** було двоє — прибиральниця і двірник* (В. Стус); *...в мені народився дивовижний страх...* (Р. Іваничук).

Важливу роль у синтаксичному ранжуванні морфологічних графем категорії відмінка відіграє їхня формально-синтаксична спеціалізація, що увиразнює її місце в загальній системі граматичного ладу. Специфіку формально-синтаксичних параметрів відмінків визначають відповідні синтаксичні зв'язки — предикативний (двобічний) зв'язок із його формою взаємозалежної координації та валентний підрядний (однобічний) зв'язок із формою керування, притаманний прислівним другорядним членам речення. Центральне місце серед одиниць формально-орієнтованого плану посідає підмет, що має дворанговий морфологічний вияв — називний відмінок як ядерний засіб експлікації та родовий і кличний відмінки — його вторинні маркери, наприклад: *Та голубом в небо злетіла **душа*** Над розпачем батька і маминим криком (Н. Царук); *Доріг багато, але шлях один!* (М. Вінграновський); *Гей, **літа**, заходьте на весілля, Вже й столи накриті є для вас* (Н. Царук); *Зупинись, **пілоте**, у безхмарнім небі І не кидай бомбу у дитячий сміх* (Н. Царук). З огляду на ступінь необхідності керованого слова для розкриття змісту опорного, що ґрунтується на лексико-граматичному значенні предиката й семантично

передбачуваній сполучуваності з ним залежного слова, відбувається градація прислівних другорядних членів речення. Відповідно до вияву сили підрядного зв'язку вони поділяються на:

1) сильноокеровані — модельовані знахідним, родовим, орудним, давальним і місцевим відмінками: *Сонце червоною ниткою Гаптує зимовий світанок* (Н. Царук); *Лавріна проймав холод...* (Ю. Мушкетик); *Для Лариси Петрівни ця звістка не була несподіваною* (М. Олійник); *У берези позичила білої сорочки, щоб на неї задивлялись хлопці-ясеночки* (Д. Павличко); *Великий був світ. Повний таємниць* (О. Довженко); *Ви всі зі мною не згодні...* (М. Слабошпицький); *...Марком заволоділа тривога* (Ю. Мушкетик); *Мені страшно признатися: я щаслива* (Л. Костенко); *Сірко ніколи не довіряв ханові* (Ю. Мушкетик); *Киліянні тоді сповнилось дванадцять років* (Ю. Мушкетик); *...султан <...> розумівся на людях...* (П. Загребельний); *...і в ньому раптово прокинулося почуття батьківської опіки* (Г. Тютюнник);

2) напівсильнокеровані, яким притаманний дещо слабший вияв підрядного зв'язку між опорним дієсловом і залежним іменником, ніж за умови сильного керування, але водночас він тісніший порівняно зі слабким керуванням, — виражені грамами давального, знахідного та родового: *В той день він і приніс Марії невеличкого букетика диких гвоздик...* (В.О. Шевчук); *Сам Нечепя тримав песика маленького, розумного, котрий тільки сповіщав господаря про чийсь з'яву...* (Ю. Мушкетик); *Наступного дня в годину прийому великий візир Аззем-паша <...> повідомив падишаха про стан державної скарбниці* (Р. Іваничук); *А дід Кінтілий несе копченину для самого князя...* (П. Загребельний);

3) слабкокеровані — експліковані орудним, місцевим і родовим відмінками: *Коні збивали копитами куряву...* (І. Пільгук); *Полеми широким бігли дороги* (Г. Чубач); *По знайомій вулиці я іду назад* (В. Сосюра); *Йде косовиця стомлена до сіл* (В. Лазарук).

Комплексний опис функційного потенціалу міжрівневої категорії відмінка передбачає дослідження її комунікативної зорієнтованості й участі в структуруванні інформації. Зв'язок із певною мовленнєвою ситуацією особливо виразний за розгляду відмінкових грамем на тлі актуального (темо-ремного) членування речення. В українській мові морфологічною грамою, спеціалізованою на вираженні позиції теми, є називний відмінок, що підкреслює достовірність концепції про ремоторний потенціал дієслова та темозакріплену позицію іменника: *Вітер / спав собі клубочком...* (В. Лазарук); *Батько юний / косить мінне поле* (В. Лазарук). До сфери центральних засобів експлікації теми тяжіє й грама кличного: *Дядьку, / просніть* (О. Коломієць). У нейтральному, не деформованому особливими факторами висловленні комунікативну позицію теми позначають периферійні морфологічні засоби — давальний, орудний, знахідний, родовий, місцевий відмінки, які на семантико-синтаксичному підрівні корелюють із суб'єктною синтаксею. Таке явище ґрунтується на симетричності комунікативної та

семантико-синтаксичної структур речення. Наприклад: *Озерам / сниться море. А морю / — океан* (В. Лазарук); *Довженкові / було за тридцять...* (В. Дрозд); *Сивооком / заволоділа дивна затятість* (П. Загребельний); *Ждана / дивувала безпечність його нового товариша* (Ю. Мушкетик); *Для Франка / характерна замкнутість...* (Р. Горак); *В жінці / завжди живе сором'язливість, страх і нерішучість* (П. Загребельний). Роль актуалізатора теми відіграє родовий відмінок, що перебуває в центральній семантико-синтаксичній функції (суб'єктно-атрибутивній та об'єктно-атрибутивній): *Щедрість падишаха / не має меж...* (Ю. Мушкетик); *Викладач філософії / — кандидат філософських наук* (В. Дрозд).

У частині висловлень грамеми категорії відмінка функціонують у позиції реми чи її складника. У типових виявах засобом вираження комплексної реми виступають знахідний, давальний, орудний і місцевий відмінки, зрідка — грамеми родового, кличного й називного. Індикатором ремної позиції вторинних маркерів є передовсім частки *навіть, саме, тільки, лише (лиш)*: *Дивні хори / співають пісні...* (В. Лазарук); *Президент України / доручив Генпрокуратурі та МОЗ перевірити ситуацію на ринку ліків* («Голос України», 2012); *Сивоок / дістав дерев'яним відром води* (П. Загребельний); *Марта / мовчки стояла на порозі* (В. Дрозд); *Абдулаєв / на голову вищий від усіх...* (Г. Тютюнник); *Я для тебе горів, / український народі...* (В. Симоненко); *Захаркового запаху боялась / навіть риба* (О. Довженко); *...туди тяглася / саме ця дорога* (В.О. Шевчук); *...нею ж [мудрістю — Н.К.] міг володіти / лиш він, Ярослав* (П. Загребельний). Не характерна ознака типовості для незначної кількості структур, у яких морфологічні відмінкові грамеми репрезентують препозитивну рему чи її складника. У комунікативних варіантах указанного різновиду можуть функціонувати називний, знахідний, давальний, місцевий та родовий відмінки. Увираженню ролі актуалізованого компонента великою мірою сприяють певні контекстуальні особливості — порядок розташування слів та їхня комунікативна значущість, логічний наголос, частки. Наприклад: *І тільки груша / листя ще зелене чомусь хитнула раптом при стіні* (Л. Костенко); *Лиш ліс могутній / гойдає віття...* (В. Лазарук); *Лиш вісь земну / з орбіти не згвинтити* (Л. Костенко); *Навіть летючим птахам / передається чар отого рожевого саява...* (Є. Гуцало); *По чому / ми тепер навчатимемо премудроцям віршоскладання?* (В.А. Шевчук); *Якого тільки хліба / не скуштував Павло Павлович на своїм довгім віку...* (В. Дрозд).

Різноманітність відмінкового оформлення комунікативно-прагматичних намірів мовця пов'язана з конструкціями, що з комунікативного погляду становлять семантико-граматичну єдність, тобто бінарність «тема — рема» їм не притаманна. У висловленнях зазначеного різновиду наявна комплексна рема, а тема має нульовий вияв: *Запахло дощем...* (Є. Гуцало); *Лиш вітер, гул та дзвони* (В.А. Шевчук); — *Любово!* (В. Малик). Така координованість усіх відмінкових граем і комунікативних функцій — лише загальна тенденція, що не має характеру непохитної зумовленості.

У сучасній українській літературній мові, крім морфологічних відмінків, наявні семантичні відмінкові грами, яким властиве розгалуженіше грамемне членування. Застосування семантико-синтаксичного аспекту зумовлює вирізнення шістнадцятьох семантичних відмінків — суб'єкта дії, суб'єкта процесу, суб'єкта стану, суб'єкта якості, суб'єкта кількості, об'єкта дії, об'єкта процесу, об'єкта стану, об'єкта якості, об'єкта кількості, адресата дії, адресата якості, статичного локатива, динамічного локатива, інструменталія-засобу й інструменталія-засобу. Їхні значеннєві функції виразно окреслює головний компонент семантико-синтаксичної організації речення — предикат. Розглядані відмінкові грами частково формують привативну опозицію. У такому разі кожен компонент, крім свого специфічного значення, є носієм семантики, первинної для іншої відмінкової грами. Виходячи певною мірою за межі привативної опозиції, відмінки перебувають також у відношенні неопозитивних відмінностей, специфіка яких полягає в тому, що її члени відрізняються один від одного наявністю і співвідносних, і неспіввідносних ознак. На противагу морфологічним відмінкам, більше спрямованим на вияв граматичних особливостей конкретної мови, семантичним відмінковим грамам певною мірою притаманна універсальність. Семантичні відмінки маркують морфологічний відмінок-домінанта та його функційні еквіваленти.

У сучасній українській літературній мові центральну сферу семантичних відмінків очолює *суб'єкт дії* — семантична грама відмінкової системи, функційно-категорійний вияв якої пов'язаний зі значенням реальної предметності, зокрема активним виконавцем дії (переважно з класом істот (людей чи тварин) або метафоризованих понять), на семантико-синтаксичному підрівні співвідносна з лівобічною суб'єктною синтаксею: *Батько виводить коня на моріг* (Н. Горик); *А дівча малює сонце над полями...* (Н. Царук); *Князь <...> одразу ж подався на велелюдне дворище обителі* (М. Мартинюк); *...зима тікає, підібравши поли...* (Л. Костенко); *Заручені озера В ожинових вінках гадають на воді* (В. Лазарук); *Мені б молебень відслужити* (Л. Костенко); *Нам би раніше стрітись, чи розминутись тепер* (І. Чернецький). До семантичних відмінкових грам, розглянутих крізь призму суб'єктності, належить *суб'єкт процесу*, що виступає пасивним носієм процесуальної ознаки, зокрема фізичного, фізіологічного, емоційно-психічного процесу, процесу звучання та ін., і зумовлений валентною перспективою предикатів процесу: *Ростуть гриби од місячного світла* (В. Гей); *На балконі соняшник цвіте* (І. Чернецький); *Квітує жито* (Н. Царук); *Євгенія <...> так само хворіла...* (В. Врублевська); *Злість підступала до Орлика...* (Б. Лепкий); *Тріщать удосвіта дерева* (В. Лазарук); *...стояв той дім за хмарами бузку* (Л. Костенко). За ознакою послабленої динамічності й фазовості близьким до семантичного відмінка *суб'єкт процесу* є *суб'єкт стану*, який, репрезентуючи пасивного носія станової ознаки (інтелектуального, емоційно-оцінного, локативного, кваліфікативного

стану, наявності/відсутності, володіння/неволодіння та ін.), корелює із суб'єктною синтаксею, що реалізує сполучувальний потенціал предикатів стану: *Місяць знав твої пісні напам'ять, Коли ми їх ще не розуміли* (Н. Царук); *Ольга ж його кохає!* (Р. Горак); *Сковороді стало жаль людини...* (В.А. Шевчук); *Повість не сподобалась О. Партицькому* (Р. Горак); *І стало веселіше козацькому дозорцеві* (Ю. Мушкетик); *В сусідньому секторі <...> перебували французькі офіцери* (П. Загребельний); *Мій батько був військовий льотчик...* (Т. Яковенко); *Серед весняних сніжно-білих віт Є цвіт, з якого марно ждати плід* (М. Мартинюк); *Нема мене — якщо тебе нема!* (М. Вінграновський); *...гетьман володів 12 вільними військовими селами* (Ю. Мушкетик). У семантичній відмінковій ієрархії носієм пасивної якісної ознаки є суб'єкт якості, лексичний діапазон якого пов'язаний з указівкою на суб'єкт власне-якісної ознаки: *А ліс такий велично загадковий* (І. Чернецький); *Море срібне, А обрій голубий* (В. Лазарук); *Чурай Маруся винна у в одному: вчинила злочин в розпачі страшному...* (Л. Костенко); змінної (ступеньованої) ознаки: *Моя мука страшна, я вже старша за тебе* (Н. Горик); *В букеті гроз вона найкраща в світі, Перенаселена земля!* (В. Лазарук); *Бузина <...> виявився найпоміркованішим...* (П. Загребельний); якісно-модальної ознаки: *...божі і світські книги так потрібні нашому народові* (Р. Іванчук); *Фотонні чоботи потрібні для Людини, Потрібна швидкість в галактичній млі...* (В. Лазарук). Ієрархію відмінкових граєм із семою 'суб'єкт' завершує суб'єкт кількості, що є носієм пасивності, корелює зі статичністю й охоплює значення суб'єкта кількісної ознаки: *Гунів було шестеро* (В. Малик); кількісно-вікової ознаки: *...найстаршій дівчинці — дванадцять...* (Ю. Мушкетик); *Князь Володимир мав років двадцять сім...* (В. Малик); змінної кількісної ознаки, яка за зіставлення переважає в предметові чи досягає в ньому найбільшого вияву: *...машин ставало дедалі більше* (П. Загребельний); *А як там почуваються зайці? Їх щонеділі менше в білих полі* (І. Чернецький).

На межі валентного зв'язку з певним предикатом відбувається ранжування семантичних відмінків з узагальненим об'єктним значенням: об'єкта дії, об'єкта процесу, об'єкта стану, об'єкта якості та об'єкта кількості. Найширшу варіативність семантичних відмінків засвідчує об'єкт дії, функційно-категорійний вияв якого пов'язаний з ознакою пасивності, реальної предметності, зокрема динамічної фінальності, у семантико-синтаксичному плані співвідносний із правобічною об'єктною синтаксею. Його значеннєву основу становлять компоненти, що вказують на об'єкти конкретної фізичної дії, локативної дії, позбавлення, передання, присвоєння, отримання, мовленнєвої та розумової діяльності, сприйняття, квантитативної й темпоральної партитивності та ін.: *...на дрова у розпачливій мовчанці рубала мати свій вишневий сад* (І. Чернецький); *Зривало дівчисько достиглі яблука...* (І. Чернецький); *Тим часом Любава ввела на подвір'я коней...* (В. Малик); *А знайшли кам'яну статую в серпні 1848 року...* (С. Пушик); *Я сьогодні*

сказав **про дружину і про сина** дівчині сказав (В. Сосюра); *Вчені в Антарктиці досліджують давнє підлідне озеро* («Ipress.ua», 2013. — Режим доступу : <http://ipress.ua>); *Усі віки ми чуєм брязкіт зброї* (Л. Костенко); *Ми слухаєм природи голоси* (В. Лазарук); *Старенька жінка вносила соломки* (Л. Костенко); *Сивоголовий дід <...> попросив тієї шаблі* (Б. Лепкий). Найменше семантичне розгалуження притаманне грамеми *об'єкт процесу*, яка валентно поєднується з невеликою кількістю предикатів процесу й слугує репрезентантом об'єкта емоційно-психічного процесу: *Тільки не гнівайся на мене...* (В. Врублевська); *Мене хвилює це весняне пробудження серед зими* (М. Олійник); *Таня не переставала хвилюватись за нього* (О. Гончар). З указівкою на об'єкт інтелектуального, емоційно-психічного стану, стану-відношення, зумовленого валентністю ступеньованих прислівників, внутрішнього стану з відтінком оцінки, почуття, сприйняття тощо пов'язаний значеннєвий діапазон семантичного відмінка *об'єкт стану*: *Ще знав Микола Баглай степені академіка Яворницького — степені сивих могил, в яких дрімають ненайдені утвори грецьких майстрів, скіфські та сарматські прикраси...* (О. Гончар); *...з вашою славою і мені легше [за інших. — Н. К.]* (О. Гончар); *Вона поважала Софію...* (В. Врублевська); *Люблю життя, як сонце любить сонях, Як високостя люблять журавлі...* (Н. Царук); *Руту їй жаль, безперечно* (В. Малик); *Вона боялась осені холодної...* (Л. Костенко). До сфери диференційних ознак грамеми *об'єкт якості* належить пасивність, маркування ним компонентів на позначення об'єкта власне-якісної ознаки, змінної (ступеньованої) ознаки (якості-відношення), якісно-модальної ознаки та співвідносність з об'єктною синтаксею, функціонування якої регульоване семантико-синтаксичною валентністю прикметникових предикатів якості: *У дитинстві я була схожа на тата* («День», 2011); *Та за ілюзію кохання навіки вдячний я тобі* (В. Сосюра); *Там повен двір любистку...* (Л. Костенко); *Одному тобі вірна* (Г. Тютюнник); *Я з вами не згоден, Марі!* (М. Слабошпицький); *І винен у цьому був передусім Святослав...* (В. Малик); *Федота віддав до науки, а Тимка не хотів, хоч він був здібніший за Федота* (Г. Тютюнник); *Мамо! Доленько наша віща! Ми ростем і мужнієм, а ти в мене все низенька і все за нас вища* (І. Чернецький); *... Святославові потрібен такий товариш...* (В. Малик). Значно вужчий значеннєвий діапазон притаманний семантичній грамеми *об'єкт кількості*, що на семантико-синтаксичному підрівні корелює з об'єктною синтаксею, зумовленою ступеньованими предикатами кількості-відношення *більше, менше, найбільше, найменше*: *Вівса більше від жита; Ветеранів найбільше серед присутніх*.

Лексичне наповнення семантичного відмінка *адресат дії* ґрунтується на вираженні ним істот, переважно осіб, задля яких чи на шкоду яким відбувається дія. Він корелює з адресатною синтаксею, що перебуває у валентному оточенні тривалентних — семивалентних дієслівних предикатів. Наприклад: *Актаза подарував Данилові тесть, Мстислав Удатний* (М. Мартинюк); *...Січ послала Дорошенкові листа...*

(Ю. Мушкетик); *Чорний дим над Сікстинської капелою сповістив католиків про те, що у них ще не з'явився папа* («Віче-інформ», 2013); ... *для студбатівців привезли зброю найновішого зразка* (О. Гончар). Адресат якості структурує валентне оточення обмеженої групи тривалентних прикметникових предикатів власне-якісної ознаки *винний, винен, винуватий*: — *А що тобі дунайські болгари, князю, винні?* (Б. Лепкий); *Хто кому що винен? Нікому. Ніхто* (Н. Горик).

Специфічний значеннєвий вияв характерний для граєм *статичний локатив* і *динамічний локатив*. Їхній глибший аналіз спричиняє диференціацію мовних одиниць на основі протиставлення ознак контактності — дистантності. Семантична граєма *статичний локатив* об'єднує два типи лексем: 1) компоненти із семантикою статичної власне-локативності, які входять у валентну рамку аналітичного комплексу «дієслівна одиниця *бути, перебувати* тощо + аналітичні слова-морфеми з просторовим значенням»: *Брат перебував на той час у Женеві* (М. Олійник); ...*і так в несамовитій блуканні опинилися вони коло візків* (П. Загребельний); ...*двадцять тисяч болгар несподівано опинилися перед стінами фортеці* (П. Загребельний); 2) локативи, визначені валентністю процесуально-локативних предикатів на зразок *висіти, лежати, сидіти, стояти* тощо в поєднанні з прийменниками: ...*у погрібнику висіли* <...> *пучечки сухих трав* (П. Загребельний); *Я лежу у траві...* (В. Лазарук); *Човни лежать на власних тінях* (В. Лазарук); *Боярин сидів на лаві неподалік вікна* (М. Мартинюк); *Дівки собі стоять біля криниці, а парубки стоять біля дівчат* (Л. Костенко). Семантичний відмінок *динамічний локатив* об'єднує компоненти на позначення напряму руху та шляху переміщення в просторі: *До мосту наближався гурт вершників* (М. Мартинюк); *Грім покотився з синіх гір На дно глухого крутояру* (В. Лазарук); *Дуби старезні на берег вийшли...* (В. Лазарук); *Сини Селім, Баязид і німечний Джихангір їхали слідом за султаном* (П. Загребельний); *І тихо йдуть по килимі трави...* (В. Лазарук); *Ішов дід з містечка, через гору, у свій присілок...* (Л. Костенко); *У всеозброєнні впевнено просувалися вони просікою вглиб...* (М. Мартинюк).

Відмінкову семантичну ієрархію завершують *інструменталь-знаряддя* й *інструменталь-засіб*. Значеннєва реалізація першого пов'язана з іменниками — назвами конкретних предметів, що слугують для реалізації дії: *Віником пухнастим з очерету Я долівку замету земну* (В. Лазарук); *Видуває батько мій корнетом золотим Кольорові танго, польки і фокстроти* (В. Лазарук); ...*Ібрагім грав на віолі* (П. Загребельний); *Пілікає на скрипочці комарик, Народжений вночі після грози* (В. Лазарук); *А над берегом моря походжає старий Половець, дивиться в бінокль на море* (Ю. Яновський); ...*всі дуже влучно стріляли з лука* (П. Загребельний). Розширення значеннєвого варіювання характерне для інструменталь-засобу, оскільки на його вираженні спеціалізовані іменники — назви істот, механізмів та інших предметів: *Білими кінями, колісницею золотою хотів би промчати тебе над степами...* (О. Гончар); *Гарцює*

бородань на мотоциклі, Як мурза, боки «Яві» стис (В. Лазарук); ...я та моя колега вперше літали *на повітряній кулі...* («День», 2011).

Отже, дослідження міжрівневої категорії відмінка крізь призму комунікативного, прагматичного й функційного аспектів розширює уявлення про її природу, особливості структурування, діапазон виражальних засобів і дає змогу розмежувати не лише традиційно виділювані морфологічні відмінки, а й семантичні, яким властиве розгалуженіше грамемне членування. Застосування семантико-синтаксичного аспекту зумовлює вирізнення шістнадцятьох семантичних відмінків. Кожна з цих граем представлена набором власних диференційних значень, які в сукупності дають і збіжності, що існують між певними відмінками, і водночас ті іманентні, релевантні характеристики, якими вони протиставлені іншим семантичним граемам. У перспективі аналізу відмінкової системи, її ієрархії доцільним буде докладний розгляд усіх семантичних граем у межах мовленнєвих актів, а також відповідно до їхньої поліфункційності й різноманітності сучасних мовних ресурсів.

1. Вежицка А. Дело о поверхностном падеже / А. Вежицка // Новое в зарубежной лингвистике. — 1985. — Вып. 15. — С. 303–341.
2. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові : [монографія] / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 231 с.
5. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична класифікація відмінків української мови / І.Р. Вихованець // Мовознавство. — 1988. — № 2. — С. 44–51.
6. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функціонально-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків) / І.Р. Вихованець // Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : [б. в.], 2001. — Вип. 31. — С. 13–16.
7. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 398, [2] с.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А.П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — 435, [1] с.
9. Зализняк А.А. Русское именное словоизменение / А.А. Зализняк. — М. : Наука, 1967. — 370 с.
10. Зализняк А.А. О понимании термина «падеж» в лингвистических описаниях / А.А. Зализняк // Проблемы грамматического моделирования. — М. : Наука, 1973. — С. 53–87.
11. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. — М. : Изд-во иностр. лит., 1962. — 456 с.
12. Леков И. Славянская категория падежа — грамматическая единица на объединенном (морфологическом и синтаксическом) уровне / И. Леков // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. — М. : Наука, 1969. — С. 216–219.
13. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : [навч. посібник] / М.Я. Плющ. — К. : Київ. пед. ін-т, 1978. — 107 с.
14. Тимченко Е.К. Функции генетива в южнорусской языковой области / Е.К. Тимченко. — Варшава : Тип. Варшав. учеб. окр., 1913. — 278 с.
15. Тимченко Е.К. Локатив в українській мові (з української складні) / Е.К. Тимченко. — К. : З друкарні УАН, 1925. — 71 с.

16. Тимченко Є.К. Номінатив і датив в українській мові / Є.К. Тимченко. — К. : З друкарні УАН, 1925. — 64 с.
17. Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є.К. Тимченко. — К. : З друкарні УАН, 1926. — 118 с.
18. Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові : (з української складні) / Є.К. Тимченко. — К. : З друкарні УАН, 1928. — 101 с.
19. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1981. — Вып. 10. — С. 369–495.
20. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1981. — Вып. 10. — С. 496–530.
21. Чешко Е.В. Соотношение морфологического и синтаксического уровней в категории падежа (падежи старославянского языка) / Е.В. Чешко, И.И. Ревзин // Славянское языкознание : VII Междунар. съезд славистов, авг. 1973 г., Варшава. — М. : Наука, 1973. — С. 435–457.

Статтю отримано 17.06.2013.

Nataliya Kostusyak

Lutsk

MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC CASES OF THE MODERN UKRAINIAN LITERATURE LANGUAGE

From a functional morphological and syntactical concept interlevel category of case has been comprehensively investigated; morphological and semantic case gramemes have been distinguished and hierarched; their meanings and the means of their realization, peculiarities of morphological and syntactical paradigm have been characterized.

Key words: interlevel category, case, morphological and semantic case gramemes, paradigm, theme, rheme.

Мовна мозаїка

ПІВТОРА ЛІТРА, а не ПІВТОРА ЛІТРИ

У рекламі мінеральної води, що звучить на українському радіо і телебаченні, місткість пляшки визначають або як *півтора літри*, або *півтори літри*, тобто помилково вживають *літр* із закінченням іменника жіночого роду. В українській мові він є іменником чоловічого роду, який у родовому відмінку однини, що його вимагає числівник *півтора*, має закінчення **-а**. Тому замість *півтора літри* потрібно вживати ***півтора літра***.

Числівник *півтори* в українській мові поєднується лише з іменниками жіночого роду, пор.: *півтори копи*, *півтора доби*. Його сполука з іменником чоловічого роду *літр* зовсім не нормативна.

Отже, українською мовою правильно вживати лише ***півтора літра***, пор.: *пляшка місткістю півтора літра* або *півторалітрова пляшка*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'81'374

Марія Личук

м. Київ

СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті узагальнено дослідження синтаксично нечленованих речень у сучасному мовознавстві, визначено їхній зв'язок зі словами-реченнями, з'ясовано спільні і відмінні ознаки граматичних і синтаксично нечленованих речень.

Ключові слова: синтаксично нечленоване речення, слово-речення, еквіваленти речень, формально-граматичне речення, синтаксична нечленованість.

У сучасному мовознавстві помітно активізувалося вивчення своєрідних реченнєвих побудов — синтаксично нечленованих речень, широке вживання яких в уснодіалогічному мовленні засвідчило, що межі «граматичного» синтаксису надто вузькі. Постала потреба теоретичного осмислення та дослідження їх як одиниць синтаксису усного розмовного мовлення.

У лінгвістичній літературі на позначення комунікативних одиниць, неспіввідносних з граматично членованими реченнями, або синтаксично нечленованих речень, використано низку термінопонять: «висловлення» у вузькому витлумаченні [18: 419], «квазіречення» [17: 890; 8: 108], «метакомунікативні сигнали мовця» [22:103], «фразорефлекси» [6: 47], «слова-речення» [7: 213; 5: 374; 25: 138], «висловлювання чи комунікати» [19: 385], «фразеологізовані речення» [24: 94; 13: 12] та ін.

Деякі мовознавці розглядали синтаксично нечленовані речення широко — як еквіваленти речень [10: 19; 21: 286 — 303; 25: 138]. Л.П. Іванова кваліфікує конструкції

© М.І. ЛИЧУК, 2013

синтаксично нечленованого вираження категорій ствердження, заперечення тощо як еквіваленти речень саме тому, що їм не властиві ознаки граматичного речення. На думку дослідниці, «еквіваленти речень — це відрізки тексту між двома крапками або знаками, які їх заміняють, однак вони не мають предикативності, предикативного центру і не можуть організовувати валентні зв'язки всередині речення» [10: 19]. Л.П. Іванова зараховує до еквівалентів речень вокативи, лексикалізовані вислови й різні усічені мовні конструкції. Щоправда, мовознавці не визначили критеріїв чіткого розмежування синтаксичних конструкцій, що є реченнями і еквівалентами, заміниками речень. Зокрема, О.С. Мельничук уважав таке розмежування штучним, оскільки відмінність між реченнями і еквівалентами речень часто не більша, ніж відмінність між окремими типами речень [15: 35].

Побіжний огляд досліджень синтаксично нечленованих речень у лінгвістиці ХХ ст. дає підстави констатувати, що проблема їхнього граматичного статусу потребує ґрунтовного вивчення.

В українському мовознавстві синтаксично нечленовані речення розглядають у системі простого речення. На думку І.Р. Вихованця, нечленовані речення є одним зі структурних типів простих речень, який виділяють «за формальними ознаками предикативного центру» [4: 67]. К.Ф. Шульжук, визначаючи їх як периферію простого речення, уточнює, що синтаксично нечленовані речення «перебувають поза межами двоскладних і односкладних» [25: 138]. Проте він бере до уваги лише один тип нечленованих речень — слова-речення і погоджується з тими дослідниками, які вважають, що термін «нечленоване речення» «більшою мірою відображає їхню синтаксичну природу, оскільки вони можуть складатись і з сполучень слів» [Там само].

А.П. Загнітко виділяє два структурні типи речень в українській мові: власне-речення і квазіречення [8: 108]. Власне-речення — це повідомлення про щось, їм притаманна суб'єктно-предикатна основа. Квазіречення не передають інформації, їм не притаманна суб'єктно-предикатна основа. До них він зарахував і нечленовані речення [Там само].

Інші дослідники граматики української мови не виокремлювали синтаксично нечленованих речень.

У сучасному мовознавстві сформувалося два погляди на синтаксично нечленованих речень:

1. Нечленовані речення замикають систему простих речень у мові [4: 67; 2: 148].

2. Через невизначеність і абстрагованість їхньої семантики, морфологічну «безформність», нечітку реалізацію модально-часового значення нечленовані речення кваліфікують як «замінники», еквіваленти речень [10: 19; 21: 286 — 303; 25: 138].

Досі не досягнуто єдності у визначенні обсягу та змісту поняття «синтаксично нечленоване речення», не створено їхньої типології. Непереконливою видається думка тих мовознавців, які пропонували вузьке

витлумачення нечленованих речень, зараховували до них лише слова-речення. Є.М. Галкіна-Федорук уважала, що «назва «слова-речення», які складаються тільки з одного слова чи нерозкладного словосполучення, не впливає з їхньої семантико-синтаксичної природи, а є досить умовним позначенням, в основі якого лежить суто кількісне визначення — «речення з одного слова» [20: 438].

У мовознавчій літературі немає усталеного визначення синтаксично нечленованого речення. У лінгвоукраїністиці нечленованими реченнями вважали слова-речення, що засвідчують їхні визначення. Зокрема, І.Р. Вихованець та К.Ф. Шultzжук кваліфікують їх як структурно нечленовані синтаксичні одиниці, виражені частками, модальними словами і вигуками [4: 100; 25: 138]. М.У. Каранська пропонує називати нечленованим реченням «слово або стале словосполучення, котрому властива предикатна категорія модальності, що надає йому комунікативної функції речення» [11: 139]. Однак невмотивованим є зарахування до слова-речення поняття «стале словосполучення». Не зрозуміло, за якими мовними законами стале словосполучення трансформується з номінативної одиниці в комунікативну і чи всі сталі словосполучення, яким «властива предикатна категорія модальності», потрібно розглядати як нечленовані речення. Кваліфікуючи нечленоване речення як слово, М.У. Каранська насправді пояснює суть слів-речень. Дефініції слів-речень інших мовознавців не відрізняються від прокоментованих. Узагальнивши подані в мовознавчій літературі визначення нечленованих речень, пропонуємо вважати ними синтаксичну непередикативну одиницю, що характеризується такими ознаками, як стійкість, відтворюваність, цілісність, ідіоматичність (для окремого типу й окремих видів), та вирізняється специфічним характером відношень між компонентами, виконує в мові комунікативну функцію.

Синтаксично нечленовані речення співвідносяться разом із формально-граматичними реченнями в системі структурних типів простих речень.

Дослідники синтаксично нечленованих речень стверджують, що ці структури можуть самостійно формувати комунікативні одиниці мови без інших слів [16: 398; 23: 128; 7: 213]. Ще В.В. Виноградов відзначав, що в комунікативному плані «цим висловлюванням властива інтонація повідомлення» [3: 13].

Нечленовані синтаксичні одиниці — це комунікативні одиниці, які слугують засобом формування та повідомлення думок і вираження емоцій [1: 177] чи засобом вираження думки, волі, почуття [12: 60].

У комунікативному аспекті синтаксично нечленовані речення відображають комунікативне завдання, що постає в процесі спілкування. Значеннєві параметри таких речень уточнюються, змінюються і по-різному сприймаються саме в комунікативній ситуації. Різноманітність характеристик нечленованих речень виразніше виявляється в процесі комунікації, порівняно з тим, якби їх розглядали абстраговано від умов реалізації.

Граматичні і синтаксично нечленовані речення мають кілька спільних характеристик, а саме:

1. Це одиниці, що виконують певне комунікативне завдання: граматичні речення виражають деяке логічне судження про щось — навколишній світ загалом чи про які-небудь реалії, конкретну ситуацію, співрозмовника, його поведінку тощо. Для вираження судження граматично членовані речення мають відповідний граматичний апарат, що складається із суб'єкта та предиката. Синтаксично нечленовані речення виражають лише ставлення мовця до кого- чи чого-небудь і емоційну реакцію на зміст повідомлення, подію, поведінку співрозмовника чи третьої особи. Вони є динамічними структурами зі специфічним лексичним наповненням і певним комунікативним завданням, що реалізують своє призначення в конкретних комунікативних умовах. Пор.: граматичне речення: *Взагалі наша дійсність — це колосальний детектив з елементами фантасмагорії* (Л. Костенко) і синтаксично нечленоване речення, розуміння якого потребує широкого контексту: — *Від тебе потрібна тільки одна дрібничка, — намагається переконати Кена Морган. — Лін навчить Андрія, як це робити, й Андрій усе зробить сам — і все. — Я мушу подумати, — Кен і далі не хоче ловитися на гачок. — От сухар, — роздратовано каже мені [Андрію — М. Л.] Морган у коридорі* (І. Йосипів).

Варто зазначити, що вираження емоційної реакції мовця на щось у граматичних реченнях можна досягти за допомогою вставних конструкцій, емоційно забарвлених слів чи словосполучень, інтонації; для синтаксично нечленованих речень вираження ставлення мовця чи емоційної реакції є їхньою сутнісною властивістю, адже вона є первісною з моменту створення цих речень. Напр.: *Іронічність, яку демонструє нам Олекса Носенко в своїх новелах, якщо можна так висловитися, ситуаційна* (П. Загребельний); — *А зараз ти мені скажеш правду. Причому без гіпнозу. — Чорта з два, — просичав він, і його права рука склалася в дулю* (Н. Шейко-Медведева).

2. Для граматичних і синтаксично нечленованих речень характерна змістова закінченість, тобто мовці, учасники діалогічного мовлення, легко розуміють і сприймають як закінчене ціле і граматичне, і синтаксично нечленоване речення.

3. Як граматичні, так і синтаксично нечленовані речення мають інтонацію відносно закінченого повідомлення. Інтонація є важливим засобом формування висловлення. Для синтаксично нечленованих речень вона залишається також одним із важливих засобів вираження основного значення таких синтаксичних побудов, а також їхніх додаткових значень. Якщо в аналізі граматичного речення особливу роль відіграє інтонаційний малюнок, то в аналізі синтаксично нечленованих речень виділення якогось конкретного слова в синтаксичній побудові не змінює її значення, адже важливим у цьому разі є лише характер інтонації: передання радості, задоволення, здивування, незадоволення

тощо. Напр.: *Сусідки порадили Дарусі лікування проти коклюша чаєм з підбілу, змішаним із висушеним волоссям з кукурудзи* (М. Матіос); — *Та що ти з ним торгуєшся!* — *не витримує Сергеев.* — *Теж мені базар!* — *Дійсно.* *Ну то кінчимо торгівлю.* *Не хочеш підписувати — не треба* (Іван Багряний); «*Та чекай, Шу! Чого ти така пихата? Це я зізнаюся у дурному смакові...*» — «*Ах ти ж гад!*» (Л. Денисенко).

Спільні з граматичними реченнями ознаки синтаксично нечленованих речень увиразнюють їх як синтаксичну одиницю, однак специфічну в структурному та семантичному планах.

Значно більше відмінностей між граматичними і синтаксично нечленованими реченнями. Вони розрізняються за такими ознаками:

1. У них неоднакові змістові характеристики. Якщо граматичні речення виражають судження про кого-, що-небудь, використовуючи поняття суб'єкта і предиката, то синтаксично нечленовані речення не виражають такого судження, а передають ставлення мовця до когось, чогось або емоційну реакцію. Слова-речення як один із типів синтаксично нечленованих речень можуть лише співвідноситися з логічним судженням — безпосередньо чи опосередковано. Суб'єкт і предикат у синтаксично нечленованих реченнях представлені в нерозчленованій формі.

2. Основною граматичною ознакою речення є значення предикативності. Синтаксично нечленованим реченням не властиве автономно виражене значення предикативності: емоційну реакцію передано в них безвідносно до часу, вона не модифікована в аспекті реальності / ірреальності. Це стосується також нечленованих синтаксичних побудов, до складу яких уходять дієслова, напр.: *Ну ти даєш!* (здивування); *Ну ти сказав!* (іронія, недовіра) (розм.) та ін. Дієслівні форми в таких синтаксичних побудовах не змінюються, вони десемантизовані, не відносять висловлення до певного (визначеного) часу, не характеризують його з погляду ймовірності чи бажальності.

3. Однією із обов'язкових ознак граматичного речення є вираження об'єктивної модальності, що передає «відношення повідомлюваного до дійсності в плані реальності (здійснюваності або здійсненості) чи ірреальності (нездійсненості)» [14: 303]; вираження суб'єктивної модальності є факультативною ознакою. Синтаксично нечленовані речення характеризуються лише суб'єктивною модальністю, відповідно — тільки модальною пропозицією: орієнтовані насамперед на вираження модусу, є його концентрованим втіленням.

4. Наявність / відсутність автономно вираженої предикативності визначає здатність речення до системних формальних змін. Граматична парадигма речення може бути повною (за Н.Ю. Шведовою, семичленною) або дефектною (складається із 6 чи менше форм), однак ніколи не нульовою. Морфологічна природа компонентів синтаксично нечленованих речень — часток, вигуків і модальних слів — указує на відсутність парадигми в таких синтаксичних побудовах. Синтаксично нечленовані речення мають переважно нульову граматичну парадигму, напр.: *Поле*

як поле; *Що ж, як ні, то ні; Ну й люди ж!; Нема що дивуватись*, або дефектну граматичну парадигму (здатні зазнавати значних граматичних формозмін), напр.: *Як вирішив, так вирішив; Що буде, то й буде!*

Наявність нульової чи дефектної граматичної парадигми в синтаксично нечленованих реченнях безпосередньо залежить від їхньої морфологічної основи, а саме від наявності в їхній структурі дієслів та особових займенників: якщо слова таких частини мови є в структурі синтаксично нечленованих речень, то в них дефектна парадигма. Зміна дієслова, що входить до складу синтаксично нечленованого речення, за часами здебільшого не є значущою, тобто не відносить висловлення до якогось моменту мовлення, є лише формальною. Напр.: *Ох і хурделиць! Світу божого не видно* (М. Стельмах) — *Ох і хурделило!*

5. Семантична структура граматичного речення менше залежить від ситуації спілкування, контексту, ніж семантична структура синтаксично нечленованого речення. Напр.: *Ну й пройдисвіти!* — *захоплено дивувалося ціле товариство* (Ю. Смолич).

Граматичне речення може співвідноситися з двома й більше пропозиціями. Його семантика має значення суб'єкта, предиката і / чи об'єкта, часто збагачується додатковими значеннями, які передають другорядні члени речення.

Одне синтаксично нечленоване речення може виражати кілька значень, а одним граматичним реченням ці значення передати неможливо.

6. Виконання комунікативного завдання у граматичному реченні безпосередньо залежить від порядку слів у ньому, який не має аніякого значення для вираження комунікативного завдання в синтаксично нечленованих реченнях, адже їхня структура стійка. Здебільшого зміна порядку слів неможлива, бо вона призводить до зміни статусу синтаксичної одиниці.

7. Граматичні і синтаксично нечленовані речення розрізняються також у структурному плані. Граматично членовані речення утворюються за певним граматичним зразком (моделлю побудови), основу якого становить суб'єкт (об'єкт) і / чи предикат. «Модель речення, — за визначенням Г. О. Золотової, — це мінімально достатнє предикативне поєднання взаємозумовлених компонентів, що утворює комунікативну одиницю з певним типовим значенням» [9: 98].

Синтаксично нечленовані речення можуть складатися з одного слова або бути багатослівними побудовами, що характеризуються високим ступенем стійкості, тобто в них неможливо виділити будь-які члени речення. Питання моделі побудови можливе лише для деяких типів синтаксично нечленованих речень. Зокрема, у структурному плані деякі типи синтаксично нечленованих речень є поєднанням двох частин: стійкої та вільної. У багатослівній синтаксичній нечленованій побудові змінюваними структурними компонентами можуть бути іменники, прикметники, дієслова, прислівники тощо, до того ж їхнє лексичне наповнення не має обмежень. Напр.: — *Давайте ближче до*

діла, товариші. Не будемо пацієнта марно втомлювати. Справа не терпить. Крім того, мене чекає внизу конференція. — **Чудово!** — сказав професор. — **До діла — так до діла** (Ю. Смолич); **Але мені було не до сміху. Зовсім не до сміху** (А. Дімаров).

Список нечленованих речень відкритий, однак процес виникнення і закріплення в мові будь-якої нечленованої синтаксичної побудови є тривалим.

8. Синтаксично нечленовані речення здебільшого не можуть виконувати роль предикативної (залежної) частини складного речення.

Отже, синтаксично нечленовані речення — специфічні у структурному та семантичному планах одиниці синтаксису усного розмовного мовлення. Появі та вживанню таких одиниць активно сприяє тенденція до мінімізації синтаксичних структур в усно-діалогічному мовленні. Їхня реченнева природа увиразнена подібністю до граматичних речень, адже вони є комунікативними одиницями, що виражають ставлення мовця до кого-, чого-небудь чи емоційну оцінку змісту повідомлення, якоїсь події, чиеїсь поведінки тощо; для них характерний завершений зміст та інтонація закінченого повідомлення. Відмінні від граматичних речень ознаки синтаксично нечленованих речень указують на їхню окремішність у континуумі синтаксичних одиниць загалом. Слова-речення як один із типів синтаксично нечленованих речень — це згорнутий репрезентант граматично членованого речення.

1. *Архангельский В.Л.* Устойчивые фразы в современном русском языке. Основные теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В.Л. Архангельский. — Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1964. — 315 с.
2. *Бабайцева В.В.* Русский язык: Синтаксис и пунктуация / В.В. Бабайцева. — М.: Просвещение, 1979. — 269 с.
3. *Виноградов В.В.* Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (На материале русского языка) / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1954. — № 1. — С. 3 — 29.
4. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови: Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
5. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. — К.: Пульсари, 2004. — 400 с.
6. *Гак В.Г.* Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте / В.Г. Гак // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. — 1995. — № 4. — С. 47 — 55.
7. *Дудик П.С.* Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення: еквіваленти речення / П.С. Дудик. — К.: Наук. думка, 1973. — 288 с.
8. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія] / А.П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — 662 с.
9. *Золотова Г.А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. — М.: Наука, 1982. — 368 с.
10. *Іванова Л.П.* Еквіваленти речень у російській мові / Л.П. Іванова. // Мовознавство, 1980. — № 1. — С. 19 — 25.
11. *Каранська М.У.* Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. — К.: НМК МО, 1992. — 399 с.
12. *Киприянов В.Ф.* Нечленные предложения в современном русском языке / В.Ф. Киприянов // Русский язык в школе. — 1961. — № 5. — С. 60 — 63.

13. Личук М.І. Ступені фразеологізації речень / М.І. Личук, В.Д. Шинкарук. — Чернівці : Рута, 2001. — 136 с.
14. Ляпон М.В. Модальность / М.В. Ляпон // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. — 2-е изд. — М. : Большая советская энциклопедия, 1998. — С. 303 — 304.
15. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук. — К. : АН УРСР, 1966. — 324 с.
16. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. — М. : Учпедгиз, 1956. — 511 с.
17. Русская грамматика. — Прага : Acad., 1979. — 1. XXXI. — 664 с.; 2. XIV. — С. 665 — 1093.
18. Русская грамматика: в 2-х т. — Т. 2. Синтаксис. — М. : Наука, 1980. — 710 с.
19. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: [навчальний посібник] / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.
20. Современный русский язык : Морфология. Синтаксис / [под ред. Е.М. Галкиной-Федорук]. — М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1964. — Ч. II. — 638 с.
21. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
22. Чхетиани Т.Д. Метакоммуникативные сигналы слушающего в фазе поддержания речевого контакта / Т.Д. Чхетиани // Языковое общение: Единицы и регулятивы. — Калинин: КГУ, 1987. — С. 103 — 106.
23. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. — 4-е изд. — Л. : Учпедгиз, 1941. — 620 с.
24. Шведова Н.Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи / Н.Ю. Шведова // Вопросы языкознания. — 1958. — № 2. — С. 93 — 100.
25. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. — К. : Академія, 2004. — 408 с.

Статтю отримано 05.06.2013.

Mariya Lychuk

Kyiv

SYNTACTICALLY UNDIVIDED SENTENCES IN THE SYSTEM OF THE SIMPLE SENTENCE

In the article syntactically undivided sentences the research summarized in today linguistics, determined their connection with the word-sentences, highlights the common and syntactically undivided sentences.

Key words: syntactically undivided sentence, word-sentence, equivalents to the sentence, formal-grammatical sentence, syntactical nonsegmentation.

УДК 811.161.2'367.4

Олександр Межов

м. Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ УСКЛАДНЕННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОСТОРОВИМИ ЗНАЧЕННЯМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено системне дослідження складних суб'єктно-локативних і об'єктно-локативних семантем сучасної української літературної мови у зв'язку з семантичними і валентними типами предикатів. Схарактеризовано їхні семантичні, морфологічні та формально-синтаксичні варіанти, лексичне наповнення в семантично неелементарних простих реченнях. Визначено специфіку ускладнення суб'єктної та об'єктної семантики просторовими значеннями.

Ключові слова: семантема, суб'єкт, об'єкт, локатив, предикат, неелементарне просте речення.

Будь-який семантичний компонент речення (семантема) може бути носієм далі нечленованого (елементарного) в межах синтаксичного рівня значення або носієм неелементарного (ускладненого) значення. З елементарних семантико-синтаксичних одиниць утворені неелементарні (складні). Особливості деривації дають підстави поділити їх на складні субстанційні, складні субстанційно-предикатні та складні предикатні. У простих семантично ускладнених реченнях функціонують предметні (субстанційні) компоненти з неелементарним значенням, які об'єднують здебільшого дві елементарні семантими. У творенні таких складних субстанційних семантем беруть участь усі іменникові компоненти: суб'єкти, об'єкти, адресати, інструменти й локативи. Унаслідок їхніх переміщень зі своїх первинних позицій в інші субстанційні на вищому рівні абстрагування виникають такі основні зна-

© О.Г. МЕЖОВ, 2013

чення: об'єктного суб'єкта, інструментального суб'єкта, локативного суб'єкта, локативного об'єкта, адресатного суб'єкта, які на нижчих рівнях можуть бути конкретизовані. Одне з двох значень ускладненого субстанційного компонента основне, інше — супровідне, що залежить від напрямку транспозиції. У сучасній українській граматиці процеси ускладнення семантем (синтаксем) досліджували І.Р. Вихованець [3], К.Г. Городенська [5], А.П. Загнітко [7], М.В. Мірченко [12], О.В. Кульбабська [11], М.П. Баган [2] та ін. Проте потребує докладнішого висвітлення механізм ускладнення предметних (насамперед суб'єктних і об'єктних) значень просторовою семантикою. Мета пропонованої статті — здійснити комплексний аналіз складних суб'єктно-локативних і об'єктно-локативних компонентів у структурі семантично ускладнених простих речень сучасної української літературної мови.

Переміщення локативної семантики в реченнєві позиції суб'єкта чи об'єкта зумовлює виникнення складних семантичних компонентів, а також ускладнення змістової організації простого речення. Така транспозиція в одних випадках супроводжується зміною відмінкової форми локатива, в інших — відмінкова форма (найчастіше місцевого відмінка) зберігається. Проаналізуємо докладніше ці перетворення.

У граматичній системі сучасної української літературної мови серед безприйменникових відмінків на вираженні просторових значень поряд з орудним спеціалізований ще знахідний відмінок. Орудний шляху руху віддаленіший від об'єктних відмінкових форм спрямуванням у прислівникову сферу. Проте обидві форми об'єднані ознакою послідовної динамічності й у зв'язку з цим — характерним для них сполученням з дієсловами руху. Знахідний просторово-об'єктний займає центральну придієслівну позицію, орудний — тільки периферійну. У першого виразніше виявлена семантична предметність, у другого ж — обставинність. Дослідники синтаксису слов'янських мов по-різному кваліфікують цей знахідний. Полярну позицію займають учені, які зараховують або не зараховують такий знахідний до складу форм об'єкта. Є.К. Тимченко визначає його як знахідний об'єкта [17: 14 – 16]. К.І. Ходова на матеріалі старослов'янської мови також обґрунтовує введення його до об'єктної парадигми [18: 52]. Д.С. Станишева вважає, що східнослов'янський знахідний при перехідних префіксованих дієсловах руху виражає об'єктно-локальні відношення [16: 32 – 34]. Знахідний локатива прилягає до об'єктних засобів, поєднуючись з дієсловами сильним підрядним зв'язком і повторюючи трансформаційні властивості знахідного власне-об'єктного, що дає підстави кваліфікувати його як об'єктно-просторовий засіб.

Відмінкова форма знахідного виражає функцію **об'єкта дії — шляху руху**, якщо вона позначає просторові поняття: *дорога, стежка, річка, двір, город, поле, ліс, гай, долина, яр, просіка* тощо. Іменники — просторові поняття — мають тут конкретно-предметне значення і вносять у висловлювання семантику об'єктності, напр.: *Переїхали убрід бистру*

гірську **річку** і знову ввійшли в шосе, як у тунель (О. Гончар); Кілька жінок з повними відрами води в руках перейшли Дорошеві **дорогу** (Гр. Тютюнник); Не довго вже йому **стежку** топтати по білому світі (В. Малик); Перейшли **автостраду**, побрели маками, зупинились на схилі долини край шляху (О. Гончар). Іменники з локативним значенням, потрапляючи у залежну від дієслова позицію, переймають на себе його дію, тобто стають її об'єктом. При цьому відбувається накладання двох сем — просторової, що впливає з дефініції слова, та об'єктної, яка зумовлена позицією залежного компонента.

Семантика об'єктності посилюється, якщо при дієсловах руху вжито назви країн, регіонів, планет, частин світу, населених пунктів тощо (*Земна куля, планета, Україна, Полтава, Крим, Європа*), яким сема локатива властива меншою мірою. Розширення набору слів із дещо іншим лексичним значенням поступово «розмиває» сему локатива і сприяє формуванню об'єктних відношень: *Пройдисвіт Брун **облазив** усю Європу* (А. Хижняк). Суттєву роль при цьому відіграють дієслова руху, утворені від твірних основ неперехідних дієслів за допомогою префіксів **пере-**, **об-**, іноді **ви-**, **с-**, **про-**. Префікси вносять у семантику дієслова значення завершеної рухомої дії, відтвореної у слововформі dokonanim видом. Часто знахідний виражений іменниками, які позначають лінійні просторові об'єкти при дієсловах з відтінком наскрізного руху: *Перейшли маленьку **річку** вброд* (О. Довженко); *Там був брід, — там **річку** і перебродили, і воями переїздили* (О. Вишня).

Знахідний локатива може охоплювати частину простору, весь простір або бути місцем дії навколо просторових об'єктів (*перейти пустиню, обійти увесь світ, обігнути земну кулю, обійти озера, облетіти планету*). Напр.: — *Де це я, думаю? Чи знову не в Чолбасах опинивсь, **земну кулю** з старою **обігнув**!* (О. Гончар); *Довго і марудно доводилося [Косінському] **об'їжджати** валки піших, широкі ряди кінноти* (Іван Ле); *Увесь базар, всю **торговицю** обходила Катерина* («Березіль»); *Він увесь **світ** **виходив***: був у Чорноморії, у Глухові, за Києвом був... («Сучасність»); *Тимко із Марком **обникали** весь **хутір**, але квартири не знайшли* (Григорій Тютюнник); *Ой пішла Лисичка їстоньки **шукати**, **Ісходила** гори, **злазила** потоки, Не знайшла нічого — **злипаються** боки* (І. Франко); *Тихозоров з Черняєвою **продиралися** крізь хащі,..**обминали** дикі **плантації** лісових кущів* (О. Донченко); *І знову їхали [Вітя і Марія] **праворуч, **огинали**** **якесь озеро**, заросле очеретами та кугою* (Іван Ле); — *Може, це ми **землю** вже **кругом **обміряли**** та й знов додому **повертаємось**?* (О. Гончар); *Волох спочатку **хотів **облетіти**** **грозу**, але **горизонт** зник уже* (В. Яворівський). Об'єктно-локативну функцію може виражати й факультативний компонент у знахідному відмінку з прийменниками **на**, **в** (**у**) при деяких предикатах конкретної фізичної дії, напр.: *Маруся-білоруса **Хліб в хустинку в'яже*** (А. Малишко).

Унаслідок переміщення орудного шляху руху в лівобічну валентну позицію речення утворюється складна **суб'єктно-локативна** семантика в називному відмінку, що виражає одночасно функції **діяча** і **шляху руху**, пор.:

Дорога вела від магістралі до рідного села (М. Зарудний) ← *Хлопець ішов дорогою* від магістралі до рідного села; ...цей **шлях** дуже далеко завів би (М. Кочубинський) ← *Вони далеко б зайшли цим шляхом*; *Тропа* праворуч повернула у гущину чагарника (О. Гончар) ← *Бійці повернули тропою* праворуч у гущавину чагарника; *Східці* вели мене на третій поверх готелю ← *Я виходив східцями* на третій поверх готелю (Ю. Яновський); *Опів* на восьму **сходи** завели хлопців на другий поверх в шумну кімнату ← *Опів* на восьму хлопці спустилися **сходами** на другий поверх і зайшли в шумну кімнату (А. Головка); *Стежка* одбігала вліво (В. Козаченко) ← *Люди одбігали вліво по стежці*.

В односкладних конструкціях прийменниково-відмінкова форма може, крім семантики просторовості, передавати і значення суб'єкта, тобто носія стану певного середовища, напр.: *У дворі* було пусто (Григорій Тютюнник); *Темно стало в степу* (В. Барка); *В курені* стало темно, як у могилі (Ю. Мушкетик). До утворення складної семантики у формі місцевого відмінка із значенням носія стану — статичного локатива веде взаємодія семантики форми і семантики синтаксичної позиції. Спірним у граматиці є питання про те, яке з цих значень домінує, а яке слід вважати супровідним (додатковим). Аргументованішим, на нашу думку, є міркування, згідно з яким такі семантичні компоненти кваліфікують як суб'єктно-локативні з домінуванням суб'єктної семантики [15: 156; 6: 8; 9: 119]. В основу такого визначення покладено насамперед семантику синтаксичної позиції, оскільки необхідною умовою набуття будь-якою відмінковою формою з локативною функцією семантики носія стану є її переміщення в лівобічну валентну позицію речення, у якій відсутній власне суб'єкт (істота). У сучасній українській мові активно функціонують як прислівникові, так і дієслівні односкладні речення зі складним семантичним компонентом у функції суб'єкта — локатива.

Проаналізуємо спершу прислівникові речення. Предикативні прислівники мають лівобічну суб'єктну валентність, а в компаративі і суперлативі відкривають ще й правобічну об'єктну [10: 71–72, 103–104]. Вони не можуть поєднуватися з суб'єктами у формі називного відмінка. Найчастіше функцію носія стану виражає давальний відмінок, який сполучається з предикативними прислівниками, що позначають фізичний, емоційний, інтелектуальний стани істот. При предикатах, що виражають стан довкілля (**тепло, холодно, жарко, душно, морозно, спекотно, тихо, вітряно, сніжно, безлюдно, затишно, порожньо** та ін.), у лівобічній валентній позиції перебуває прийменниковий місцевий відмінок. Він перемістився з детермінантної (локативної) у прислівну лівобічну валентну позицію суб'єкта стану, заступивши давальний відмінок як основний засіб вираження цієї функції в односкладних реченнях із предикативними прислівниками, напр.: *У степу* було вітряно. За умови функціонування в позиції суб'єкта стану такі компоненти зберігають семантику локативності. Семантика в місцевому відмінку має складну субстанційну семантику носія стану — статичного локатива. Локативні відтінки у носія стану свідчать про семантико-синтаксичну

неелементарність речень із цими семантемами або, принаймні, про перехідні реченнєві конструкції між елементарними і неелементарними простими реченнями [3: 100]. Напр.: *І на подвір'ї тихо так. У хаті поночі* (А. Головка); *У соборі було порожньо* (С. Скляренко); *Сьогодні в містечку порожньо і дико* (М. Хвильовий); *В землянці ... стало тихо* (М. Стельмах); *У хаті гаряче* (В. Яворівський); *У залі було мертво* (Р. Іваничук); *В майстерні ... велелюдно* («Високий замок»); *У Миколаївському сумно...* («Дзвін»); *На леваді стало холодніше* (М. Вінграновський); *В лісі тихо* (М. Трублаїні).

Деякі конструкції з прийменниково-відмінковими формами трансформовані в речення з називним відмінком суб'єкта, пор.: *У казармі було порожньо* (З. Тулуб) → *Казарма порожня*; *В землянці було холодно* (З. Тулуб) → *Землянка холодна*; *В кімнаті було тепло* (П. Загребельний) → *Кімната тепла*. У двоскладному реченні функцію предиката стану виконує прикметник. Рідше трапляється валентний зв'язок місцевого з відпредикатними іменниками, напр.: *У хаті тиша* (В. Барка); *На дачах... спокій* (М. Трублаїні). Іноді у позиції суб'єкта стану перебувають морфологізовані прислівники, напр.: *Навкруги було порожньо* (М. Хвильовий); *Тут було ...темно* (В. Шевчук); *Навколо... холодно* (М. Трублаїні). Вони виступають у поданих реченнях еквівалентами місцевого і виражають таку ж складну семантику.

У дієслівних односкладних реченнях складна семантика в місцевому відмінку, лексичне наповнення якої становлять назви частин простору чи приміщень, вживається при дієсловах, що вказують на зміну стану просторових реалій за рівнем наповнення: **пустіти, порожніти, повнитися, просторішати, ширшати, тіснішати, роїтися, рябіти, кишіти** тощо. Напр.: *Таким чином, у кімнаті порожніє і в ній залишаються Дмитрій та Аглая* (М. Хвильовий); *Порожніє в клубі...* (М. Стельмах); *...на майдані пустіє* (С. Васильченко); *В квартирі відразу посвітлішало і просторішало* (Ю. Збанацький). Хоча зміна стану простору чи приміщень відбувається внаслідок діяльності людей, однак носієм процесу, який передають зазначені вище дієслова, є не істоти, а просторові реалії [2: 86]. Свідченням домінування значення носія процесу в місцевому відмінку є його регулярна співвіднесеність з називним суб'єкта процесу у двоскладних реченнях, пор.: *Що далі, то більше порожніє вагон* (М. Хвильовий) і *Що далі, то більше порожніє у вагоні*; *Поступово порожніли ці гнізда* (Ю. Яновський) і *Поступово порожніло в цих гніздах*; *...і земля почне просторішою бути* (П. Загребельний) і *На землі попросторішає*; *...темні хащі Скарбного кишіли звіром...* (О. Гончар) і *У темних хащах Скарбного кишіло звіром*; *Яблуневі віти аж кишіли горобцями і Горобцями аж кишіло в яблуневих вітах* (Гр. Тютюнник); *Двір заройвся від мух і Удворі заройлося від мух* (К. Гордієнко).

У більшості таких безособових речень не використовують інші субстанційні компоненти чи обставинні детермінанти: компонент у функції носія процесу – **статичного локатива** надає їм синтаксичної за-

вершеності. Лише окремі дієслова, наприклад, **кишіти**, своєю семантикою зумовлюють валентну позицію засобу дії, за допомогою якого і відбувається зміна стану просторових реалій щодо наповнення. Таким специфічним засобом виступають назви людей, тварин, комах в орудному відмінку: ...на брудних станціях... аж кишіло блошицями (О. Іваненко). При дієсловах **роїтися**, **рябіти** і под. засіб дії набуває форми родового прийменникового відмінка з відтінком каузальності, який займає детермінантну (валентно не зумовлену) позицію, про що свідчать наведені трансформації, пор.: На майдані заройлося від людей (Б. Лепкий) → Майдан заройвся від того, що на ньому було багато людей; У повітрі зарябіло від ластівок (В. Гжицький) → Повітря зарябіло від того, що в ньому було багато ластівок.

Уживання дієслів емоційного процесу з локативним суб'єктом процесу в місцевому відмінку, — як слушно зауважує М.П. Баган, — ґрунтується на метафоричному уподібненні зміни станів просторових реалій до зміни станів істот [2: 87]. Метафорично вжиті дієслова емоційного процесу можуть валентно передбачати і називного носія процесу, що свідчить про співвіднесеність односкладних і двоскладних конструкцій, а також про домінування суб'єктної семантики в місцевому відмінку, напр.: ...у дворі посумнішало (М. Стельмах) і Двір посумнішав; Повеселішало відразу в будинку, засяяло, мов сонце вступило (О. Донченко) і Будинок повеселішав; І яюсь аж похмурнішало на фермі (І. Цюпа) і Ферма яюсь аж похмурнішала. У таких реченнях нерідко вжито каузативний детермінант (або іншу предикативну частину), що визначає причину настрою і надає безособовій конструкції синтаксичної завершеності, а модальні частки **ніби**, **наче**, **немов**, **яюсь** тощо вказують на ймовірну реальність емоційного стану просторових об'єктів, напр.: На подвір'ї школи **наче** повеселішало від грайливих хмаринок, засяяло посмішками сонечок, яких намалювали дітлахи в конкурсі малюнків «Моя планета Земля» на асфальті («Вісник»); **На набережній **ніби** посумнішало через завершення курортного сезону** («Україна молода»); Розстелила вишиване диво на столі — і в залі яюсь повеселішало, стало сонячно і тепло («Вітчизна»).

Дієслова зміни стану просторових реалій за рівнем освітлення (**посвітлішати**, **потемніти**, **проясніти** тощо) утворюють безособові односкладні речення, у яких локативний носій процесу в місцевому відмінку, виражений здебільшого назвами приміщень (або інших просторових реалій), корелює з називним суб'єкта двоскладних речень, пор.: В лісі немов посвітлішало (П. Воронько) і Ліс немов посвітлішав; У кімнаті **наче** потемнішало (А. Дімаров) і Кімната **наче** потемнішала. Оскільки приміщення виступають пасивними носіями процесу і не можуть самостійно змінювати своє освітлення, у такі структури часто вводять каузативні детермінанти, що надають висловленню семантичної повноти, напр.: Від вогню ...у хижі [Анта] посвітлішало (С. Складенко); Сині волошки проти місяця ще більше синіли... Немов аж потемнішало в хаті од їх (С. Васильченко); Від цигаркового диму в кімнаті аж

сивіло (І. Цюпа). Прислівники міри вказують на рівень освітленості чи затемненості просторової реалії, а модальні частки, виражаючи невпевненість, створюють відтінок неповноти вияву ознаки, напр.: *В хаті зовсім потемніло* (Ю. Смолич); *В небі з'явився повний місяць — і на пристані немов трохи посвітліло* («Березіль»); *У камері неначе проясніло* (І. Багрянний); *На сході потроху світлішало* (З. Тулуб).

Дієслова, що вказують на початок (*зазеленіти, зачорніти, зарожевіти, зажовтіти, забагрянити* і под.) або завершення (*позеленіти, почорніти, порожевіти, пожовтіти* тощо) зміни якісного стану просторових реалій за кольором, вживаються з назвами природних просторових об'єктів *ліс, поле, вигін, левада, луки* тощо, які змінюють своє забарвлення лише під впливом фізичних процесів, здійснюваних іншими, певним чином пов'язаними з ними реаліями: *На луках зазеленіло* (В. Земляк). Такі структури корелюють із двоскладними конструкціями, що містять носія процесу, репрезентованого називним відмінком, пор.: *Луки зазеленіли*. Локативний носій процесу функціонує і в безособових конструкціях із дієсловами, що вказують на зміну стану просторових реалій за температурними показниками, напр.: *В юрті... потеплішало* (З. Тулуб); *В хаті похолоднішало* (У. Самчук).

Замість місцевого відмінка при наведених вище процесуальних предикатах у лівобічній субстанційній позиції може вживатися прислівник із просторовою семантикою, який не трансформується в називний носія процесу двоскладних речень, проте також виражає складне значення локативного суб'єкта, напр.: *Навколо потемнішало* (Гр. Тютюнник); *Кругом спустило* (С. Васильченко). Введення темпорального або іншого детермінанта підсилює виражене дієсловами значення початку або завершення процесу: *Надворі враз посвітлішало* (Ю. Збанацький); *Вранці сніг війнув із поля, й забіліло навколо* (М. Стельмах); *Знову зачорніло, зазеленіло довкола...* (Л. Дмитерко).

Відмінність між співвідносними двоскладними та односкладними дієслівними реченнями з дієсловами зміни стану просторових реалій полягає в тому, що двоскладні конструкції великою мірою ґрунтуються на персоніфікації просторових реалій і сприймаються як образні утворення, тоді як односкладні дієслівні речення з локативним суб'єктом процесу вказують на те, що зміна стану просторових реалій не залежить безпосередньо від них, що вони виступають абсолютно пасивними носіями [2: 89]. Отже, пасивність в односкладних структурах увиразнюється, а характерна для двоскладного речення образність нейтралізується.

Нерідко при особових дієсловах у безособовому використанні, предикативних прислівниках, метафоричних сполуках, що передають стан людини, вживаються прийменниковий родовий, безприйменниковий давальний відмінки. Ці суб'єктні форми часто супроводжуються назвами частини суб'єкта у місцевому відмінку із прийменниками *в (у), на*. Назви частин тіла самостійного семантико-синтак-

сичного статусу не мають, вони можуть становити частину суб'єкта чи об'єкта [8: 310; 1: 49]. Компонент у місцевому відмінку пересувається з детермінантної (локативної) позиції у прислівну (суб'єктну) і в поєднанні із загальносуб'єктною частиною (у формі родового чи давального відмінка) виражає суб'єктне значення, доповнюючи його відтінком локативності: *Тенькнуло мені в голові* (Р. Федорів); *І чомусь защеміло чоловікові у грудях і очах* (М. Стельмах); *У мене в серці злиток горя й муки* (В. Симоненко); *У хлопця потемніло в очах* (М. Трублаїні). Предикат стану представлений найчастіше дієсловами прямого або переносного значень, що виражають відчуття людини (гудіти, шуміти, трішати, щеміти, тьохкати, мерехтіти, пекти і под.), напр.: *У мене ще гуло в голові* (П. Загребельний); *Нестерові тьохнуло в грудях* (Р. Іваничук); *Йй в очах туманіло* (Б. Харчук). Вживання багатьох із наведених особових дієслів в переносному значенні для вираження стану людини пов'язано з їхнім переходом у граматичний клас безособових дієслів [13: 347]. У предикатній позиції також часто виступають: а) слова категорії стану (аналітичні дієслова стану), напр.: *Чудно було в Мальви на душі* (Р. Іваничук); *І як мені стало сонячно, празниково на серці...* (Б. Олійник); *В очах мені темно* (П. Загребельний); б) метафоричні сполучення слів: *Дорошевві в грудях заклекотіла злість* (Ю. Мушкетик); *В очах Задніпровського зійшлися страждання і гнів* (М. Стельмах); *В очах зачалася туга-біда* (В. Гей); в) абстрактні іменники, напр.: *В очах радість* (М. Стельмах). Якщо основна форма суб'єкта лексично не виражена, то в її значенні виступають назви частин суб'єкта в місцевому відмінку: *В очах мерехтіло й райдужилось* (Б. Харчук); *В грудях спалахнула злість на Кошового* (Ю. Мушкетик); *У грудях було терпко, як у роті після дикої груші* (В. Яворівський); *В грудях солодко щемить* (П. Сингаївський); *Було у це хмарне надвечір'я на душі тривожно* (Р. Федорів); *В очах повні колодязі сивої гіркоти* (І. Драч); *На серці легко* (О. Підсуха). На думку М. Я. Плющ, «такі компоненти компенсують недостатність семантики носія стану, вказуючи на предмет, за яким ідентифікується суб'єкт» [14: 123]. Розглянуті конструкції виражають певний внутрішній локалізований стан суб'єкта. Вони найчастіше вживані в розмовному та художньому стилях сучасної української мови.

Отже, суб'єктна та об'єктна транспозиція локатива зумовлює виникнення складних субстанційних семантем відповідно суб'єктно-локативного і об'єктно-локативного різновидів, яким властива специфіка семантики, лексичного наповнення, сполучуваності, морфологічного вираження й формально-синтаксичної позиції в реченні. Якщо об'єктно-локативний компонент репрезентований у сучасній українській мові лише знахідним відмінком у центральній правобічній валентній позиції, то суб'єктно-локативний — називним або місцевим відмінками в центральній лівобічній валентній позиції. За називним і знахідним відмінками закріплено функції динамічної локативності (шляху руху), а за місцевим — статичної локативності (місця).

1. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке : [монография] / Н.Н. Арват. — К. : Высш. шк., 1984. — 159 с.
2. Баган М.П. Семантико-синтаксична структура безособових речень із суб'єктно-локативним компонентом / М.П. Баган // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : філологія : [зб. наук. праць]. — Вінниця : ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 85–89.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.
4. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.
5. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К.Г. Городенська. — К. : Наук. думка, 1991. — 192 с.
6. Данильченко Н.И. Субъектно-пространственный компонент семантической структуры предложения : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Н.И. Данильченко. — Одесса, 1985. — 18 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А.П. Загнітко. — Донецьк : Дон НУ, 2001. — 662 с.
8. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка : [монография] / Г.А. Золотова. — [2-е изд.]. — М. : УРСС, 2005. — 352 с.
9. Кацнельсон С.Д. О категории субъекта предложения / С.Д. Кацнельсон // Универсалии и типологические исследования : [сб. науч. тр.]. — М. : Наука, 1974. — С. 104–124.
10. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : [монографія] / Н.М. Костусяк. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. — 197 с.
11. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О.В. Кульбабська. — Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. — 672 с.
12. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М.В. Мірченко. — [2-ге вид., перероб.]. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. — 393 с.
13. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. — [8-е изд., доп.]. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 510 с.
14. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [навч. посіб.] / М.Я. Плющ. — К. : Вища шк., 1986. — 175 с.
15. Русская грамматика : в 2 т. / [под ред. Н.Ю. Шведовой]. — М. : Наука, 1980. — Т.2 : Синтаксис. — 709 с.
16. Станишева Д.С. Винительный падеж в восточнославянских языках : [монография] / Д.С. Станишева. — София : БАН, 1966. — 295 с.
17. Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові: (3 укр. складні) / Є.К. Тимченко. — К. : Вид-во УАН, 1928. — 101 с.
18. Ходова К.И. Система падежей старославянского языка : [монография] / К.И. Ходова. — М. : Изд-во АН СССР, 1963. — 159 с.

Статтю отримано 04.06.2013 р.

Olexandr Mezhev
Lutsk

FEATURES OF COMPLICATION OF OBJECT COMPONENTS LOCATIVE MEANINGS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

In the article system research of complex subject-locativ and object-locativ syntaxem of modern literary Ukrainian Language in connection with the semantic and valency types of predicates is conducted. Their semantic, morphological and formal-syntactic variants, lexical filling in semantic unelementary simple sentences are described. The specific of complication of subjecte and objecte semantics by the locative meaning is definite.

Key words: syntaxema, subject, object, locativ, predicate, nonelementary simple sentence.

УДК 811.161.2'06.373

Тетяна Гарбарчук
м. Житомир

ДИНАМІКА ГІБРИДНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі запозичених формантів-інтенсифікаторів ознаки)

У статті проаналізовано творення гібридних дериватів за допомогою іншомовних словотворчих засобів, одні з яких уже стали звичними префіксами-інтенсифікаторами, інші — лише почали освоюватися словотвірною системою української мови. Оцінено використання таких гібридних утворень з погляду доцільності та нормативності.

Ключові слова: гібридні деривати, словотворчі префікси-інтенсифікатори, запозичення, аббревіатури, словотвірні норми.

Розвиток мови стимулює насамперед безперервна зміна мовних смаків і оцінок, які не завжди збігаються з установленими та закріпленими узусом, що обов'язково спричиняє появу в її системі несподіваних окремих лакун, які мають бути чимось заповнені. У процесі мовленнєвої діяльності на основі вже апробованого матеріалу часто з'являються новотвори, що оптимальніші для конкретної комунікативної ситуації або ж, навпаки, породжують проблему доцільності їх використання. Саме так неоднозначно оцінюють сьогодні в українському словотворенні нові гібридні деривати зі значенням інтенсивності.

В українській мові вже сформована група словотворчих префіксів-інтенсифікаторів [1: 188]. До неї належать питомі префікси *пре-*, *за-*, *над-*, *понад-*, що слугують для творення насамперед якісних прикметників зі значенням високого ступеня вияву ознаки: *премудрий*, *прегарний*, *пречудовий*, *прездоровий*, *завеликий*, *закороткий*, *задовгий*, *надпотужний*, *надглибокий*, *надвисокий*, *надзвичайний*, *понаднормативний*.

© Т. В. ГАРБАРЧУК, 2013

Лише префікс *над-* виражає це словотвірне значення в іменниках, пор.: *надлюдина, надзвук, надпотужність*.

У II половині XX ст. групу префіксів-інтенсифікаторів, як відомо, поповнили іншомовні форманти *супер-*, *гіпер-*, *ультра-*, *екстра-*, *архі-*, *мега-*, які спочатку виступали у складі запозичених термінологічних іменників та прикметників, а потім почали поєднуватися з питомими українськими словами, внаслідок чого постали гібридні деривати.

У 60-х роках XX ст. в словниках кодифіковано гібридні іменники *суперобкладинка, суперобгортка* [14 V: 563], наприкінці 70-х років — гібридний прикметник *супершвидкісний* [10 IX: 844], у 90-х роках — гібридні утворення *супердержава, суперсучасний, супер'ядро* [8: 737], на початку XXI ст. — гібридні іменники *супервиграш, супермісто, супернавантаження, суперзірка* [11: 1122].

У словнику лексичних інновацій Д. Мазурик знаходимо гібрид *супербагатий* — 'надзвичайно багата особа', напр.: *Такий супербагатий може дозволити будувати собі в Медині будинок* (Час-Тіме, 24.01.1997) [7: 113 — 114]. Найбільше гібридних утворень із *супер-* зафіксовано в індексі нових слів до монографії «Динамічні процеси в українському лексиконі»: *супержінка, суперчоловік, супербаба, супербій, супербойовик, суперважковик, супервикид, супергра, супергравець, супердешевий, супердиво, супердитина, супердівка, супердід, супердійство, супердіти, супердякую, супердякувати, суперзбитковий, суперзбитковість, суперзброя, суперзлодюга, суперключ, суперкрасень, супермалий, супермалюк, супермісто, суперможливості, супернадумова, супернарод, супернизький, суперобладнання, суперподарунок, суперпотуга, суперстислість, суперзірка, супервинахідливий, супершвидкий, супертонкий, суперстійкий, суперскладний, суперприємний, суперпідлий, супернезвичайний, супердорогий* та ін. [6: 323].

Продуктивність запозиченого префікса *супер-* в українській мові постійно зростала [15: 119], проте останнім часом його потіснили у вжитку нові запозичені форманти зі значенням інтенсивності, що засвідчує насамперед газетна періодика.

Запозичений префікс *гіпер-* указував на перевищення якої-небудь норми і вживався спочатку як корелят питомого українського префікса *над-*, пор.: *надзвуковий* і *гіперзвуковий* [1: 189]. Проте такі кореляції були лише в межах поодиноких дериватів. Він став більш продуктивним наприкінці XX ст., коли почав поєднуватися з питомими словами. Першими гібридними утвореннями були *гіперзвук, гіперзвуковий* [8: 150]. У найновіших словниках зафіксовано такі лексеми з префіксом *гіпер-*: *гіпердійсний, гіперзаряд, гіперзмінний, гіперкуля, гіпердотична, гіперзбіжність, гіперпідпростір* [2: 185], *гіпервідповідальний, гіпервідповідальність, гіперзв'язок, гіперсередовище, гіперстрибок* [11: 588, 589, 591 — 595]. Серед них багато медичних і комп'ютерних термінів: *гіперчутливий, гіперпосилання*, напр.: *Порушення з боку імунної системи: рідкісні — реакції гіперчутливості (від шкірної гіперчутливості до*

випадків анафілаксії) (з лікарського форуму), *Будь-яке використання матеріалів допускається тільки при наявності гіперпосилання на volya.if.ua* (з інтернету).

Запозичення з *ультра-* в українській мові так само з'явилися в II половині XX ст. Першими були зафіксовані гібридні утворення *ультрависокий, ультразвук, ультразвуковий, ультракороткий, ультракороткохвильовий, ультралівий, ультраправий, ультрачервоний* [14 VI: 190], *ультрасучасний, ультрасучасність* [10 X: 434 — 435].

На початку XXI ст. гібридні утворення з префіксом *ультра-* поповнилися новими лексемами, які зафіксували орфографічні словники української мови: *ультрависокочастотний, ультраглина, ультрадобуток, ультражорсткий, ультракороткохвильовик, ультрамалій, ультрамікроваги, ультрамікрокількісний, ультрамікрокількість, ультранизький, ультрасучасно, ультратонкий, ультраосновний, ультрапришвидшувач, ультрарозведений, ультрарозріджений, ультрарозрідженість, ультраохолодний, ультрашвидкий* [2: 723 — 724]. Це дає підстави констатувати зростання продуктивності префікса *ультра-* порівняно із префіксом *супер-*.

В українських засобах масової інформації з'явилося багато новотворів-іменників та okazіоналізмів, в одних із яких *ультра-* пишуть разом із наступним словом, в інших — чомусь через дефіс, у третіх — окремо і в лапках або великими латинськими літерами, що, як слушно зазначають дослідники, унааявнює аномальність цих новотворів, усвідомлювану самими їхніми творцями [6: 90], пор.: *Ультрасмерть у російській культурі. Іллі Кормільцева більше немає* (Україна молода, 06.02.2007); *Тому у Верховній Раді і буяє ультра-сила, економічна програма якої на сімдесят відсотків збігається з програмою комуністів* (Україна молода, 21–22.06.2013); *Ультра-ціни на футболки; Стати ULTRA-користувачем можна он-лайн* (з рекламних текстів); *«Ультра» Ющенко, III президент України — про стратегію соборності, економічні наслідки національної пам'яті та тоталітаризм псевдорадикалів* (Україна молода, 26.01.2011).

У 70-х роках XX ст. префікс *ультра-* лексикалізувався, що засвідчив одинадцятитомний тлумачний Словник української мови, у якому подано лексему *ультра* як невідмінювану, розмовну зі значенням 'людина, група людей, які дотримуються крайніх політичних поглядів, чи партія крайнього реакційного напрямку' [10 X: 434]. Її вживають у різних сферах, пор.: *На відміну від інших ультра, ДСУ має поважну теоретичну базу (про радикальні ультраправі партії)* (з інтернет-видання); *Алжирські французи стали основою ультраколоніалістів або просто ультра* (з підручника «Всесвітня історія», 11 кл.).

Компонент *мега-* — грецького походження, перша частина складних слів, що надає значення в назвах кратних одиниць виміру — 'мільйон, у мільйон разів більше за основну одиницю, указану в другій частині слова, також величезний, гігантський' [11: 534]. До української мови так само потрапив у складі запозичених слів у 50-х роках XX століття.

Продуктивності цей компонент почав набувати лише на початку ХХІ ст. Він виступає переважно у складних словах, обидві частини яких є запозиченими, і зрідка — у гібридних утвореннях здебільшого okazіonal'nogo характеру. Серед найвідоміших лексеми *мегамова*, *мегасвіт* [13: 428], *мегазавдання*, *мегазірка*, *мегамісто* [6: 303]. У рекламі зафіксовані okazіonal'ізми *мегагроші*, *мегагра*, у газетній періодиці — *мега-мрія*, напр.: *Проект — мега-мрія української журналістики і взагалі суспільства* (Україна молода, 27–28.06.2013).

Сформований в українській мові склад префіксальних морфем, що вказують на інтенсивний вияв ознаки, за останні двоє десятиріч поповнився новітніми запозиченими формантами, найуживанішими з-поміж яких у сучасній газетній періодиці стали *vin-* і *mon-*.

Vin-, як відомо, походить від англійської аббревіатури *VIP* (скорочення англійського вислову *very important person*), яку вживали для називання дуже важливих персон. Саме тому її поєднували спочатку в українській мові з іменниками — назвами осіб. Відомий новотвір *vin-особа* означав особу, яка обіймає одну з вищих посад у державі, організації, установі або є відомим письменником, бізнесменом, актором і т. ін., напр.: *Пленарне засідання, замість служити інтелектуальним камертоном конгресу, перетворюється на презентацію vin-осіб* (із журналу) [12: 106]. Проте відаббревіатурне утворення *vin-* швидко розширювало коло своїх твірних слів і поєднувалося з тими із них, яким можна було надати значення 'особливий, привілейований, винятковий, вишуканий', пор.: *vin-обслуговування* — обслуговування з особливою увагою і наданням додаткових зручностей, напр.: *Авіакомпанія пропонує до вашої уваги широкий спектр послуг, включно з vin-обслуговуванням* (з мови реклами). Основу новітніх дериватів з початковим *vin-* становлять, безперечно, утворення від питомих назв осіб за різними ознаками. Для цих дериватів характерне непослідовне передавання неоформанта: спочатку його частіше писали великими літерами латиниці, ставлячи або не ставлячи після кожної з них крапку, зрідка — великими літерами кирилиці, і до того ж через дефіс або навіть окремо (пор.: *VIP-уболівальник*, *VIP-жінка* і *V.I.P.-жінка*, *VIP-читач*, *VIP-пара*, *VIP-прочани*, *VIP ув'язнений*, *VIP-в'язень*, *VIP молодь*, *VIP особа*, *ВІП-теща*, *ВІП-породіля*); нині переважає написання його малими кириличними літерами, тобто *vin-*, що засвідчує освоєння цього неоформанта українською мовою, і через дефіс з наступним словом (*vin-гість*, *vin-представник*, *vin-полонянка*, *vin-хворі*). Ті самі тенденції спостерігаємо і в оформленні дериватів від інших назв української мови, пор.: *VIP-розлучення*, *VIP-весілля*, *VIP-теплохід*, *VIP-житло*, *ВІП-палата*, *VIP-тусовка*, *VIP-видовище*, *VIP-ДТП*, *V.I.P.-гумор*, *VIP-вечірка*, *VIP-запрошення*, *VIP-супровід*, *vin-обслуговування*, *vin-стоянка*, напр.: *Ювілей Блохіна: 120 Vip-гостей, подарунки і побажання творити «чудеса»* (з Інтернет-новин); *Позавчора біля ступелей Миколаївського суднобудівного заводу «Вадан Ярде Океан» у присутності vin-гостей розбили пляшку шампанського об борт новозбудованого судна* (Україна

молода, 13.08.2009); *У рік Дракона чимало VIP-пар «роздраконилися» та розбіглися* (Вибір, вип.2, 03.2013); *VIP молодь Львова.* (vkontakte.ru); *VIP-розлучення 2012* (Вибір, вип.2, 03.2013); *V.I.P.- гумор по-тернопільськи* (з інтернету); *Десятки мільйонів на лімузини, VIP-теплоходи...* (Тиждень, 14.02.2013); *У Берліні розібрали частину Берлінської стіни заради VIP-житла* (з новин 27.03.2010); *VIP-ДТП під Уманню* (з новин 03.09.2012).

Українські засоби масової інформації фіксують поодинокі випадки вживання неоформанта *vin*- як самостійної лексеми переважно у формі множини, причому запозичену аббревіатуру передають великими літерами латиниці, а закінчення — малими літерами кирилиці, а між ними ставлять або дефіс, або апостроф, що не відповідає нормам українського правопису, пор.: *Українські VIP-и спускають у Куршевелі мільйони доларів на будиночки та тисячі на модні лижі* (з новин); *Просто перед урядовим третім рядом, обличчям до облич VIP'ів — так, що «кухня» диригента постає перед публікою...* (Україна молода, 24.01.2004).

В українському вжитку так само помітно зростає кількість іменників із запозиченою основою *top*- (з англ. *top* — 'верхівка'), що має значення найвищої інтенсивності — 'найкращий, найпрестижніший' [11: 1159]. Проте до словників такі новотвори ще не потрапили, вони використовуються переважно в мові засобів масової інформації, пор.: *топ-список, топ-дівчина, топ-красуня, топ-десятка, топ-новина, топ-п'ятірка, топ-подія*, напр.: *Топ-список зірок кіно* (Україна молода, 20.12.2012); *Укладаючи топ-десятку найкращих вишів України, журнал «Корреспондент» звернувся до роботодавців — найкращих і найуспішніших компаній...* (Україна молода, 10.04.2013); *«Блискавка» вибрала топ-п'ятірку найкумедніших, безглузвих спроб пограбування* (Блискавка, № 23); *Топ-подією в його творчому житті, напевне, була і залишається участь у Євробаченні* (Україна молода, 9 — 10.08. 2013). Крім іменників, неозапозичення *top*- почали поєднувати з кількісними числівниками, записаними цифрами, і так само, як і з іменниками, писати через дефіс, напр.: *А перший із «топ-10», кого може зустріти українець на турнірному шляху — іспанець Девід Федерер* (Україна молода, 27-28.06.2013); *Найбагатша телеведуча світу, 59-річна американка Опра Уїнфрі знову очолила «топ-100» найбільш авторитетних знаменитостей світу за версією журналу «Форбс»* (Україна молода, 2.07.2013). Українські мовознавці заперечують проти таких безглузвих уживань, бо вони суперечать граматичній нормі української літературної мови [3: 5; 4: 31; 5: 6].

У засобах масової інформації роблять спробу лексикалізувати неоформант *top*- і вживати його на означення елітної постаті, напр.: *Джовковича, Федерера та інших «топів» поблизу немає* (Україна молода, 27—28.06.2013). Цю спробу підтверджує і утворений на основі іменника *top* оказіональний прикметник *топовий*, напр.: *У жінок одразу двоє «топових» росіянок зачохлили ракетки після стартового раунду* (Україна молода, 27—28.06.2013); *Інформація про появу цікавої роботи миттєво*

ставала «**топовою**» новиною (Україна молода, 21.08.2013). У монографії «Динамічні процеси в українському лексиконі» дослідники вказують на новизну вживання основи *топ-* в градуальних якісних опозиціях, наводять для прикладу прикметниковий суперлатив **найтоповіший**, пор.: *Більше місяця чорна (в усіх сенсах) країна Намібія трималася в рейтингах «найтоповіших» новин світу* [6: 89].

Новотвори з *він-* і *топ-* як маркерами інтенсивності ознаки, на думку К.Г. Городенської, досі не пристосовані до словотвірних норм української літературної мови, оскільки їх пишуть через дефіс, тобто безпідставно вважають складними словами, тоді як деривати з іншими префіксами інтенсивності, зокрема *супер-*, *ультра-*, *гіпер-*, — разом, що спричинює розбіжності в правописі однакових за значенням словотворчих засобів, пор.: *суперложа* і *він-ложа*, *супермодель* і *топ-модель*. Нові словотворчі форманти — маркери інтенсивності ознаки повинні мати однакове оформлення і написання з уже наявними, відповідними їм за словотвірним значенням префіксами і префіксоїдами [5: 6]. Проте розбіжності спостерігаємо і в правописі новітніх гібридних утворень, пор. *топ-новини* і *суперновини*.

Отже, у групі словотворчих засобів зі значенням інтенсивності в українській мові сталися помітні зміни. Вони виявилися насамперед у спаді продуктивності префіксів *супер-* та *гіпер-*. Префікс *ультра-* і далі продуктивний. Дедалі частіше в поєднанні з питомими українськими словами вживається формант *мега-*, а також запозичені неформанти *він-*, *топ-*, що маркують найвищий ступінь вияву ознаки в нових гібридних іменниках та прикметниках. Проте новотвори з *він-* і *топ-* досі словотвірно не освоєні українською літературною мовою, оскільки всупереч сформованій у ній словотвірній традиції ці неформанти пишуть із твірним словом через дефіс.

1. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. — К. : Наук. думка., 1987. — 212 с.
2. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТР «Перун», 2003. — 896 с.
3. Городенська К.Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К.Г. Городенська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — Вип. 5. — С. 3 — 7.
4. Городенська К. Числівники «не знаються» з *топ-* / Катерина Городенська // Українська мова. — 2011. — № 4. — С. 31.
5. Городенська К.Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? / К.Г. Городенська // Українська мова. — 2013. — № 2. — С. 3 — 12.
6. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
7. Мазурик Д. Нове в українській лексиці : [словник-довідник] / Д. Мазурик. — Львів : Світ, 2002. — 130 с.

8. Орфографічний словник української мови / [уклад. С.І. Головашук та ін.]. — К. : Вид-во «Довіра», 1994. — 864 с.
9. Томіленко Л.М. Особливості деривації прикметникової термінології у словнику української мови в 20-ти томах / Л.М. Томіленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — Вип. 5. — С. 116 — 119.
10. Словник української мови : в 11-и томах. — К. : Наук. думка, 1970 — 1980.
11. Словник української мови / [кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонек]. — К. : ВЦ «Просвіта», 2012. — 1320 с.
12. Словник української мови : у 20-и томах / [наук. керівник проекту В.А. Широков]. — К., 2012. — Т. 3. — 1120 с.
13. Український орфографічний словник : вид. 9-е, переробл. [за ред. В.Г. Скляренка]. — К. : Довіра, 2009. — 1011 с.
14. Українсько-російський словник : в 6-и томах [гол. редактор І.М. Кириченко]. — К. : Вид-во АН УРСР, 1953 — 1963.
15. Шемет В.Г. Семантика та структура композитів з іншомовними префіксоїдами із значенням інтенсивності / В.Г. Шемет // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — Вип. 5. — С. 119 — 122.

Статтю отримано 17.06.2013.

Tetiana Garbarchuk
Zhytomyr

DYNAMIC OF THE HYBRID WORD-BUILDING IN UKRAINIAN LANGUAGE
(based on materials of foreign prefixes- intensifiers)

The author examines the creating of hybrid derivatives with the help of foreign word-formation facilities, some of them are already known as the prefixes of intensity (intensifiers), the others are only in the beginning of their usage in the Ukrainian word-building system. The usage of these novelties is estimated from the point of their expediency and accordance to the norms.

Key words: hybrid derivatives, prefix-intensifier, borrowing, abbreviation, word-formation norms.

Мовна мозаїка

ТРИВАЄ, а не ІДЕ

Багато хто не задумуючись уживає *іде передплата, іде реєстрація, іде підготовка, іде репетиція, іде пошук, іде запис, іде слідство* та ін. А чи доречні такі дієслівно-іменникові сполуки в українській мові? Ні, недоречні, бо вони властиві російській мові. Значення тривання, тягlostі чого-небудь органічно виражає українське дієслово **тривати** у формі третьої особи однини теперішнього часу, пор.: **триває передплата, триває підготовка, триває реєстрація, триває пошук, триває запис, триває слідство** та ін.

Отже, правильно вживати дієслово **триває** замість *іде*, якщо потрібно передати тривалість, протяжність чого-небудь у часі.

Катерина Городенська

УДК 81'42

Галина Сюта

м. Київ

ТИПОЛОГІЯ І ФУНКЦІЇ БІБЛІЙНИХ ЦИТАТ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ХХ ст.

Біблійна цитата у сучасному українському поетичному тексті — це функціонально-стилістичний код, який репрезентує діалогічні зв'язки авторського мовомислення з прецедентним текстом Святого Письма. Лінгвопоетична актуальність різних за способом реактуалізації, структурою та текстотвірними функціями цитувань із Біблії висвітлена також в аспекті представлення прецедентних ситуацій.

Ключові слова: поетичний текст, прецедентний текст, метатекст, біблійна цитата, прецедентна ситуація, типологія лексичної цитати, функції цитати, резонансність цитати.

Активізація лінгвістичного інтересу до феномену біблійної цитати, мовних механізмів її вживання й реінтерпретації у поетичному тексті пов'язана з розвитком теорії інтертекстуальності, у контексті якої ця цитата трактується передусім як механізм діалогування авторського тексту з універсумом духовної культури, функціонально-стилістичний код, що свідчить про зорієнтованість поетичного мовомислення на образно-символічну, мовно-естетичну систему Святого Письма.

Продуктивність використання біблійних цитат у різних структурно-семантичних форматах (цитата-вислів, цитата-слово, цитата-алюзія тощо) в українській мовно-поетичній практиці ХХ ст. підтверджує належність Святого Письма до текстів, «що становлять ядро національної культури і чий енергетичні властивості відносно незмінні з моменту їх появи» [6: 53]. Тому природно, що до нього постійно звертається мовна свідомість авторів, підтримуючи актуальну для всіх періодів розвитку національного

© Г.М. СЮТА, 2013

художнього дискурсу традицію вживання експлікованих та прихованих, точних і різноступенево трансформованих, графічно виділених (маркованих) і невиділених (немаркованих), розгорнутих і точкових цитат із Біблії. Адже й у час «войовничого атеїзму» вони (хоч і по-різному інтерпретовані) вживалися у поетичних та прозових текстах різних жанрів не тільки як лексико-семантичні виразники біблійних мотивів, але передусім як носії універсальних, позачасових культурних змістів, актуальність яких не вимірюється часом, оскільки «Біблія дарує нам магічні ключі до минулого і майбутнього» [12: 10]. Сьогодні цитування Святого Письма у поетичній мові — один із визначальних способів художнього смислотворення через апеляцію до християнської духовної традиції.

Варто наголосити на тому, що природа та функції біблійних цитат у «світській» поезії та у творах, стилізованих під конфесійні жанри, різні, оскільки сам тип мовно-естетичної організації останніх детермінує використання специфічної лексики, актуальних для сакрального стилю зворотів, синтаксичних структур, образів¹. Порівняймо вірш Д. Павличка «Молитва до Тараса» (*Отче наш, Тарасе всемогущий,/ Що створив нас генієм своїм,/ На моїй землі, як правда, сущий,/ Б'ющий у неправду, наче грім./.../ Да святиться слова блискавиця,/ Що несе у вічну далечінь/ Нашу думу й пісню. Да святиться/ Між народами твоє ім'я. Амінь.*).

Різномірні мовні знаки, які засвідчують спорідненість авторської стилізації з *Господньою молитвою* (пор.: *Отче наш.., да святиться ім'я Твоє; хліб насущний, на землі, амінь*; старослов'янські лексичні форми *сущий, б'ющий, даждь*), стають компонентами інтертекстуальної стратегії і в поезії інших жанрових форматів. Апелювання до їхньої емоційно-ціннісної пам'яті увиразнює експресивність віршів громадянського, публіцистичного звучання (*Мій народе!./ Темний і босий!./ Хай святиться твоє ім'я — Є. Плужник*); *Даждь нам, Боже, днесь. Не треба завтра — / Даждь нам днесь, мій Боже! Даждь нам днесь!./ Догорять українські ва-*

¹ Показові з цього погляду поетичний жанр молитви (вірші «Молитва», «Акафист» Є. Маланюка, фрагмент «Під твою милість прибігаємо...» із циклу «Молебень до Богородиці» В. Вовк, «Акафіст до Богородиці із Красова» І. Калинця, цикл «Молитви» Б. Рубчака), також літературні переспіви псалмів («Покаянні псалми» Д. Павличка, інтерпретації Псалмів Давидових Л. Костенко), твори духовного змісту Б.І. Антонича («*Ut in omnibus glorificetur Deus. Хай у всьому прославиться Бог*», «*Veni sancte spiritus! Прийди, Святий Духу!*», «*Gloria in excelsis. Слава на висотах*», «*Deus Magnus. Великий Господь*», «*Te Deus laudamus. Тебе, Бога, хвалимо*», «*Resurrectio. Воскресіння*», «*Momentum cum Deo. Хвилина з Богом*», «*Veni creator! Творче, прийди!*», «*Mater dolorosa. Страдална Мати*», «*Magnificat. Величання*»), Є. Маланюка («*Воздай їм, Господи...*», «*Голгофа*»), В. Вовк («*Благовіщення*», «*Перед яслами*»), І. Жиленко, («*Поема пісень*», «*Благовіщення*»), І. Калинця («*Тренос ще над однією хресною дорогою*», «*Тернові терцини*»), Б. Рубчака (поема «*Подорож з Учителем*»). Див. також: Молитва небо здійсмає вгору: Антологія української християнської віршованої молитви ХІХ — початку ХХІ століть / Упоряд. Г.В. Баран. — Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. — 1056 с.

три./ Догоряє український весь/ край. Моя дорога догоряє... — В. Стус), також ліричної поезії (*Впізнаватимеш кожен прожиток/ на листках і кожну ягоду, і піщинку,/ бо всьому є своя назва,/ **яко на землі, так і на небі**...* — Ю. Андрухович). Знаково, що висока «внутрішня енергетика» (термін Н.А. Кузьміної) цих канонічних сакральних словесних кодів сприяє їх органічному входженню у метатекст без порушення його лінеарності, однак ознаки певної семантичної дистанційованості як цитатних знаків, «чужого» слова при цьому не нівелюються через стійкість, упізнаваність зв'язку з прецедентним текстом Господньої молитви.

Біблійні цитати у мові української поезії ХХ ст. різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстовісним навантаженням. Не однакові вони й із погляду збереження / трансформованості в метатексті первинної лексико-семантичної структури. Отже, різною може бути і їх класифікація — залежно від того, який із згаданих критеріїв покладено в основу систематизації. Зокрема, актуальну для аналізу художнього тексту рівневу типологізацію цитат запропоновано у монографії Н.А. Кузьміної — одному з найгрунтовніших на сьогодні досліджень цитати в аспекті розгляду еволюції поетичної мови як вербалізованого типу художньої свідомості, вивчення якого сприяє теоретичному осмисленню принципів створення тексту. Дослідниця виокремлює цитати метрико-ритмічні (цитата-розмір, цитата-рима), звукові (цитатні звукові ряди), словотвірні (цитати — індивідуально-авторські оказіоналізми), лексичні (цитата-висловлювання, цитата-слово), структурні (заголовок, епіграф). При цьому підкреслює, що евристичну цінність опису названих рівневих різновидів посилює врахування лінгвосинергетичних властивостей цитати, передусім її ментальна й емоційна резонансність, здатність через активізацію певних опорних кодів, які й пов'язують, об'єднують прототекст і метатекст як різночасові фрагменти культури, викликати емоційно-естетичний відгук у читача [6].

Для сучасних поетичних текстів актуальні всі названі рівневі різновиди цитат, однак основним механізмом вербалізації цитатного мовомислення, скорельованого із прецедентним текстом Біблії, залишається *цитата лексична*.

Основи класифікації лексичних цитат розроблено на початку 1970 рр. [8], а наприкінці ХХ — на поч. ХХІ ст. поглиблено й деталізовано з урахуванням новітніх методик дослідження художнього тексту й міжтекстових взаємодій (Н.А. Фатєєва, Н.А. Кузьміна, Т.О. Смирнова, К.О. Козицька, О.К. Жолковський).

Найбільш загальна типологізація біблійних цитат спирається на акцентований у праці З. Г. Мінц і актуальний для всіх різновидів лексичних цитат критерій контекстної представленості. З цього погляду біблійні цитати в українській поетичній мові ХХ ст. функціонують як:

1) *точні цитати (власне цитати)* — дослівно відтворені уривки чужого тексту; вони можуть бути явні, марковані (графічно виділені лап-

ками або їх типографсько-еквівалентними замінами — шрифтом, розрядка, підкреслення тощо) чи приховані (у тексті графічно не виділяються, але безпомилково ідентифікуються, оскільки відтворюють відомий читачеві фрагмент біблійного знання).

2. *Неточні цитати*, або перефразування прецедентного висловлювання.

3. *Цитатні знаки* — вказівки на «чужий текст», які у семантично й структурно згорнутому вигляді містять вказівку на текст-джерело.

Як уже відзначено вище, *точні біблійні цитати (власне цитати)* — це дослівне відтворення прецедентного вислову Святого Письма. Зазвичай це вислів, який закріплений традицією національно-мовного вживання, але не втратив зв'язку з прецедентним текстом і в масовій свідомості мовців послідовно співвідноситься з ним. Найсильніша структурно-композиційна позиція таких цитат — епітекстова (заголовок, епіграф). У цих позиціях цитата найчастіше атрибутується як «чуже» слово, що підкреслює вказівка на джерело цитування. Наприклад, назва вірша Л. Костенко «Перш, ніж півень запіє...» — дослівна цитатія пророцтва Ісуса Христа про відречення апостола Петра. Виведений як заголовок і згодом повторений у метатексті, біблійний вислів виформовує інтертекстуальне поле: «повертає» свідомість читача до конкретних «ділянок» прецедентного тексту (*Петро відрікається Ісуса*, Іван, 18:15–18; *Петро вдруге і втретє відрікається Ісуса*, Іван, 18:25–27) й водночас ментально пов'язує авторський вислів Л. Костенко з іншими творами національної та світової літератури, у яких через апелювання до цієї прецедентної ситуації висвітлюється тема духовної вірності (пор. у поезії Л. Українки «То, може, станеться і друге диво...»: *Що скажеш ти тоді?/ Чи, може, й ти/ пошлеш мені веселу звістку дати/ Твоїм забутливим і потайним друзям,/ Що тричі одрікалися від тебе?*).

Кореляція семантики цитатного заголовка з основним змістом вірша — предмет окремого розгляду. Відзначимо тільки, що як назви поезій або ж їхніх частин уживаються і точні цитати (В. Вовк «Під твою милість прибігаємо...», Б.І. Антонич «Прийди, Святий Духу!», «Слава на висотах», Є. Маланюк «Воздай їм, Господи...», «Аще забуду тебе, Ієрусалиме»), і неточні, трансформовані (І. Жиленко «Поема пісень»). Заголовки у форматі точної цитати дослідники (М.М. Гіршман, Н.А. Кузьміна) називають «сильними» й порівнюють їхню текстотвірність з «енергією туго стиснутої пружини» (В.А. Кухаренко), вивільнення якої розгерметизовує семантичну пам'ять вислову і стимулює її розвиток. Зазвичай цитата-заголовок або ключові для неї лексеми є також компонентами віршового тексту й засвідчують таку закономірність: що інтенсивніше, частіше, систематичніше вони повторюються, то виразнішою є значущість і резонансність самої цитати, яку читач сприймає «у вигляді фону, «семантичної традиції», «ореолу» [...], що народжує відчуття інтертекстуальної глибини художнього твору» [6: 142]. Так, вислів «Перш ніж півень запіє...» творить семантичну й естетичну цілісність із сюжетним розвитком вірша, який, у свою чергу, є структурною цитатою із Святого Письма.

Отже, цитатність заголовка тут не формальна, а змістово визначальна й діалогічна, оскільки виявляє онтологічну сутність цитати як механізму інтертекстуалізації. Функціонуючи і як заголовок, і як компонент тексту, цитата стає метонімічним замісником цілого біблійного фрагмента й пов'язаного з ним духовно-ціннісного змісту.

Візуально цитатний характер точних біблійних включень в авторський метатекст маркують графічні стилістичні засоби (передусім — лапки, також шрифт, розрядка, підкреслення тощо), які сприяють ефективній ідентифікації «чужого слова». Наприклад: *То лиш слова, Джордано, / «Спочатку було Слово!» / Воно безсмертне* (О. Бердник); *Єлисавета в ясному уборі / Лілеї рвала: пахоці — кадило: / «Благословенна в жонах ти, Маріє»* (В. Вовк); *І молись: «Прости їм, Боже, / Не відають-бо, що творять, / мої нащадки вже не схожі / ні на людей, ні на звірят»* (І. Жиленко); *Я виходжу і тихо молюсь, / і тепліє з молитви серце. / Боже, я тебе не боюсь. / Знаю: ти милосерден. / («Він очеретини надломленої не доломить / і гнота тліючого не загасить...»)* (І. Жиленко). Із погляду лінгвопрагматики такі точні марковані цитати — це мовомисленнєві стереотипи. Завдяки максимально дослівному відтворенню вони чітко співвідносяться з прецедентним текстом і «живуть» у мовній свідомості соціуму як носії певного фрагмента сакральних знань, пор.: «Де Авель, твій брат? А той відказує: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?» (4: 9) // *Завіт / «Я не сторож / брату своєму...» / Дарма.* (В. Простопчук).

Актуальними для мови віршів і духовного, й світського змісту є також точні графічно немарковані («незалапковані») біблійні висловлення. Знаковими з-поміж них вважаємо ті, в структурі яких збережено характерні для прецедентних текстів старослов'янські лексичні й граматичні форми. На початку ХХ ст. зразки таких слововживань засвідчує поетична мова І. Франка (*Благословенна ти поміж жонами, / Одрадо душ і сонце благовісне, / Почата в захваті, охоплена сльозами, / О раю мій, моя ти муко, пісне* («Сонет» / пор.: *Благословенна ти поміж жонами* (Лука, 1: 42); П. Тичини (*Ми єсть свого народу вірні діти, / Од крові кров, од плоті рідна плоть* [пор.: «І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама. І промовив Адам: Оце тепер вона — кість від костей моїх, і тіло від тіла мого» (Буття 2:21–23)]. Цю традицію продуктивно продовжують індивідуальні мовотворчі практики другої половини ХХ ст.: *Вночі ворота Лаври не гостинні, / Даремно тут і возвишати глас. / Глас вопіючого в пустині, / напевно, був чутніший, як у нас* (Л. Костенко); *Юдоль плачу, земля моя, планета, / блакитна зірка в часу на плаву, / мій білий світ, міцні твої тенета...* (Л. Костенко); *Відпущена всім часу міра, / а міра має береги. / Не сотвори ж собі кумира. / Кумири гірші ніж боги* (П. Дорошко); *Їм несть числа. Вони ідуть.* (І. Римарук).

Прикметно, що точних цитат біблійного походження (надто ж точних атрибутованих, виділених лапками) кількісно значно менше, аніж неточних, які передбачають різноступеневе перефразування, «неточне відтворення слів джерела із збереженням структури висловлювання» [11].

У корпусі неточних, різноступенево трансформованих цитат дослідники (З.Г. Мінц, Н.А. Кузьміна) розрізняють: а) «забуті» цитати, що не розпізнаються читачем і, відповідно, не можуть бути адекватно прочитані (такі види «чужого» слова іноді кваліфікуються як «цитата для автора — не цитата для читача» (Н.А. Кузьміна); б) цитати, які відіграють роль «забутих», імітують пригадування «чужого» слова; в) неточно відтворені цитати, з необхідними для нового контекстного вживання змінами граматичних форм.

Численні віршові фрагменти, що репрезентують різні етапи розвитку української поетичної мови у ХХ ст., відтворюють відомі біблійні висловлення у різних ступенях лексико-синтаксичної трансформації. Зокрема, мінімально видозміненими, фактично тільки адаптованими до версифікаційних параметрів метатексту біблійними цитатами є такі авторські контексти: *Бо що із пороху повстало,/ те в порох перейде./ Хто знає, чи душа людини/ злітає до небес* (Д. Загул) [пор.: «У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порох, — і до пороху вернешся» (Буття 3:19)]; *Лікарю, зцілися сам,/ Чи ж тобі нести свободу/ Непідкупному народу,/ Непідробним небесам* (І. Римарук) [пор.: «Лікарю, вилікуй себе самого» (Лука, 4:23)].

Окремий різновид цитувань цього типу — контексти, що постали внаслідок інтертекстуальної деривації — розбудови, нарощування, оновлення біблійних або біблійно зумовлених висловлень, на «семантичне факсиміле» (Н. А. Кузьміна) яких наклалися відбитки тих індивідуальних мовистилів, у яких вони вже були реінтерпретовані. Наприклад, відомо, що початкові рядки поезії Т. Шевченка «Ісаїя. Глава 35» (*Радуйся, ниво непоплута/ Радуйся, земле неповита/ Квітчастим злаком!/ Розпустись,/ Рожевим крином процвіти!/ І процвітеш, позеленієш...*) і смислово, і в ключових лексемах апелюють до фрагменту Книги пророка Ісаїї «Звеселиться пустиня та пуща, і радітиме степ, і зацвіте, мов троянда» (Ісаїя, 35:1) (власне, цю спорідненість підкреслює і назва твору). Саме в такому лексико-граматичному оформленні, зі збереженням Шевченкового звертання, ці слова відтворені й семантично оновлені у поезії А. Малишка: *Радуйся, ниво моя, не полита/ Стронцією білим і жаром-сльозою./ Радуйся, ниво моя, не покрита/ Чорною атомною грозою* («Нива»).

Так само через «посередництво» Шевченкового мовистилу українська поетична мова збагатилася перифразою *Адамові діти* («рід людський»). Генетично вона пов'язана з іменем *Адам*, упізнаваність, «ядерний» статус якого у мікросистемі біблійних антропонімів сприяли його закріпленню як інтертекстами «з високим енергетичним потенціалом, що дає змогу йому просуватися в часі та просторі інтертексту, накопичуючи культурні змісти» [6, 99]. Уперше «народившись» у poemі «Сон» (*Усі на сім світі — / І царята, і старчата — Адамові діти*), вона актуалізується як точна цитата в ідіостилі Б.—І. Антонича: *Адамові сини по світі розійшлися,/ Здвигаючи міста і тереми для Єви*.

Граматична, синтаксична трансформація прецедентного біблійного висловлення часто є ознакою його цілковитої асиміляції, входження у новий текст за принципом семантичного доповнення. *Напала ти на нас.../ як та злодюжка./ Як татъ. Вночі./ Ой, не жартуй з огнем!./ Бо ми ж тебе не так ще рубонем* (П. Тичина); *Скидаймо овечі хутра!./ Впізнати бо час вовків* (М. Розумний); *Я нарешті збираю каміння, бо час./ Я розвергав усе, що розвергати можна* (Ю. Бедрик). За своєю природою такі слововживання зближуються з узуально-стилістичним типом цитації, коли те чи те висловлення уже сприймається не стільки у його закріпленості за певним фрагментом знання, скільки в наповненості певними культурними смислами.

Максимальний ступінь трансформації засвідчують так звані «розірвані» цитати. У цьому разі ключові слова прецедентного біблійного висловлення у метатексті граматично (а іноді й семантично) дистанціюються, а новий авторський вислів постає на розростанні цитати до рівня речення або й періоду. Показовий із цього погляду фрагмент поезії І. Світличного, в якому відома біблійна сентенція «легше верблюдові пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство увійти» (Матв., 19: 23–24) реінтерпретується у форматі «розірваної» й водночас «нарощеної» цитати: *Я, звичайно, верблюд. Я підступно й злочинно./ В вушко голки циганської ліз, як маньяк./ А спитайте, чому. Та хотів самочинно/ Контрабандою в рай прошигнути на дурняк*. Смыслово-естетична дисонансність «нарощених» розмовних і колоквалізованих компонентів (*голка циганська; ліз, як маньяк; контрабандою в рай прошигнути на дурняк*) із високим ціннісним змістом прецедентного сакрального висловлення змінює не традицію біблійного слововживання, а *стереотип* його відтворення як застиглої формули, точної цитати.

Відомий сталий вислів *перекувати мечі на рала* — теж за походженням є біблійною цитатою, оскільки узятий дослівно з Книги пророка Ісайї: «і Він буде судити між людьми, і буде численні народи розсуджувати, і мечі свої перекують вони на рала, а списи свої — на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни» (Ісайя, 2:4). Сьогодні це традиційний засіб окреслення й оцінювання ситуації, «коли йдеться про відмову від агресивних, войовничих намірів» [5: 129]. Формат його вживання у контекстах — різноманітний. Насамперед це точна цитата з майже дослівним збереженням лексичного наповнення (*Я знаю, —/ Перекують на рала мечі./ І буде родюча земля —/ Не ця. І будуть одні ключі/ Одмикати усі серця* (Є. Плужник); *Усе для фронту — хліб ішов з полів./ Усе для фронту — зброю ми кували./ Мечі перекували на орала — / Боєць в життя ту мрію перелив* (А. Малишко). Натомість із жанрово-тематичними особливостями громадянської поезії І. Франка пов'язуємо розширення первинного лексичного складу цієї біблійної цитати, зокрема за рахунок епітета *патріотичний*: *Нам, хліборобам, що з мечем почати?/ Прийдець нову зробити перекову./ Патріотичний меч перекувати/ На плуг — обліг будущини орати* (І. Франко).

Наведена ілюстрація з вірша І. Франка «Колись в сонетах Данте і Петрарка...» — типова для мовно-поетичної практики перших десятиліть ХХ ст., яка відбивала соціокультурні, соціополітичні зрушення у суспільній та індивідуальній мовній свідомості: *Повстаньмо ж тепера усі, як один,/ за діло братерськеє спільне!/ Розкуймо на зброю плуги! Що орать, — / Коли наше не вільне* (Леся Українка). Крім характерних лексичних одиниць та сполук, конструкцій (*діло братерськеє, повстаньмо, наше не вільне*), ці тенденції засвідчують також антитекстові трансформації розглядуваної біблійної цитати: *Мають знамена, і б'ється козацтво,/ Крові потоки ллючи.../ Сміло з повіток плуги викидайте,/ Куйте вселюдню мечі* (О. Олесь).

Перебудова первинної форми, що зумовлює повне або часткове заперечення змісту, умотивовує новітню інтерпретацію біблійних цитат у структурах антитексту. Спростовуючи усталену думку про те, що цей тип текстотворення актуальний тільки для новітньої поезії, звернімося до мовотворчості першої половини ХХ ст.: на переосмисленні, дискусійній інтерпретації біблійних висловлень постає новітній публіцистичний зміст, часово маркована естетика образів П. Тичини, М. Рильського, О. Олесь, М. Вороного, М. Зерова. Пор.: *Той крик підземний струни хай німії/ в душі твоїй розбудить: помста, гнів/ хай зазвучать! Не плач Ієремії,/ а безпощадний гнів богатирів* (П. Тичина); *Співали, як же! Пригадай,/ Однолітку і друже давній,/ Немов на глум, хтось пісню дав нам,/ Як ми казали: хліба дай* (М. Рильський), *Ідуть вони, тужать, степом, селами, .../ На їх голосіння/ Дають їм каміння,/ Лушпиння з насіння* (О. Олесь).

Водночас в ідіостилях авторів-авангардистів та постмодерністів заперечення у формі антитези, гротескової або інвективної метафори — наскрізна стильова норма текстотворення: *Сьомої днини ти — чоловік — / виліпив Творця з червоної глини* (І. Римарук); *Юда рятує Спасителя/ Спаситель цілує розбійника/ настав-таки День Гніву* (І. Римарук); *В будинкових утробах, як в китах,/ живемо й терпимо хитання і задуху* (І. Малкович); *Чи в різдвяну сльоту надворі/ заблудились вар'яти й царі/ обминаючи світ і господа* (В. Махно); *Множиться зоря у твердих снігах у дзеркальних мурах./ І з дороги збилися Тріє царі у маскхалатах* (І. Римарук). У цьому разі розглядувані біблійні цитати виконують значнішу роль, ніж просто вказівка на додаткову інформацію: цитата стає засобом експресивно інтенсифікованого, іноді й аксіологізованого смислотворення. Говорячи «чужим», біблійним словом, автори надають йому нової оцінності, часто цілковито протилежної первинній: «Інший голос, що оселився в «чужому» слові, по-ворожому зіштовхується з його справжнім хазяїном й примушує служити протилежній меті» [1: 116].

Поширений різновид цитатних знаків у поезії — *вказівки на «чужий текст»*, які у семантично й структурно згорнутому форматі містять вказівку на текст-джерело. У структурі метатексту ці знаки функціонують як: *імена* (власні імена, «вічні образи»), *художні предикати* (слова і словосполучення, що вказують на сюжетні чи інші відносини між

«іменами художнього тексту»), *атрибути* (перенесення з якого-небудь тексту ознак імен), «*міфемі*» (відтворення всієї ситуації, тобто і відносин персонажів, і їхніх імен).

Кількісно найбільш репрезентативні, семантично різнотипні й функціонально навантажені вказівки — *біблійні імена*. Їхня інтертекстуальна резонансність відчутна і в епітексті (зокрема у структурній позиції заголовка), і в самому метатексті, де вони зазвичай виступають точковими цитатами (термін М. Ю. Белякової), що пов'язують авторський вислів із прототекстом Біблії, з його базовими прецедентними ситуаціями та семантичними моделями. Такими енергетично сильними, здатними «відгукуватися» у мовній свідомості читача точковими цитатами є імена, символізовані як культурні знаки Нового завіту (*Учитель, Предтеча, Марія Магдалина, Вероніка, Симон, Петро, Варава, Пілат, Юда, Ірод, Іродіада*) та Старого Завіту (*Ной, Лот, Каїн, Авель, Самсон, Даліла, Голіаф, Мойсей* та ін). Пор.: *Відрине кров і грозовий розряд/ отерпне в ділі, як в дерево./ Каїне, Каїне, де твій брат? / (Справді, а де бо він?..)/ Хтось фіолетовий морок простер/ на світ — аж ступити незмога.../ Каїне, Каїне, хто ж ти тепер — без Авеля, брата свого* (О. Забужко); *Воздвигне Вкраїна/ святого Мойсея — не може ж так бути!* (П. Тичина); *Не виведе новітній нас Мойсей/ На інші зорі й тихі води./ Убили землю неземної вроди, наш дім, наш хліб і славу — наше все!* (І. Жиленко); *Вірю я, що обороне/ Сам себе мій край.../ О мій велетню Самсоне,/ Пути розривай* (О. Олесь); *Любов підкралась тихо, як Даліла,/ а розум спав — довірливий Самсон* (Л. Костенко); *Був Ірод і була Іродіада./ І Саломея, дочечка, була./ І їй сказали, то вона і рада,/ і голову на блюді подала./.. І голову в тих кучерях по плечі,/ їм подала, від крові аж хмільна./ А що була то голова Предтечі, — / то що у цьому тямила вона* (Л. Костенко); *Петро — не Юда. Він любив Учителя./ І вуст він був би зроду не отверз./ .. Коли вели Ісуса до мучителя,/ була слюта. Петро апостол змерз.* (Л. Костенко); *Тож не була вузесенька стежина./ Там цілі юрми сунули туди./ І плакала Марія Магдалина, що не подав ніхто йому води* (Л. Костенко).

Лінгвокогнітивну специфіку біблійних імен як точкових цитат Святого Письма визначає їх чіткий зв'язок із певними прецедентними ситуаціями, у яких закладено змістово-ціннісні основи їхнього уживання як мовно-естетичних знаків духовної культури, вербалізаторів певних фрагментів сакральних знань, які в масовій свідомості мовців мають однореферентні асоціації. Тому зазвичай біблійні антропоніми — абсолютно семантично достатні для презентації прецедентної когнітивної структури та ситуації [10: 134]. Класичні приклади таких кореляцій — «Каїн — братовбивство», «Юда — зрада», «Симеон Киринейський — допомога ближньому», «Вероніка — співчуття», «Магдалина — каяття» та ін.

Образи, алюзовані, вербалізовані у формі знаків — вказівок на текст (або ж точкових цитат) Святого Письма, часто слугують засобами оцінки, пов'язуючи хронологічно й ментально різні фрагменти на-

ціональної історії та культури. Показовий із цього погляду опис чорнобильської трагедії через реінтерпретацію образу зоря *Полин* як точкової лексичної цитати з пророчої книги Нового Завіту — Об'явлення Св. Івана Богослова: «і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато з людей по-вмирили з води, бо згіркла вона» (Об'явлення Св. Івана Богослова, 8:10–11). Пор.: *Зоря Полин, відома з Одкровення, / Упала в Прип'ять атомним вогнем* (І. Гнатюк); *Чому зізда-Полин упала в наші ріки?!* / *Хто сіяв цю біду і хто її пожне?* (Л. Костенко); *І сходить над Дніпром гірка зоря-полин* (Л. Костенко). Частотність таких апеляцій в українській поезії постчорнобильського періоду дає підстави дослідникам (І.Л. Гоцинець) констатувати виформування новітньої, часово маркованої образотвірної та аксіологічної норми художнього стилю.

Цитата як компонент інтертекстуальної стратегії не тільки створює діалог текстів, які належать до хронологічно й ментально різних пластів національної історії та культури, але й сприяє його *поліфонізації*. Наприклад, кількавекторний діалог з одночасним апелюванням до прецедентного тексту Святого Письма і до знакових подій національної історії, «що викликає в уяві читача певні оцінні асоціації та пригадування» [4: 103], дослідники констатують у мовотворчості І. Римарука: *І розверзеться небо й лайном та гноєм / заколотить закрутить безжальний вир / і можливо знайдеться кому називатись Ноем / і напевно врятується знову останній звір / ти злетиш аки птах над потопом / у ковчегу уздриш свого двійника / він загинув під Берестечком? Під Конотопом? А різниця йому яка?* Опорні цитатні слова (лексичні точкові цитати) *Ной, потоп, ковчег, розверзлися небеса* забезпечують прочитуваність апеляції до оповіді про всесвітній потоп. В авторській інтерпретації ця апеляція контамінована з більш прихованими, експлікованими тільки як знакові топоніми семантичними натяками на історичні події України — битву під Берестечком та битву під Конотопом.

Мовомисленнєву конденсованість, коли в метатексті «проступає» кілька голосів попередньої традиції української класичної літератури, засвідчує розгорнута метафора Б. Бойчука, в якій відбувається колажне зрощення «свого» і «чужого» слова, пор.: *Минають дні / з закутаними лицами / і не торкають / моченою в оцті губкою / уста*. Одночасна двоспрямована алюзія до Страстей Христових і до мовостилію Т. Шевченка («Минають дні, минають ночі...») створює поліфонізм авторського вислову як носія і традиційних, й оновлених фрагментів культурних знань.

Отже, біблійна цитата у сучасному українському поетичному тексті — це функціонально-стилістичний код, який засвідчує зорієнтованість авторського мовомислення на універсум духовної культури, передусім — Святого Письма, мовна естетика, образність, символіка якого суголосна нашим сучасникам. Лінгвопоетична актуальність біблійних цитат як одиниць поетичного текстотворення, компонентів за-

гальної інтертекстуальної стратегії простежується на всіх етапах становлення національної поетичної мови.

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. — М., 1976.
2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена. / переклад проф. Івана Огієнка. — Українське Біблійне товариство, 2006. — 1375 с.
3. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. — К.: НДІУ, 2007. — 444 с.
4. Кальченко Т. Прецедентні феномени біблійного походження в ліриці І. Римарука / Т. Кальченко. // Культура слова. Вип. 77. — К., 2012. — С. 101–106.
5. Коваль А.П. Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові: [науково-популярне видання] / А.П. Коваль. — К.: Либідь, 2001. — 312 с.
6. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: [монография] / Н.А. Кузьмина. — Екатеринбург, Омск, 1999. — 266 с.
7. Минц З.Г. «Забытая цитата» в поэтике русского постсимволизма // Ученые записки Тартуского университета. Вып. 936. Труды по знаковым системам. Выпуск 25. — 1992. — С. 123–136.
8. Минц З.Г. Функции реминисценций в поэтике Ал. Блока / З. Г. Минц // Труды по знаковым системам. Выпуск 6. — Тарту, 1973. — С. 387–413.
9. Молитва небо здіймає вгору: Антологія української християнської віршованої молитви XIX — початку XXI століть / Упоряд. Г.В. Баран. — Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. — 1056 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінол. енциклопедія / О.О. Селіванова. — Полтава: Довкілля — К., 2006. — 716 с.
11. Смирнова Т.А. Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени»): Автореф. дисс. .. канд. филол. наук: спец. 10.01.08 — Теория литературы. Текстология / Т.А. Смирнова. — М., 2005. — 20 с.
12. Сулима В. Біблія і українська література: [навчальний посібник] / В. Сулима. — К.: Освіта, 1998. — 399 с.

Статтю отримано 12.09.2013.

Galyna Syuta
Kyiv

TYPOLOGY AND FUNCTIONS OF BIBLICAL QUOTATION IN THE UKRAINIAN POETIC LANGUAGE OF THE TWENTIETH CENTURY

The article illustrates that the biblical quotation in modern Ukrainian poetic text is a functional-and-stylistic code that represents the dialogic links of the author's idiosyncrasy with the precedential text of Holy Scripture. Linguopoetic relevance of the biblical quotations, which differ in the way of reactualization, structure and text-forming functions, has been highlighted also in the aspect of the precedential situations presentation.

Keywords: poetic text, precedential text, metatext, the biblical quotation, precedential situation, typology of the lexical quotation, functions of the quotation, resonance of the quotation.

УДК 811.1:81'42

Ірина Сирко

м. Дрогобич

ГЕНЕЗА ЖАНРУ ЩОДЕННИКА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Висвітлено питання генези щоденника як самодостатнього жанрового утворення. Подано короткий історіографічний огляд актуальних для сучасної діаріумології теорій щодо соціокультурних тенденцій, історичних чинників, які мали визначальний вплив на становлення й розвиток жанру щоденника як лінгвокультурного феномена.

Ключові слова: щоденник, жанровий розвиток, чинники розвитку, тенденції жанрового оновлення.

Становлення й розвиток щоденника як самодостатнього жанрового утворення — багатоаспектна проблема, яка передбачає з'ясування соціокультурних тенденцій, історичних чинників, зіставлення суспільно-політичних та історико-культурних умов його жанрової еволюції у різних лінгвокультурах, простеження збігів та відмінностей на рівні національних типів мовомислення тощо.

Жанр щоденника дослідники слушно визначають як «найбільш історичний», умотивовуючи таку оцінку тим, що «виник він унаслідок усвідомлення історії не тільки як «священної», але і як приватної, особистої; перетворення його з банальних прикладних записів, із розширеної прибутково-видаткової книги або ренесансного органайзера в «літературний жанр» стало можливим тільки в процесі зміни історико-культурних парадигм; іншими словами, коли приватна людина стала цікава не тільки сама собі, а й оточенню» [10: 289].

Історія зародження та формування жанру щоденника в різних культурах виявляє схожі тенденції та процеси, а сам щоденник — спільних «прародичів». Перший

© І.М. СИРКО, 2013

досвід осмислення цих питань сягає античних часів. До найбільш ранніх його зразків дослідники зараховують тексти, в основу яких покладено записи про події з життя особистості. Це насамперед Римські *Commentari* — домашні бухгалтерські книги, блокноти промов сенаторів, записи Цезаря про галльські війни та ін. [11: 113; 17: 6; 24: 184].

Окремі риси «щоденниковості» властиві «Сповіді» Аврелія Августина, яка розпочиналася «Розмовами із самим собою» у формі звернених до себе діалогів, тобто автокомунікації. Це один із найдавніших діаріумних зразків у християнській літературі. Близькими до «Сповіді» Августина є «Історія моїх бідувань» П'єра Абеляра, «Сповідь про моє життя» Магна Фелікса Еннодія та ін. Водночас, з огляду на критерій «чистоти» жанру, окремі мовознавці (наприклад, А. Залізник) не вважають названі тексти щоденниками [8].

Серед актуальних концепцій генези жанру щоденника — теорія про його походження з християнської традиції: «Щоденник — один із наслідків відкриття християнського часу» [10: 288]. Підкреслюючи спорідненість автобіографічного жанру літератури з Євангелієм (як свідченнями від першої особи), зв'язок щоденника із давньохристиянською традицією та біблійною тематикою констатує О.В. Богданова [3: 29].

Популярною є також гіпотеза про «сферу автобіографічного» як джерело виникнення щоденника, а також «складання документальної (точніше автодокументальної) послідовності» за хронологічним принципом як основний метод відповідних щоденникових досліджень [23: 84]. Зокрема, за словами С.В. Рудзієвської, «щоденниковий жанр належить до сфери автобіографічного, тому його витоки слід шукати саме тут, адже *автобіографія* — характерний жанр для мистецтва Нового часу, як і життя — для мистецтва Середніх віків» [21: 89]. Зауважимо, однак, що *автобіографія* створюється *post factum*, вона позбавлена безпосередності, спонтанності. Події, викладені в ній зазвичай ретельно відібрані й осмислені, що зближує автобіографію з мемуарами. Крім того, автобіографія є описом діяхронічного характеру, який не вписується в рамки «щоденникового» часу.

Продуктивним у сучасному мовознавстві є досвід пов'язування передісторії щоденника з середньовічним жанром *хронік*, які на Русі мали назву *хронографів* або *літописів*. Представлена в хроніках концепція історії мала теологічну основу, а авторська позиція літописця була цілковито обумовлена часом і залежала від інтересів того політичного стратуму, до якого він належав.

Певна скорельованість щоденника та *житійної літератури* умотивує спроби генетично пов'язати аналізований жанр із жанром «*хоженій*» («*ходінь*»): «Враховуючи зазначену особливість, коли через обов'язково-канонічні форми давньоруської літератури проступають інші, особистісні, зумовлені позицією автора, можна зробити припущення про генетичний зв'язок «*хоженій*» із жанром щоденника» [14]. На закорінення щоденника у паломницькій літературі IX–X ст. і безпосередній

зв'язок із жанром «*хоженій*» вказують О.Б. Боброва («*хоження*... є тим джерелом, яке вже у XII столітті стало жанровим різновидом щоденника» [2: 11]), О.В. Богданова («жанр щоденника бере початок у паломницькій літературі IX–X ст. у жанрі *хоженій*, для якого характерними ознаками є автобіографізм, документальність, фактографічність, вільна манера викладу тощо» [3: 29]) та інші дослідники. Такі твори, як «*Хоженіє Данила Паломника*», «*Хоженіє за три моря*» Афанасія Нікітіна та ін. учені характеризують як «дуже особисто-авторські», на відміну від «безособових і анонімних» грецьких: «Ігумен Данило легко і вільно пише зі свого власного погляду, так само як і про себе самого» [19: 5].

Досліджуючи історію виформування й розвитку жанру щоденника в українській лінгвокультурі, Т.А. Космеда зауважує: «щоденниковий жанр... був активізований ще тоді, коли в дискурсивній практиці українців активно побутовував молитовно-сповідальний дискурс, генеза якого сягає часів Київської Русі, коли мала популярність філософія ісихазму, формувалася характерна для українського національного дискурсу «філософія серця», кардіоцентризм» [11: 110].

Для літератури XVII ст. характерна поява жанрів, «спеціально призначених для вираження особистого досвіду та опису індивідуальних рис людей і подій»: біографій, автобіографій, щоденників і записок очевидців [7: 334]. До цих жанрових «новоутворень» варто зарахувати і *поденні журнали* (або *поденні записки*), що їх часто кваліфікують як протоджерело щоденникової оповіді. За припущенням Ф.М. Лур'є, у Росії ведення таких журналів зініціював Петро I, який «доручив государева двору піддядьчому Олексію Васильовичу Макарову вести «юрналі чи поденні записки» про все, що відбувалося з царем і в його оточенні» [15: 22]. Існували також т. зв. *камер-фур'єрські журнали* — описи придворного життя чи побуту царської сім'ї, у яких фіксували плани монархів, мотиви їхніх вчинків, деякі дипломатичні таємниці. Прикметно, що автори журналів були дещо «знеособленими», оскільки записи камер-фур'єра зазнавали жорсткої цензури. Проблема генези жанру щоденника в цьому випадку ускладнюється, оскільки втрачається визначальний критерій «щоденниковості» — суб'єктивність, без якої неможливо визначити авторську позицію, ідентифікувати образ автора, що є «своєрідним «скріпленням» розрізнених фактів і вражень і забезпечує цілісність навіть тоді, коли щоденникові записи несподівано перериваються» [14].

У XVII ст. індивідуальний, суб'єктивний чинник у літературі починає панувати над безособовим, особистісне стає домінантою художньої свідомості епохи, принцип індивідуальності набуває статусу визначального. Знаковою особливістю літератури цього періоду стає її «безцензурність», що дає змогу авторам вільно викладати думки, висловлювати свої погляди без обмеження середньовічними канонами. У цей час виникає й щораз більше посилюється інтерес до *особистості письменника*, його біографії, життєвих позицій і принципів, громадських зв'язків. Як стверджує Ю. Н. Солонін, «сучасна європейська літерату-

ра зобов'язана XVII століттю, крім інших культурних починань, що становлять нині її сутність, ще й утвердженням, якщо не відкриттям, тих незліченних форм і видів виражень духовного життя людини, які ми узагальнено називаємо суб'єктивними» [22: 11]. Із процесом «легітимації суб'єктивності і форм її вираження» традиційно пов'язують і появу перших біографій, більшість з яких створено з орієнтацією на *житийний* канон (деякі вчені, щоправда, вбачають у біографії трансформацію жанру *життя* і пристосування його до нових умов побутування). Посилення особистісного, індивідуального чинника показово виявляється у творчості протопопа Аввакума, чиє «Житіє» із жанром щоденника зближує наявність елементів авторської самооцінки.

Названі джерела хоч частково й визнані генетичними протоджерелами жанру щоденника, однак однозначно пов'язувати його оформлення з якоюсь конкретно жанровою формою недоцільно. Кожна з них має певні риси, що зближують її зі щоденниковим дискурсом, однак жанрової цілісності вони не створюють.

Аналізуючи основні етапи становлення і розвитку щоденника як самодостатнього жанру, О. В. Шеховцова підсумовує: «щоденникова література (у повному значенні цього слова) була започаткована в епоху Відродження, коли прагнення до наукового дослідження людини, суспільства та історії поєднувалося з художнім. Зростання самоусвідомлення особистості, поряд з відродженням автобіографії та епістолярного жанру, зумовлює й появу щоденника, хоч спочатку його часто сприймали як щось аматорське, майже дилетантське. В епоху класицизму з її чіткою ієрархією щоденник посідав найскромніші позиції» [24: 183]. Проте вже друга половина XVIII ст., ознаменована поширенням сентименталізму, значно активізує процес становлення жанру, культивує щоденник як форму самоспостереження. У цей період відбувається «активне формування різновидів жанру щоденника — «реальних», побутових щоденників — записів приватного характеру і щоденників художньої оповіді» [2: 14–15]. Знаковим явищем тогочасної української культури стало поширення записів, які, без сумніву, є різновидом щоденникового жанру — *diariush* або *diariiv*. «Діаріуш (лат. *diario* — щоденний, польськ. *diariusz* — щоденник, сімейна хроніка) — записи, зроблені певною особою про події свого зовнішнього та внутрішнього життя» [4]. На тлі інших жанрових різновидів *diariush* характеризують «хронологічність, дотримання плинності подій (часом із перервами, обумовленими певними обставинами чи станом автора щоденника), а також суб'єктивність (мова від першої особи, а тема — залежно від особистих інтересів автора)» [Там само].

Загалом погоджуючись із тим, що терміном *diariush* «можна називати кожний вид щоденника», Т.А. Космеда вказує на відмінність між цими поняттями: «хоч латинський варіант цієї лексеми і є придатним для використання в якості терміна, ...поняття «діаріуш» виключає літературно-художній жанр» [11: 121].

У контексті цілісного опису історії становлення й розвитку жанру на особливу увагу заслуговують *канцелярні діарії* — щоденні записи адміністративної діяльності управителів краю, що їх вели урядники гетьманської канцелярії (порівн. «Діарії» канцеляристів М. Ханенка, П. Борзаківського, П. Ладинського, Ф. Жученка, С. Зорки, Я. Марковича та ін.). Створювані, як правило, посадовими особами, ці записи за своїм характером і змістом часто нагадували актові джерела. Зокрема, Я. Маркович фіксував у *діаріях* факти внутрішньої політики та міжнародних зв'язків гетьманів І. Скоропадського, Д. Апостола, С. Кочубея протягом 50 років (1717–1767), занотовуючи відомості з історії, побуту різних верств населення, розвитку ринку, ремесел тощо. М. Ханенко висвітлював події з історії України та життя гетьманів П. Полуботка, Д. Апостола, К. Розумовського та ін. упродовж 30 років (1719–1721, 1727–1754) тощо.

У XVIII ст. «ведення щоденника сприяло формуванню літературного стилю на практиці, зокрема й стилю іншомовного» [16: 104], що простежувалося в щоденниках, написаних нерідною для авторів мовою — французькою, німецькою, російською чи іншою. Наприклад, К. Вьолле відзначає, що автобіографічна культури вказаної доби в Росії формувалася не лише з опертям на традиції давньоруської літератури, а й під впливом «французької манери», оскільки в тогочасній мовно-культурній ситуації звичною була практика вживати французьку мову в «домашніх жанрах» — листах, спогадах, щоденниках [1: 57–111]. Ця традиція стійко утримувалася протягом усього XIX ст., а також на початку XX ст. (показові з цього погляду записки баронеси Н. Строганової, щоденники А. Керн, А. Оленіної, Н. Куракіної та ін.). Така практика була актуальна для українського соціуму, про що свідчить, зокрема, щоденник Марії Башкирцевої. Варто відзначити, що ведення записів іноземною мовою дослідники іноді пов'язують із тим, що «не був вироблений в українській мові на той час відповідний стиль — стиль художньої прози, а також й інші стилі, як-от: публіцистичний, науковий, офіційно-діловий» [11: 115].

Розвиток щоденникового жанру у XIX ст. стимулювали соціальні та історико-культурні чинники. Саме в цей час «до щоденника почали *de jure* ставитися як до літературного явища» [6; 7]. Як наслідок, зазнали переакцентування жанрові домінанти, утворилися нові різновиди щоденникових записів, практично завершився процес виформування жанру. Природно, що при цьому істотно змінилися, розширилися й основні функції щоденникових записів — вони стали засобом реалізації морально-інтелектуальних запитів особистості. Поширилася практика публічного читання щоденників, що передбачала «апробацію моральних понять, філософських думок, життєвих правил, над якими автор працював і роздумував у своєму літописі» [6: 6]. Цю тезу розвиває і підсумовує українська дослідниця Н.М. Момот: «Людина уже не тільки сповідалась у щоденнику, не тільки розкривала своє внутрішнє життя — її вже не задовольняла замкненість усередині власного світу,

вона прагнула вийти за межі свого «я», у зовнішній світ, у навколишню дійсність» [17: 8]. «Доступність» щоденника, його здатність ставати надбанням певного кола слухачів А.М. Новожилова означає як «шлях від відокремленості себе — до єдності з іншими» [18: 26].

Зі зміною функцій щоденника якісно трансформується й одна з основних його ознак — *інтимність*. Щоденник втрачає особистісний характер і навіть за умови створення «для себе» не виключає можливості «оприлюднення». Такими в українській лінгвокультурі є щоденники Т. Шевченка, П. Куліша, П. Мирного, О. Кобилянської, О. Кістяківського, О. Довженка. Зміна характеру «інтимності» вплинула на типи репрезентації, а також на співвідношення особистого та суспільного у щоденнику: «акцент здійснюється не на власному «я» (хоч у щоденнику особистість автора є першорядною), не так на внутрішньому стані автора щоденника, як на зовнішніх подіях, які це «я» сприймають, осмислюють, оцінюють» [13: 19–20].

Істотних змін зазнає й інша визначальна жанрова ознака щоденника — *автокомунікативність*. З'являється реальний персонаж — майбутній читач щоденника, апелювання до якого стає компонентом оповіді, своєрідним імперативом, що визначає не тільки поведінкову стратегію автора, а й стилістичну манеру викладу матеріалу.

Названі риси щоденникового дискурсу ХІХ ст. показово характеризують ментальну й художньо-естетичну сутність епохи, у контексті якої сформувався «феномен щоденниковості».

На рубежі ХІХ–ХХ ст. жанр щоденника тематично урізноманітнюється, охоплюючи найширше коло висвітлюваних ідей — від заглиблення у внутрішній світ автора до опису знакових подій національної та світової історії. Цей період дослідники характеризують як перехідну епоху, що «визначається породженням нових тенденцій, появою незвичних точок дотику і сфер взаємодії між мемуарною літературою, публіцистикою, есеїстикою і сферою художньої літератури» [9: 2]. Активний пошук нових художніх форм позначився і на розвитку щоденника. Тісна взаємодія з белетристикою сприяла утвердженню якісно нових типів щоденникових записів, які вже не можна співвідносити тільки з документальними жанрами, оскільки вони стають фактами художньо-документальної літератури. На думку А.В. Ільків, саме кінець ХІХ — початок ХХ ст. став періодом виформування і повноцінного функціонування трьох модифікацій щоденника — *фактографічного, белетризованого і белетристичного*. Актуалізація кожного з них «детермінована загостренням суспільно-політичної ситуації... або ж художньо-естетичними пошуками (захоплення письменників фрагментом, щоденним нанизуванням у творі деталей, фактів, нонселективністю тексту, психологізацією прози)» [9: 12]. Ця думка концептуально розвиває положення праці А.В. Кочетова, у якій новоутворені щоденникові форми кваліфіковано в інших термінах: «Модернізм, який надавав перевагу суб'єктивному фактору відображення, посилив інтерес і до щоденника

як індивідуальної форми авторського самовираження. Тому закономірно, що цей жанр переходить у наступну фазу розвитку. Дедалі популярнішою стає форма *літературно-художнього щоденника*, що існує паралельно з класичним — тим, що тяжів тільки до публіцистичної фіксації подій. У ХХ ст. для багатьох письменників щоденник перестає бути чернеткою та збіркою заготовок для майбутніх книжок. Він переростає рамки інтимних «розмов про себе, стаючи іноді «головною книгою життя» [12: 8]. В українській лінгвокультурі лише в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. щоденники (у різних жанрових різновидах) стали формою особистісного самовираження. Зокрема, цю тенденцію засвідчують щоденники Ю. Луцького, Г. Тютюнника, О. Гончара, Р. Іваничука, В. Медведя, К. Москальця, В. Симоненка, П. Сороки, Л. Танюка та ін. письменників, діячів культури і мистецтва. Щоденник як авторську композиційну модель побудови прозових текстів репрезентовано в ідіостилях М. Воробйова, Т. Гаврилів, М. Матіос, С. Жадана.

Варто відзначити, що жанр щоденника не тільки зазнає впливу белетристики і публіцистики, а й сам суттєво впливає на процес контамінації, «гібридизації» жанрів і стилів сучасної української літературної мови. Унаслідок цього зворотного впливу з'явилися оригінальні художні форми й жанрові різновиди — щоденник-містифікація, щоденник як паралельний до художнього документальний текст, щоденник як засіб психологізації прози та стратегія найменування твору тощо.

Щоденник як жанр і щоденникова форма, як різновид художньої творчості показово фіксують також зміну способів і типів мовомислення людини залежно від часу, соціокультурних умов, особистого і соціального досвіду: «Якщо література ставала сповідальним жанром, нерідко набуваючи структури і стилістики інтимних записок, щоденника, то *класичні* форми інтимної літератури поступово деградували. Тип культури і спосіб суспільного життя, форми спілкування сприяють неухильному спаду потреби вести щоденники, писати листи, в інший спосіб фіксувати свої думки, почуття, оцінки» [22: 13]. Іншими словами, зміна культурних формацій суспільства логічно детермінує зміну самооцінки людини, оцінки довкілля, подій, а, отже, і способи їх вербалізації у щоденнику, модифікацію характеру самого щоденника, який «замість самоорганізації, самоаналізу, впорядкування власних думок, як основних функцій паперового особистого щоденника, на перше місце виводить створення віртуального «Я», властивості якого поліпшені порівняно з дійсністю» [25: 52–53]. Такі щоденникові записи засвідчують посилення коекзистенційних зв'язків їхніх авторів порівняно з еволюційними, тобто діарійна комунікація здебільшого розрахована на сучасників, а отже — на негайну публікацію. Це, безумовно, одна з визначальних характеристик новітнього щоденника, ознака його жанрової еволюції.

Тенденція переходу щоденника від інтимної розповіді до публічності стала особливо продуктивною в останні десятиліття. Поява нових інформаційних технологій сприяла поширенню *онлайнового, віртуального*

щоденника, характерними ознаками якого є оперативність, відвертість, демократичність у дотриманні норм, лексична розкутість. І.С. Дьяченко визначає *віртуальний* щоденник як «інший первинний спосіб донесення «живих» текстів до читача, текстів незавершених, фрагментарних, однак цілісних в межах авторської свідомості, у якій виник первинний імпульс до їх створення, і специфічне середовище, у якому відбувається їхня фіксація» [5: 159–160]. Текст віртуального щоденника, на думку дослідниці, є «макрокомунікативним актом, під час якого відбувається процес освоєння читача з автором, публічний процес створення себе на очах у публіки» [Там само: 160]. Попри типологічну подібність із *класичним* щоденником та опертя на вже існуючі жанрові структури, віртуальний щоденник має свої особливості, зумовлені передусім настановами авторів-блогерів на пошук людей, які поділяють їхні життєві позиції, на активне спілкування з ними. Автори обох типів щоденників (і *класичного*, і *мережевого*, *онлайнного*) створюють комунікативний текст, однак *інтернет-щоденник* розрахований на миттєву реакцію, а це, відповідно, посилює його публіцистичність. У віртуальних щоденниках способом відвертого самовираження слугують різні жанри: сповідь, спостереження, афоризми, жарти. Окремі тексти побудовані за зразком щоденникових записів, інші є збірками поезій, невеликих есе, літературних проектів, які визрівають у процесі дискусій. Отже, популярність онлайнного щоденника є безсумнівною, оскільки «через зміну векторності суспільної свідомості більшість користувачів Internet простору віддають перевагу сучасним оригінальним публічним формам спілкування, ніж класичним щоденниковим діалогам із самим собою» [Там само: 161].

Осмислення й висвітлення основних етапів, умов і чинників становлення й розвитку щоденника як самодостатнього жанру в історії національної лінгвокультури, специфіки його розвитку на сучасному етапі — важливе для цілісної репрезентації історії літературної мови. Перспектива відповідних досліджень пов'язана з вивченням щоденникових текстів кінця XX — початку XXI ст. як якісно нових форматів вербалізації «взаємин людини й історії». Автодокументальний матеріал, зафіксований у цю добу, потребує вироблення й застосування нових методологічних підходів, які уможливлять системний опис сучасної еволюції щоденника відповідно до розвитку мовної свідомості, типу мовомислення авторів.

1. Автобиографическая практика в России и во Франции : Сборник статей / [под ред. К. Вьолле, Е. Гречаной]. — М. : ИМЛИ РАН, 2006. — С. 57–111.
2. Боброва О.Б. Дневник К.И. Чуковского в историко-литературном контексте : автореф. дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / О.Б. Боброва. — Волгоград, 2007. — 24 с.
3. Богданова Е.В. Языковые особенности жанра дневника / Е.В. Богданова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — Тамбов : Грамота, 2008. — № 1. — Ч. 1. — С. 28–33.

4. Діаріуш [Електронний ресурс] // Словник літературознавчих термінів. — Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/lb8y4.html>
5. Дьяченко І.С. Онлайновий щоденник у віртуальному просторі INTERNET / І.С. Дьяченко // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. — 2009. — № 18 (181). — С. 158–162.
6. Егоров О.Г. Русский литературный дневник XIX века. История и теория жанра : автореф. дис. ...д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / О.Г. Егоров. — М., 2003. — 29 с.
7. Живов В.М. Религиозная реформа и индивидуальное начало в русской литературе XVII века / В.М. Живов // Разыскания в области истории и предьстории русской культуры. — М., 2002. — С. 319–343.
8. Зализняк А. Дневник: к определению жанра [Электронный ресурс] / А. Зализняк // «НЛО». — 2010. — № 106. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/za14.html>
9. Ільків А.В. Жанр щоденника в українській літературі другої половини XX — початку XXI століть : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / А.В. Ільків. — Івано-Франківськ, 2008. — 20 с.
10. Кобрин К.Р. Похвала дневнику / К.Р. Кобрин // Новое литературное обозрение. — 2003. — № 3. — С. 288–295.
11. Космеда Т.А. Ego і AlterEgo Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія / Т.А. Космеда. — Дрогобич : Коло, 2012. — 371 с.
12. Кочетов А.В. Щоденник О.В. Дружиніна : типологія жанру, поетика, історико-літературний контекст : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / А.В. Кочетов. — Херсон, 2006. — 24 с.
13. Криволапова Е.М. Жанр дневника в наследии писателей круга В.В. Розанова на рубеже XIX — XX веков : автореф. дис. ...д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е.М. Криволапова. — М., 2013. — 48 с.
14. Криволапова Е.М. К вопросу о генезисе жанра дневника [Электронный ресурс] / Е.М. Криволапова // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. — Серия : Филологические науки. — 2012. — № 1 (21). — Режим доступа : <http://scientific-notes.ru/pdf/023-022.pdf>
15. Лурье Ф.М. Возвращение «подённых записок»: Жизнь императорской фамилии глазами камер-фурьеров / Ф.М. Лурье // Родина, 2009. — № 2. — С. 22–25.
16. Момот Н. Журнал Т. Шевченка в контексті розвитку європейської традиції / Н. Момот // Т. Шевченко і світова культура: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Сімферополь, 2004). — К.: Грамота, 2004. — С. 101–106.
17. Момот Н.М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Н.М. Момот. — Кіровоград, 2006. — 20 с.
18. Новожилова А.М. Дневниковая культура в России начала XX века / А.М. Новожилова // Филологические записки : материалы Герценовских чтений : Сборник статей. — СПб. : Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена, 2005. — С. 24–29.
19. Прохоров Г.М. Игумен Даниил и его «Хожение» в Святую Землю / О.А. Белоброва, М. Гардзанини, Г.М. Прохоров, И.В. Федорова // «Хожение» игумена Даниила в Святую Землю в начале XII в. — СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2007. — С. 5–14.
20. Рудзиевская С.В. Дневник писателя в контексте культуры 20 века / С.В. Рудзиевская // Филологические науки. — 2002. — № 2. — С. 12–19.
21. Рудзиевская С.В. Художественные возможности и истоки жанра дневника писателя / С.В. Рудзиевская // Вестник Литературного института им. А.М. Горького. — М., 2002. — № 1. — С. 85–92.
22. Солонин Ю.Н., Дудник С.И. Судьба субъективного жанра в контексте европейской культуры XVII — XX веков // XVII век в диалоге эпох культур: материалы Междунар. науч. конф. «Шестые Лафонтезовские чтения» СПб., Изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 2000. — С. 10–13.

23. *Топоров В.Н.* Два дневника (Андрей Тургенев и Исиава Такубоку) // Восток — Запад. Исследования. Переводы. Публикации. — М. : Наука, 1989. — Вып. 4. — С. 78–99.
24. *Шеховцова О.В.* Щоденник як жанр мемуарної літератури : історія розвитку / О.В. Шеховцова // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. — 2009. — № 18 (181). — С. 181–186.
25. *Шолуха Н.Є.* Культурологічні та соціально-філософські виміри комунікації: інтернет-блог як сучасний варіант особистого щоденника в масовій культурі / Н.Є. Шолуха // Культура України. — 2012. — Вип. 37. — С. 50–58.

Стаття надійшла 12.09.2013.

Iryna Syrko

Drogobych

GENESIS OF THE DIARY GENRE: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

The article deals with the problem of the genesis of a diary as a self-sufficient genre formation. A brief historiographical review of the theories, actual for the modern Diary Studies, has been given. They concern the sociocultural tendencies and historical factors which influenced the formation and development of a diary as a linguocultural phenomenon.

Key words: Diary, genre genesis, factors of development, tendencies of genre renewal.

Мовна мозаїка

УЄФА чи УЕФА?

У сучасному спортивному житті часто вживаною стала звукова аббревіатура **УЄФА**, яку вимовляють як ціле слово. Довідкові видання української літературної мови подають до неї повну кількаслівну назву — *союз європейських футбольних асоціацій*, якою іменують офіційну структуру, що керує розвитком професійного футболу в Європі, налагоджує взаємодію між національними футбольними організаціями, проводить власні турніри тощо. Якщо пристати до думки про таке походження цієї аббревіатури, то вона мала б форму **СЄФА**. Насправді **УЄФА** — це передана буквами українського алфавіту (транслітерована) англійська аббревіатура **UEFA** (скорочення англійської назви *Union of European Football Associations*), на що вказує насамперед початкове **У** в українській аббревіатурі. Оскільки в сучасній українській літературній мові, подібно до російської, узвичаєна вимова **Європа**, **європейський** (див.: Український правопис, § 91, п. 2), то і в аббревіатурі замість **Е** вжито **Є**.

Отже, **УЄФА** — це передана буквами української мови англійська аббревіатура **UEFA**, у якій лише **Е** замінено на **Є** відповідно до фонетичної норми чинного українського правопису.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'37

Ганна Дядченко

м. Суми

ЕПІТЕТ У СТРУКТУРІ МОВНОГО ПОРТРЕТА ЛЮДИНИ (на матеріалі поетичної мовотворчості кінця XX — початку XXI століття)

Проілюстровано продуктивність епітета як описово-зображального та експресивно-оцінного засобу мовного портретування людини. Розглянуто семантику й функційне навантаження означень, об'єднаних в епітетні ряди з диференційними семами 'колір', 'смак', 'запах', 'температура', 'матеріал'. Акцентовано естетичний компонент у семантичній структурі епітета.

Ключові слова: мовний портрет людини, епітет, епітетний ряд, диференційна сема.

У мові української поезії кінця XX — початку XXI ст. епітет є ефективним виражально-оцінним засобом, який не тільки відтворює жанрово-тематичну специфіку цього пласту національної словесності, а й фіксує розвиток образного мислення, зміну естетичних оцінок, що відбуваються в художній мові вказаного періоду. Оскільки вжиті у поетичному тексті епітети поєднують оцінно-естетичну, образотворчу та емоційно-експресивну функцію, то їх вивчення дає змогу сформувати уявлення про національно-мовну картину світу загалом та окремі концептуальні її фрагменти. Тому завдання цієї студії — здійснити тематичну й лексико-семантичну стратифікацію художніх означень, актуальних для мовного портретування людини, з'ясувати типи їх семантико-функційної актуалізації, що відбувається в аспекті традиційної чи оновленої, модернізованої репрезентації образу *людини* як важливого фрагмента національномовної картини світу.

© Г.В. ДЯДЧЕНКО, 2013

С.Я. Єрмоленко акцентує увагу на тому, що завдяки характеристикам, вербалізованим у логічно-описових та образно-емоційних епітетах, окреслюється «прикметниково-означальне поле зовнішності людини, оцінюваної українцями» [1: 8]. Актуальні для цього сегмента мовного портретування людини мікропарадигми означень формують прикметники із семами 'загальний вигляд, візуальне враження', 'фізичний стан', 'вік', 'розмір', 'колір'. Здебільшого це автологічні епітети, які естетизують опис рис зовнішнього портрета (тіла, волосся, очей, губ, рук тощо).

Контекстне функційно-семантичне навантаження автологічних епітетів як компонентів зовнішньопортретного опису простежуємо на прикладі прикметників, які засвідчують актуалізацію ознак: 'загальний вигляд, візуальне враження' (*акробатки Ле липке лискуче тіло/ звивається в кільце, достоту ніби вуж* (Ю. Андрухович); *вузьке тіло* дівчини як жінки/ коли нема кінця і є кінець (Н. Білоцерківець); *Увігала худеньке тіло/ У м'який глибокий фотель* (М. Савка), 'фізичний стан' (*ще зміїніше вигинає своє натреноване.../ тіло* (В. Махно); *оніміло/ кволе тіло/ а де ж людина/ промовить тихо/ бідна матір* (О. Шаповал), 'розмір' (*моє крихітне тільце/ затріпотіло на її руках* (В. Герасим'юк); *А може, ще й життя в минулім не добрав — / увігнали силоміць у тіло це просторе* (П. Мовчан).

Автологічними є у поетичних текстах більшість епітетів — вікових характеристик людини, як-от *дитячий, молодий, хлоп'ячий, юний, дорослий, зрілий, старий, старезний* та ін. Ядро цієї мікрогрупи формують загальноновживані прикметники, зафіксовані у словниках і як узусальні одиниці (у СУМ), і як одиниці художньої мови (у СЕУМ, НСЕУМ). Основне коло їхніх дистрибутивів традиційно становлять соматизми — *тіло, лице, губи, серце, кров, шкіра*. Пор.: *Хтось же мусить спокуту відбутися за згублену/ річку,/ згадав, як тулилась до дитячого тіла* (І. Малкович); *Легке хлоп'яче серце стало трудним* (К. Москалець); *тендітна емігрантка з республіки юного тіла* (Г. Чубай); *Тобі серце відкрила,/ ще вуста молоді!* (Л. Ромен); *І прокотиться хвиля жаги по дозрілому тілу* (С. П'ятаченко); *Та шкіра вже тріщить, поношена й стара,/ коли ввіходить дим солоний у зазори* (П. Мовчан).

За критерієм оцінності протиставлені епітети, які описують зовнішність людини як *привабливу / непривабливу, естетичну / неестетичну*. Зокрема, до стереотипних формул епітетизованого портретування привабливої зовнішності людини належать сполуки, які виформовують асоціативно-семантичне поле «краса» — *чорні (тонкі) брови; ясні (карі, чарівні) очі; чорні (довгі, шовкові, золоті) коси; тонкий (білий) стан* та ін.: *І рук тонких, і довгих ніг твоїх,/ і чорних брів з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець); *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору:/ коси чорні, і станом тонка,/ у очах ніби синє море* (В. Голобородько); *Тільки чорно-криваві рожі/ Вколо білого твого стану* (М. Савка); *Шнурочки чорних брів/ і ясновиде личко,/ Зорини карих віч, де розум і душа* (Ю. Назаренко); *І посмішка зростає несвідома,/ На безневинних, точе-*

них устах (К. Москалець). Натомість оцінку зовнішності людини як непривабливої, відразливої фіксують епітети-кolorативи (*Вапняні сльози на червоних пиках*, — / *Селяни зустрічають кораблі ..(не в'яжуть лика)* (Н. Федорак), дотикові епітети (*Брудні, безпорадні, бліді бабії/ Липкими губами торкають повітря* (С. Пантюк).

Із погляду цілісності оцінної опозиції *красивий, привабливий / негарний, відразливий* показова епітетна сполучуваність номінації *обличчя* та її контекстних синонімів. Відповідні образи вербалізують загальне негативне враження від зовнішності (*і хоч гідке твоє лице,/ та мусиш бути з ним* (С. Жадан), акцентують фізичні недоліки чи неакуратність (*Облуди шмат гідкий язик/ В щербатім писку повернувся* (С. Пантюк); *сльоза велика/ на твоїй неголеній мармизі* (Ю. Андрухович). Стилістична цілісність таких зовнішньопортретних описів постає, зокрема, завдяки суголосності знижених епітетів *гідкий, щербатий, неголений* та розмовних номінацій (*писок, мармиза*).

Функційно навантаженими у мовному портреті людини є також епітети із семантикою *почуття, психологічного сприйняття*. Вони представлені двома кількісно асиметричними групами означень, що протиставлені за ознаками 'позитивні, приємні' // 'песимістичні, неприємні' (з виразною перевагою останніх).

Епітетні вербалізатори позитивних, приємних почуттів — це головню прикметникові та дієприкметникові означення із семами:

- 'спокій' — *тихий, спокійний, лагідний*, пор.: *проміння біле відлетіло/ на тиху втому тихого обличчя* (Г. Чубай); *спокійні душі наші і серця спокійні/ .. ще спокійніші у нічному місті наші кроки* (В. Квітка); *срібним голосом скрикнув годинник,/ Обізвавшись в ущелині тихого серця мого* (С. Пантюк); *Ті очі лагідні...* / *Зласкавлять в серці лебедя* (Л. Ромен);

- 'кохання, любов' — *коханий, закоханий, люблячий, милий*, напр.: *Захочеш раптом землю обійняти/ І притулитись до коханих рук* (А. Гризун); *І тепер я чую/ твій коханий голос,/ І серце кроками твоїми йде* (М. Влад); *Кохане серце хай спізна/ Любові чисту Пісню!* (Л. Ромен); *Закохане серце народжує світу скарби* (М. Влад); *голос люблячий прокинувшись благає* (К. Москалець); *втеча в небо милих серцю брів/ орлиним летом* (О. Гуцуляк);

- 'радість', 'щастя' — *усміхнений, щасливий, безжурний, розсміяний*, пор.: *Чорнило — воно ж не чорне, а веселе,/ як розсміяні дівчатка,/ яким показує фіолетового язика/ бешкетун-школярник* (В. Голобородько); *тануть в полум'ї щасливі очі* (О. Кислиця); *Що то є радість? Ти мені скажи./ Мої долоні у твоїх долонях?/ Чи ніжний дзвін щасливої душі?* (С. Передрій); *поруч сіла надія, безжурна і боса,/ і вплела синю пісню в німіючі коси* (С. П'ятаченко).

Семи негативно-психологічного змісту, актуальні для моделювання внутрішнього портрета людини, — це:

- 'неспокій, тривога' — *тривожний, бентежний, розкалатаний, зворохоблений* («розхвилюваний» [СУМ, III, 497]). Пор.: *Ніби вийняли*

серце тривожне з грудей — / *Танець рук, танець тіней шалений* (П. Мовчан); *Я визнаю: гологоловий спокій/ Бентежну руку* висукує і з'їсть (Н. Федорак); *Словам моїм так тісно,/ як сонцю в зворохоблених очах* (П. Мовчан); *обітру пісок із божих стін/ серце розкалатане* вколишу (М. Савка). Проілюстровані ситуативно-синонімічні епітети засвідчують різні ступені градації експресивної семантики;

- 'безтямність' — *безтямний, дикий, порожній*, пор.: *Вино у скроні тьмяно дзвонить,/ облич безтямних п'яна повідь* (В. Неборак); *Серце/ не болить у химер,/ Із очей порожніх/ не вискакує ніч* (О. Ручка); *Нарешті я бачу тебе зовсім близько/ І цей дикий погляд з червоними іскрами* (О. Беляєва);

- 'сум', 'печаль' — *сумний, сумовитий, засмучений, печальний, опечалений, зажурений*: *бачу на відстані матір сумну,/ що скалкою чистить лопату* (П. Мовчан); *Ех, розбити б об діл своє серце сумне* (М. Савка); *очі, пильні, сумовиті,/ чому ви не знаходите нікого, крім дзеркал* (К. Москалець); *На тілі розбитого місяця/ У тріщинах мертвого серця/ Ховати засмучені лиця* (Л. Герасименко); *розповідай мені про своїх батьків/ про печальну маму* одинокую дівчинку зужитих під'їздів (С. Жадан); *виходять ангели втішати очі опечалені* (В. Неборак);

- 'біль', 'страждання' — *зболений, виболений, відболілий, змордований, страдницький, вистражданий*: *Ця довершеність смутку, рисочка зболених уст* — / *Наче десь поза простором ножиці точать на постриг* (М. Савка); *Моя печаль, жалі мої і біль/ відлунюють у виболенім серці* (П. Мовчан); *тільки плескіт відболілого погляду/ обабіч снігу* (Т. Троянович); *Картинний світ не визнає мого/ високого, змордованого серця* (С. Процюк); *страдницькі очі жінок,/ що зваблювали його чи й справді любили* (Л. Голота); *І терзають, несуть на вітер/ душу вистраждану й німу* (А. Цвіт).

Мотив болю реалізують сполуки номінації *серце* з означеннями руйнування, пошкодження — *розкраяне, розчахнуте, розбите, побите, зранене, підстрелене* (прикметно, що у СЕУМ зафіксовано тільки епітет *розкраяне* — С. 306). Пор.: *Не запитуй у блудного сина,/ Де межа його мандрів — хто зна?/ Як до краю дійде — Україна./ І в розкраянім серці — вона* (В. Крикуненко); *Я вдивляюся у саму себе — / бачу серце своє розчахнуте* (Л. Голота); *В розбитім серці Чорний Лебідь самоти* (Л. Ромен); *за усі свої смерті/ за побите камінням серце/ Я ДЯКУЮ* (Л. Ромен); *Чому не радієш, підстрелене серце на Спаса?* (С. Процюк).

Епізодично як компоненти мовно-психологічного портрета епітетизуються ознаки 'щирість', 'уважність', 'зухвалість', 'байдужість': *Зорини-очі, щире серце* — / *Мила!* (І. Панчук); *Уважне серце так потрібне.../ Людських надій — найвищий строк* (Ю. Андрухович); *Він усміхається, сильний і юний./ Очі зухвалі* виклично сяють (М. Савка); *їхні серця... темні й цупкі,/ мов гаманці зі свинячої шкіри* (С. Жадан).

Для розбудови епітетного поля антропономінацій значущими виявляються певні диференційні значеннєвомодельовальні семи. З їх урахуванням зафіксовані в мові аналізованої поезії епітети групуємо у

лексико-семантичні групи за ознаками 'колір', 'смак', 'запах', 'температура', 'матеріал'.

В описах і зовнішнього, і внутрішнього портрета людини функційно навантаженими є епітети із семою 'колір'. Передусім це означення *блакитний, синій, зелений, червоний, жовтий, золотий, срібний, білий, сірий, чорний*, які послідовно поєднуються з одиницями тематичної групи «соматизми» (*волосся, обличчя, очі, вуста, тіло*), із поетизмами *душа, серце*, з назвами психоемоційних станів людини. Їхня текстотвірна продуктивність пов'язана зі складністю асоціативних зв'язків, які у текстах реалізують і означення, й означуване.

Епітети *синій, блакитний* — найчастотніші характеристики до соматизма *очі* й пов'язаного з ним слова-образу *погляд*. У такому поєднанні вони здебільшого зберігають зафіксоване словниками узуальне, загальнономовне колоративне значення, а відповідні образи стають компонентами зовнішньопортретних описів: *Між вітрами шукають вас очі/ напружено.. / Очі сині* (Г. Чубай); *Блакитні очі у царівен/ і золоті гердани* (І. Малкович); *Панночко з блакитними очима,/ панночко з блакитними сльозами,/ як мені хотілося навчитись/ бути з вами і не бути з вами* (І. Андрусак); *твій погляд пресиній пастуший/ уперше мене перестрів і поніс/ наче хвиля морська мандрівна і нестримна* (В. Кордун). Це описово-колірне значення часто увиразнюють або естетизують прислівникові конкретизатори: *Я вклонюся небесно блакитним очам/ З чорних вій чудодійливим іконостасом* (М. Мошик); *Отрута чорна і гірка,/ Що капає прозорими сльозами/ з твоїх очей/ Бездонно синіх* (П. Галенко).

Менш продуктивна з погляду епітетотворення колірна номінація *зелений*. Крім описовопортретних сполук із дистрибутом *очі* (*Все зеленіє поміж гір лісистих;/ дівчата із зеленими очима,/ зеленими стають слова й надії,/ і зеленіє надвечірня пісня* (В. Кордун); *я хочу риси свої передати/ бо я не бог/ цей горбкуватий ніс/ ці очі/ зелені* (Т. Мельничук), вона зафіксована також у народнопісенній стягненій прикладковій формі *зелен-волосся* (*пахуче тіло і зелен-волосся,/ ще й сім русалок — де не взялося!* (В. Кордун).

Розгорнутий епітетний ряд формують прикметники із значеннево-моделювальною семою 'червоний' — *червоний, пурпуровий, рубіновий, рум'яний, кривавий* («перен. Який має колір крові; червоний, багряний» [СУМ IV: 337]). Навколо них зосереджені і конкретні (*вуста, губи, кров, очі*), й абстрактні (*душа*) назви: *Чоколядовий дух, температура/ червоних уст і божевільних бджіл* (В. Неборак); *кусаючи губи криваві, аж винні,/ роздягати очима стару королеву* (І. Андрусак); *з наростаючим гулом/ у блакитних тунелях пурпурової крові* (К. Москалець); *Із сонячних затемнень чорних сходять джазові палкі/ саксофоністи./ Їх зуби світяться. Тіла їх матові. Кров пурпурова* (В. Неборак); *фіалка.../ ще свідчить/ про воздаяння рубінової крові,/ ущерть наливої/ до фіалу* (К. Москалець); *Душно між рум'яних душ.../ їхні щирі усмішки — / мов лати* (І. Римарук). Оказіональна сполука *рум'яні душі* (пор. народнопоетичне *рум'яне личко*) засвідчує прирощення негативної конотації, яку додатково підтримує предикат *душно*.

Активно метафоризований у мові розглядуваної поезії колоратив *жовтий*. У коло його найчастотнішої сполучуваності входять абстрактні іменники *погляд, голос, номінація кістка*, пор.: *Я не можу сховатись від жовтого погляду./ від затягнених в шори облич* (С. Процюк); *Голос жовтий жовтіє, мов кість./ жовта кістка, як мармур, холоне* (П. Мовчан).

Іншу естетичну природу має словосполучка *жовті очі* у віршовому фрагменті В. Неборака: *осінь зводить палаци мури в'януть багряно/ жовті очі осінні уста декадентки/ пальці тчуть павутину над риданням опалим* (В. Неборак). Контекстне взаємонакладання власне колірної семантики та узагальнено-образного значення «зблідлий, змарнілий» [СУМ II: 540] зумовлює переміщення цього образу із тематичної зони «зовнішній портрет» у тематичну зону «психоемоційний портрет», в якій він творить естетично-оцінну цілість з іншими епітетизованими образами — *осінні уста, ридання опале*. Узагалі ж кольороназва *жовтий* — частотний складник антропометафор, в яких «із кольору пошани й радості він переходить у колір відрази і незадоволення» [3: 51].

Прикметник *золотий* у мові новітньої української поезії має широку лексико-семантичну сполучуваність — від власне колірної характеристики *тіла, волосся* (*Їх гарячі тіла, наче вина терпкі — / Золоті і брунатні, ясні, мов емалі* (М. Кіяновська); *в запасі онуч і формаліну/ мені снилося волосся золоте* (В. Цибулько); [вигляд] *чорних брів з-під гриви золотої* (Н. Білоцерківець) до образної позитивної оцінки когось-небудь дорогого (*тільки ненька, ненька золота/ Віддавала їх від серця в серце* (О. Рутецька), чого-небудь приємного (*голос золотий відлуннями осквернено.../ спогад золотий — і вже, мабуть, не мій* (М. Кіяновська); *Візьміть маленьке золоте щастя./ Лишіть велике кам'яне лихо!* (О. Ірванець). Кількісна перевага контекстів другої мікрогрупи свідчить про семантичне ускладнення прикметника *золотий*, що відбувається в процесі розбудови його сполучуваності з компонентами тематичних зон «зовнішній портрет людини» та «внутрішній портрет людини».

У семантиці прикметника *білий* (*біленький, білявий*) та співвідносних із ним колоративів *блідий, крейдяний* актуалізовано і пряму вказівку на колір (головно у тематичній зоні «зовнішній портрет людини»), і властиве загальномовним метафорам значення «сильне хвилювання, страждання» (пріоритетна тематична зона — «внутрішній портрет людини»).

Мовну естетику прикметника *білий* як засобу зовнішньопортретного опису людини ілюструють сполучки із соматизмами *лице, шия, тіло, стан, груди, руки*: *а білі руки перевиті/ разком судин* (І. Римарук); *Затріпочеш, застогнеш стиха./ Як уп'ється у груди білі, — / Та згадаєш про віщі стигми/ На моєму старому тілі* (М. Савка). Позитивну оцінність таких портретних характеристик увиразнюють суфікси суб'єктивної оцінки і в структурі означуваного, і в структурі означення: *І про тих, хто хова/ біле личко в люстерце/ кому з нас голова/ не боліла і серце* (О. Короташ); *У землі розплела/ свою чорну косу. І сокиру дала/ найгірші-*

шому в руки: «Не хочу./ Відітни.» Той узяв. Озирнувся, як тать./ Зблід. Немов йому **шию біленьку** рубать (В. Герасим'юк). На думку Л.О. Пустовіт, словосполучення *білі руки*, *біле личенько* «належать до традиційних поетичних образів, у яких семантика безпосереднього, прямого називання кольору нейтралізується» [5: 81].

Експресивізацію семантики *білого* кольору засвідчують сполуки цього колоратива з назвами емоцій та психологічних станів *сум*, *страх*, *страждання*, *відчай*, які в українській поетичній мові (зокрема й у дискурсі кінця ХХ — початку ХХІ ст.) є виразниками метафоричного значення «сильне хвилювання, страждання». Пор.: *Білий сум* навутинням розвішу./ *Пам'ять снігу в зими заберу* (Л. Ромен); *Хоч сама скам'янію./ Стану каменем босим./ Стану білим стражданням — / в тумані, як в диму* (А. Цвіт). Пор. інтенсифікацію цієї семантики в контекстно-синонімічному означенні *крейдяний* (перен. «Який має колір крейди; білий» [СУМ IV: 332]): *Заціпеніння від горя, крейдяний відчай/ і якийсь невідомий, незнаний вітер/ за цей час проросли крізь Тебе* (В. Кордун).

Розглядаючи метафоризувальну функцію *сірого* (*сивого*) кольору в поетичній мові другої половини ХХ ст., Л.О. Пустовіт вказує на те, що проміжне становище між *чорним* і *білим* (пор.: «колір, середній між білим і чорним; барва попелу» [СУМ IX: 229]), відносна спектральна невизначеність зумовили його переважно негативну семантику. Сучасні поетичні контексти засвідчують тяжіння прикметника *сірий* до сполучуваності з конкретними назвами-соматизмами (*очі*, *губи*). У цьому разі спостерігаємо актуалізацію власне колірної семантики з нейтральною оцінністю (*Як в тріщину на древнім обеліску/ мурашки заповзають,/ так в мене/ входять зорі/ через очі сірі* (П. Мовчан), і з негативною, пов'язаною з конотаціями хворобливості, неприродності (*Я від ходи/ Швидкої трачу кров і силу./ І сірі губи попросили:/ Я тінь твоя. Ходи. Ходи* (М. Савка). Водночас емоційно-експресивне значення «тривожний», «сумний» властиве метафоричним описам психологічних станів людини, її моральних рис: *Гортанні крики божевільних./ Сухотні стіни. Сивий страх* (І. Андрусак); *Позаду осінь, смутки сиві.../ Не озиратися б лишень* (Л. Ромен); *прокинешся і почувеш./ як самотня і сива совість/ вимітає з кутків утому* (Т. Троянович). Загалом естетика епітетів *сірий*, *сивий* у поетичній мові кінця ХХ — початку ХХІ ст. розгортається цілковито в руслі національної поетичної традиції, засвідчує її стійкість і тяглість.

Тенденцію до розмежування власне колірної, описово-зображального та образно-оцінного значень засвідчують також контекстні вживання колоратива *чорний*. Так, значення «колір сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий» [СУМ XI: 352] властиве традиційним портретним мікрообразам *чорні очі* (зіниці), *чорні брови*, *чорне волосся*, *чорні коси*: *Є жінки з чорними очима/ Двома вуглинками на попелі/ нездійсненого* (Н. Неждана); *у твоїх зіницях чорних/ вечір губить кольори* (В. Неборак); *Шнурочки чорних брів/ і ясновиде личко,/.../ Затьмила ти стількох/ киянок, степовичко...* (Ю. Назаренко); *Жінка з глечиком молока/*

зупинилася серед двору:/ **коси чорні**, і станом тонка,/ у очах ніби синє море (В. Голобородько). Знакова для мовомислення кінця ХХ — початку ХХІ ст. оказіональна словосполучка *ебонітова шкіра*, у якій прикметник *ебонітовий* (пор.: *ебоніт* — «тверда чорного кольору речовина, одержувана способом вулканізації гумових сумішей» [СУМ II: 452]) є синкретичною характеристикою, що поєднує ознаки ‘колір шкіри’ (чорна) та ‘стан шкіри’ (блискуча): *Я знаю, що десь на далекій Замбезі/ Ми мали гладку ебонітову шкіру* (В. Коваль).

Емоційно-психологічний зміст означення *чорний* виформовується на ґрунті акцентування значення «важкий, безпросвітний, безрадісний»: *Вже опадає чорна самота/ під покривало щирої молитви* (І. Андрусяк); *Останній я прапершую тебе/ Тулю до стель у чорному відчаї* (А. Бондар); *Та звідки чорна узялась журба,/ що в ній живе і щозими, й щоліта?* (П. Мовчан); *нестерпне світло ти побачиш зблизька — / в тобі воно і пам'ять спопелить /.../ і чорний страх, і залишки думок* (П. Мовчан). Такі слововживання засвідчують продовження в українській поетичній мові кінця ХХ — початку ХХІ ст. традиції мовно-естетичного освоєння *чорного* кольору як виразника песимістичних емоцій та негативної оцінності.

Отже, можна констатувати, що колір — це важливий засіб зовнішньо-і внутрішньопортретного опису людини в українській поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. Традиційні й індивідуально-авторські означення, які розбудовують цей фрагмент епітетного поля, засвідчують і модернізацію мовомислення авторів, і розвиток засобів поетичного мововираження.

Кількісно численну мікропарадигму характеристик людини, її зовнішності, рис характеру й поведінки, звичок формують художні означення із семою ‘смак’. Найзагальніша їх стратифікація — це поділ за ознаками «приємний» / «неприємний».

Першу підгрупу репрезентують означення із семою ‘солодкий’ (*солодкий, солодкавий, медовий, медвяний*), що послідовно вживаються з номінаціями *вуста, голос, кров*. Пор.: *Розтерзані вуста свої медові/ Запустиш в кухоль доброго вина* (А. Бондар); *Ти вустами цілуєш медовими,/ Та від них в мене лиш гіркота* (І. Сердюк); *голосок її медвяний/ по краплі рясно розлива/ квітневий солод — не слова* (П. Мовчан); *офірна покірн пташи-на душа/ кров'ю солодкою поїть молекули сталі* (Н. Білоцерківець).

Високий ступінь експресії властивий оксиморонним сполукам прикметника *солодкий* з негативно конотованими дистрибутиами *мука, страждання, страх*: *Ну а він задихну... задихнувсь від солодкої муки* (С. П'ятаченко); *В'язень в коханні, в солодкім стражданні,/ муки мої, як вино, втіхдайні* (П. Мовчан); *Твоїм недбалим олівцем/ записані у віщу книжку/ і втеча, і солодкий страх,/ і забуття в оселях темних* (І. Римарук).

З означеннями *гіркий, згірклий* зафіксовано здебільшого негативно марковані епітетні сполуки — фольклорні та індивідуально-авторські описи психоемоційного стану: *Дощинки щему пізньомедом/ В гірку сльозу живицею вились* (Л. Ромен); *Прибило човник серця згірколого,/ Немов останнього листка* (Л. Ромен).

Аксіологічно співзвучні з наведеними контекстні слововживання епітетів *солоний*, *терпкий*, зокрема у поєднанні з дистрибутами *сльоза*, *рана* та назвами емоційних та психологічних станів *любов*, *страх*, пор.: *Є до болю чужого охочі — / Копирсатися в ранах солоних* (Л. Ромен); *Кружляли очі у сльозі терпкій* (П. Мовчан); *Бо ми безпритульні. Нам вересень крику/ Солону любов прикладає до рани* (Т. Троянович); *Соколище моя семикрила,/ закусив я свій страх солоний,/ як пір'їну твою у зубах* (В. Кордун). Загалом така сполучуваність не нова, вона продовжує сформовану в поезії ХХ ст. традицію психологічного портретування людини.

Периферію епітетного поля антропономіацій формують одоративні означення із семою 'запах': *Я прийду до тебе запахом/ дощевих ніг/ димних очей/ м'ятого волосся* (Н. Неждана); *Зеленоока Клечальна неділя/ в місячну ніч мене в лісі водила, — / пахуче тіло і зелен-волосся,/ ще й сім русалок — де не взялося!* (В. Кордун).

Художні означення із семою 'температура' (*теплий*, *гарячий*, *розгарачений*, *палкий* / *холодний*, *охололий* (*похололий*), *зимний*, *студений*, *змерзлий*) у сполуках із дистрибутами *тіло*, *чоло*, *долоні*, *вуста* — теж традиційні компоненти мовного портретування людини.

Значний сегмент епітетів із диференційною семою 'температура' — логічно-описові, ужиті у прямому, загальномовному значенні: *Вуста/ тремтять теплі/ від чого/ тримають дотик/ одного/ зі ста* (Ю. Бурковська); *губи твої холодні* наче прозорі вінця/ яких ніхто не торкався (Ю. Андрухович); *змерзлимими вустами* пригадую щось/ чи то пісню чи то ім'я (В. Недоступ); *Їх гарячі тіла*, наче вина терпкі —/ Золоті і брунатні, ясні, мов емалі (М. Кіяновська); *розпростертий під ковдрою/ на всю довжину безвладного, теплого тіла/.. / являєш /.. / сутність людської природи* (О. Забужко); *жах великий душу перейняв/ і повернув у тіло похололе* (Л. Голота).

Емоційно-образна характеристика людини — пріоритетна для сполук температурних епітетів з номінацією *очі*: *По гарячих слідах кави/ Ти тікаєш у теплі очі* (Т. Кудрявцева); *Ладом/ лечу в твої очі гарячі, / Повені шалу чекаю терпляче./ Не відпускай!/ Я так хочу любити!* (Л. Ромен); *але ж холодні твої очі — скло/ і подих наче/ зимовий вітер* (С. П'ятченко); *звівши зимні очі на паперові зорі, /.. / ви стежите сурму в ревкім його моторі* (Ю. Андрухович).

Інтенсифікацію емотивної семантики за ознакою 'приємний' засвідчує образ *теплий спомин*: *Теплий спомин/ Душі дерев я наспівала в сні* (Л. Ромен).

У сполуках із номінаціями *серце*, *душа*, *віра*, що за семантичними параметрами належать до тематичної зони «психоемоційний портрет», прикметники *теплий*, *гарячий* функціонують як носії ознак 'пристрасний' (*в гарячій серці* б'є жаги стрімкий потік (Л. Ромен), 'ширий' (*Чий меч — палка і чиста віра,/ Хто з півдороги не поверне,/ Хто темного здолає Звіра/ На перехресті зла і скверни* (А. Акіменко).

Контекстна семантика антонімічного епітета *холодний* пов'язана здебільшого з негативно-оцінними конотаціями 'старість' (*Прости за*

холодні сивини,/ *За біль розтривожено-карий* (Л. Слюсак), 'байдужість' (*У чорній тузі кетяги калини*,/ *Холодні душі втоплені в сніги*,/ *Ми не молились Сонцю й Україні*,/ *А вмерти — / й після себе/ біль могил!*? (Л. Ромен).

Репрезентантна група епітетів — означення із семою 'матеріал, речовина'. З граматичного погляду ці епітети є відносними прикметниками й утворюють кілька основних тематичних мікрогруп — «тканина» (*шовкові коси, єдвабна шкіра, суконні обличчя*), «камінь» (*камінні зіниці, базальтові серця, мармурові шії, мармурові голоси*), «метал» (*залізне серце*); «віск» (*вощане серце, воскове серце*), «папір» (*паперова любов*).

Кількісно нечисленні, але знакові з погляду співвідношення традиції та новаторства компоненти мікрогрупи «камінь» — *кам'яний, базальтовий, мармуровий*. Їх уживання як зовнішньопортретних (*кам'яне обличчя*) і психоемоційних характеристик людини показове для мовотворчості авторів різних поетичних поколінь із незначним варіюванням семантичних відтінків. Наприклад, своєрідним розвитком узуального вислову *кам'яне серце* («хтось дуже жорстокий, бездушний» [СУМ IX: 141]) є okazіональна епітетна сполука *базальтове серце: Я викрешу з базальтових сердець/ Блошину дозу щирої любові* (А. Бондар).

У віршовому фрагменті С. П'ятаченка *ми застигнем горілиць/ на мармурових шиях жриць* переносне значення епітета *мармуровий* щодо дистрибута *шия* естетизує зовнішньопортретну ознаку «білий, гладкий» [СУМ IV: 630], синонімізуючи її з поетичним значенням «краса».

Варто відзначити також текстотвірну продуктивність епітетів *шовковий, єдвабний, суконний*. Основу цього сегмента епітетного словника становлять народнопісенні слововживання (як-от *шовкові коси*), які мають розвиток у сучасній мовно-поетичній практиці: *Понад груди твої дівочі/ Лються коси твої шовкові* (М. Савка); *І проллються коси шовкові/ На троянди чорно-червоні* (М. Савка). Порівняння дівочої коси з *шовком* генетично закорінене у фольклорній традиції (С.Я. Єрмоленко, Н.О. Данилюк). Завдяки акцентуванню сем 'м'який', 'блискучий', означення *шовковий, єдвабний* характеризують зовнішність дівчини, жінки як гарну, привабливу, наближують її до національного ідеалу краси. Натомість епітет *суконний*, актуалізуючи семи 'важкий', 'грубий', мотивує зниженість опису обличчя: *нехай заховає останній трамвай/ обличчя іконні й суконні* (І. Римарук).

Епізодично представлені у мові розглядуваної поезії епітети з ознакою 'віск' (*вощане серце*), 'кераміка' (*керамічні голоси*), 'папір' (*паперова любов*). Пор.: *О невблаганна, панно Ганна, / вощане серце моє тане/ За кожним віддихом летить/ кохання мить, кохання мить*. (П. Мовчан); *Ця паперова любов, / це косметичне серце, / ця кабінетна кров/ у нежиттєвім скерцо* (С. Процюк). Авторський образ *вощане серце* корелює із загальномовним висловом *м'який серцем* — «хтось добрий, доброзичливий, довірливий» [СУМ IX: 141]; «у кого-небудь м'які, податливі вдача, характер» [ФСУМ 2: 795]. Прикметно, що визначальна для семантики образу *вощане (воскове) серце* ознака 'м'якість, по-

ступливість' має у розглядуваній поезії антонімічний вияв — 'твердість, незламність', вербалізований епітетом *залізний*, пор.: *Серце вогкове чи залізне?/ Тихо-тихо горить свіча../ Виглядати тебе запізно/ Замерзає сльоза в очах...* (Р. Фуфалько).

У мові української поезії кінця ХХ — початку ХХІ ст. епітет є продуктивним засобом лінгвоопису людини. Як компонент образотворення, художні означення поєднують точність зображення людини з авторськими оцінними судженнями, засвідчують відкритість і кількісну наповненість рядів означень, уживаних у функції зовнішньо-портретних і психоемоційних характеристик. Найбільш репрезентатні з цього погляду епітети із семами 'колір', 'смак', 'запах', 'температура', 'матеріал' — системність і частотність їх текстового уживання дає підстави констатувати наявність стильової поетичної норми у сполучуваності антропономіацій з певними семантичними типами означень.

1. Єрмоленко С.Я. Епітет в індивідуальній мовній картині світу // Незгасимий СЛОВОСВІТ: Зб. наук. праць на пошану В.С. Калашника. / С.Я. Єрмоленко. — Х., 2011. — С. 365–374.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С.Я. Єрмоленко. — К.: Довіра, 1999. — 431 с.
3. Новий словник епітетів української мови / [уклад. Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Бибик С.П.; за ред. С.Я. Єрмоленко]. — К.: Грамота, 2012. — 488 с.
4. Словник епітетів української мови / [за ред. С.Я. Єрмоленко]. — К.: Довіра, 1998. — 431 с.
5. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХ ст.: монографія / Л.О. Пустовіт. — К.: Рідна мова, 2009. — 243 с.
6. Сюта Г.М. Лексико-семантичне поле «людина» // Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи / Г.М. Сюта. — К., 2010. — С. 41–59.
7. Фразеологічний словник української мови у 2 т. / [уклад. Білоноженко В.М. та ін.] — К.: Наук. думка, 1999. Т. 2.— 1999. — 984 с.

Стаття надійшла 12.09.2013.

Hanna Dyadchenko

Sumy

EPITHET IN THE STRUCTURE OF THE LANGUAGE PORTRAIT OF A PERSON
(in the ukrainian poetic language works, the end of the xxth — the beginning of the xxist century)

The productiveness of epithet as a descriptive-figurative and expressive-evaluative means of person's language portrayal is illustrated. The semantics and functional role of attributes consolidated in the epithet lines with the differential semes 'colour', 'taste', 'smell', 'temperature' and 'material' are observed. The aesthetic component in epithet semantic structure is accentuated.

Key words: person's language portrait, epithet, epithet line, differential seme.

УДК 81'373.612.2

Людмила Федорова

м. Київ

СЕМАНТИКА І СТРУКТУРА ПРИКМЕТНИКОВИХ МЕТАФОР У ТЕКСТАХ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті проаналізовано особливості утворення та структуру метафоричного значення прикметникових метафор, досліджено основні напрямки метафоризації відносних, якісних і присвійних прикметників, що активно функціонують у сучасній газетно-журнальній періодиці.

Ключові слова: прикметникова метафора, «абстрактна» метафоризація, синестетична метафоризація, «просторова» метафоризація.

Будова і значення метафори в текстах газетно-журнальної періодици — актуальний об'єкт сучасних лінгвістичних студій. Структурно-семантичний аналіз метафори дає змогу висвітлити не лише специфіку осмислення світу її творцями, а й засвідчити можливості мови в розвитку семантики лексичних одиниць, взаємодії прямого, переносного і образного слововживання як вияву динаміки розвитку літературної мови.

Особливості використання метафор як ефективного засобу протидії стандарту, створення образності й експресивності, відвертання та затримки уваги читача у мові мас-медіа становить особливий інтерес дослідників.

Предметом нашої статті є вивчення і систематизація прикметникових метафор, їхніх метафоризаторів і напрямків метафоризації відносних, якісних і присвійних прикметників.

Мета роботи — виявити, систематизувати, проаналізувати універсальні й лінгвоспецифічні ознаки формування прикметникових метафор в українській газетно-журнальній періодиці та визначити їхні структурно-семантичні типи.

© Л.М. ФЕДОРОВА, 2013

Окремі аспекти переносів, що відбуваються під час творення прикметникових метафор у текстах художньої літератури різних мов, вивчали Булигіна, 1991; Кравець, 1997; Єщенко, 2001; Логінова, 2003; Мерзлякова, 2003; Тізеєва, 2006, Арсеньєва, 2006, Тищенко, 2004, Кузьміна, 2009 та ін. Праць, присвячених метафорі в україномовній газетно-журнальній періодиці, порівняно небагато (Дацишин, 2004, Чадюк, 2005, Павлюк, 2003, Яворська, 2002 та ін.), і всі вони розглядають метафору як концептуальне явище, з погляду когнітивної лінгвістики. Докладного і систематизованого підходу до вивчення структури й семантики прикметникових метафор в мові газетно-журнальної періодики кінця ХХ — початку ХХІ ст. поки що немає. Це й визначає актуальність цієї розвідки.

Матеріал взято з публікацій газет «Україна молода», «День», «Дзеркало тижня», «Сільські вісті», «Молодь України», «Дзеркало тижня», «Українська правда», «Волинь», «Високий замок», «Урядовий кур'єр», «Україна і світ» та журналів «Політика і культура», «Український тиждень» за період з 2003 по 2013 роки.

За визначенням Х. Дацишин, «прикметникова метафора — це метафора-характеристика; вона поєднує функції номінації і дескрипції з акцентом на дескриптивності метафоричного вислову. В іменниковій метафорі дескрипція прихована і її виявлення пов'язане з напруженням мисленнєвої діяльності реципієнта, з відбором тих чи тих конотативних компонентів значення слова — сигніфіката в кожному конкретному контексті, натомість прикметникова метафора вже в своїй основі є дескриптивною, оскільки дескриптивним є сам прикметник як частина мови» [1: 162].

Прикметникова метафора в газетно-журнальному дискурсі є менш численною порівняно з дієслівною та іменниковою, які вже були описані в наших попередніх статтях, проте її роль применшувати не можна. Адже саме прикметник дає змогу авторові підсилити, конкретизувати значення іменника, дати яскраву і точну характеристику певним суспільним подіям чи явищам, висловити оцінку чи своє ставлення до них.

На сьогодні існує дуже багато класифікацій метафор, зокрема й прикметникових, проте незважаючи на численні дослідження, єдності щодо розуміння механізмів метафоризації, критеріїв класифікації метафоричних переносів немає. У своїй роботі ми будемо дотримуватися структурно-семантичного підходу до аналізу метафоричних утворень, що дає можливість врахувати семантичний потенціал головних і залежних слів, що утворюють образні сполучення. Семантичні типології метафор ґрунтуються на виявленні певних типів відповідностей між первинним і вторинним об'єктами метафоризації. При цьому метафора розуміється як відношення між двома значеннями основним і вихідним, яке й визначає семантичні типи метафори.

Питання типології прикметникових метафор вивчали П. Кадирбекова, Б. Мейер, А. Мерзлякова, М. Кузьміна та ін. Відповідно до критерію,

покладеного в основу класифікації вони виділяють різні типи переносів при утворенні прикметникових метафор. Зокрема П. Кадирбекова, беручи за основу семантичний принцип, виділяє 4 типи переносів у сфері прикметників німецької мови: 1) прикметник, що позначає ознаку предмета, використовується для передачі особливостей і рис людини (*твердий камінь* → *тверда людина*); 2) прикметник, що виражає ознаку предмета, використовується для характеристики мовної діяльності людини (*гіркі ліки* → *гірка критика*); 3) прикметник, що виражає ознаку предмета, використовується для характеристики абстрактного поняття (*світла кімната* → *світлий розум*); 4) синестезія (*світлий тон звука*) [5: 108].

На основі критерію «істот-неістот» Б. Мейер пропонує таку класифікацію прикметникових метафор: 1) людина → тварина; 2) неістота → інша неістота; 3) неістота → істота; 4) тварина → неістота; 5) людина → неістота [Там само: 109].

Застосовуючи психолінгвістичний підхід А. Мерзлякова виділяє два типи прикметникових метафор: 1) «монорецепторну» — перенос здійснюється від однієї ознаки на іншу, які ми сприймаємо зором; 2) «полірецепторну» — перенос здійснюється від ознаки, яку ми сприймаємо одним органом відчуттів, на ознаку, що сприймається іншим органом [Там само: 112].

Досліджуючи російську ад'єктивну метафорику, М. Кузьміна узагальнює досвід попередників і пропонує таку класифікацію напрямків метафоризації якісних прикметників: 1) «абстрактна» метафоризація; 2) синестетична метафоризація; 3) «просторова» метафоризація [4].

Взявши за основу класифікацію М. Кузьміної та проаналізувавши напрямки метафоризації понад шестисот прикметникових метафор газетно-журнальної періодики, ми виділили ще один — четвертий напрямок: метафоризацію якісних прикметників на позначення кольору і перехід їх до розряду відносних.

Зібраний і опрацьований нами значний фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що при творенні прикметникових метафор у газетно-журнальному дискурсі найактивніше використовуються **відносні прикметники** (близько 80%), напр.: *І широкі маси громадян довірливо споживають інформаційний силос* (ДТ, №39, 26.10.12); *Однак є роз'яснення Мін'юсту з цього приводу: «м'яч», тобто законопроект, залишився на парламентському полі* (СВ, 15.01.10), набагато рідше (близько 17 %) **якісні**, напр.: *Для об'єктивного та неупередженого спостерігача зрозуміло, що ці виборчі перегони були брудними, нечесними та недемократичними* (УП, 09.11.12), *Водночас на початку тижня цей крихкий баланс дещо порушила сама Тимошенко...* (УП, 07.02.13) і дуже рідко **присвійні** (близько 3 %), напр.: *Горбаль набрав лише 12,12%. Проте він, здається, не засмутився. Ба більше, заявив, що має намір брати активну участь в столичному політичному житті, і навіть хоче спробувати потрапити в мерське крісло* (УП, 07.11.12); *Лєвова частка з них стосується роботи Міністерства внутрішніх справ* (СВ, 26.01.10).

Семантичний аналіз процесу **метафоризації** якісних прикметників дозволив нам виділити такі 4 типи: I) «абстрактна» метафоризація; II) синестетична метафоризація; III) «просторова» метафоризація; IV) метафоризація якісних прикметників на позначення кольору і перехід їх до розряду відносних. Розглянемо їх докладніше.

I. «Абстрактна» метафоризація, що відображає таку семантичну «універсалію», як перенос «від конкретного до абстрактного» (С. Ульман), репрезентована такими основними напрямками:

1. «Ознака фізичних властивостей предмета → риси й особливості людини»: *Цих нових членів «привів», помінявши статус опозиціонера на члена уряду, дуже гнучкий політик Анатолій Кінах (В, 29.03.07); Побутує думка, ніби в консульських установах працюють виключно сухі чиновники (В, 24.05.07).*

2. «Ознака тварини → ознака людини»: *Однак у народному ядрі уже кипить магма невдоволення, і ніяким пухнастим леді чи чарівливим чоловікам словами і кістками подачок її не погасити, не заіміти людям уста (СВ, 31.03.06); Коли суперник бачиться лютішим за лютого ворога (СВ, 19.01.10); А клишонога й косорука влада у своєму невігластві й зарозумілості, та ще й підбурювана, розгойдала (й продовжує розгойдувати) колону націоналізму, яка досі лише злегка похитувалася (ДТ, №40, 09.11.12).*

3. «Ознака людини → ознака абстрактного поняття»: *Прихильники цього заходу вказують на те, що розумна пошта може значно поліпшити поштову систему в цілому (УК, 19.11.03); Капітал об'єднував і не таких конкурентів перед лицем народного Везувію, що, однак, надто тендітну політичну систему навряд чи порятуює (СВ, 31.03.06); Тоді можливі якісь серйозні політичні ускладнення (Д, 19.01.10).*

4. «Ознака фізичних властивостей предмета → властивості абстрактних понять»: *«Час безрезультатних круглих столів пройшов», — заявив Віктор Ющенко, поставивши «коаліціантам» жорсткий ультиматум, в якому міститься ціла низка вимог (В, 05.04.07); І ось найсвіжіший приклад — саме за таку підтримку Юлія Тимошенко зробила своїми заступниками Олександра Абдуліна і Богдана Губського (В, 13.01.07); Можливо, тому, що у голосі Віктора Януковича дуже швидко зазвучали тверді, сталі нотки (В, 29.03.07).*

5. «Фізичний стан чи характеристика людини → властивості абстрактних понять»: *Це означає, що невдовзі так звана «жива» черга припинить своє існування (В, 24.05.07); А битися в такому «жирному» місті, як Київ, є за що... (УМ, 18.04.06); Єдність демократичних сил, на яку робить ставку Юрій Луценко, — насправді найслабкіше місце партій (В, 01.02.07); ...нездорові методи боротьби та нездорову конкуренцію... (ПіК, 2003, № 47, С. 6).*

6. «Фізичний стан чи характеристика людини → інтелектуальні здібності людини»: *Відсутність агресії (ну хіба що трішки, в гомеопатичних дозах, щоб не «поплигло» гасло «сильний президент»), демонстрація спокійної й конструктивної сили цілком відповідали характеру кандидата*

(ДТ, №2, 23-29.01.10); У нас в Україні відчувається надлишок слабких рук і брак сильних політиків, спроможних узяти на себе відповідальність за поступ держави (УМ, 19.04.06).

II. Синестезія утворюється шляхом міжсенсорного, інтермодального переносу значення слова з однієї сфери відчуттів у іншу. Найчастіше метафоричного переносу зазнають номінації візуальних і тактильних ознак. Метафори, утворені на основі візуальної ознаки, часто характеризують те, що людина сприймає зором, тобто семантичного зрушення зазнають прикметники на позначення зорових відчуттів: *Сьогодні Немцов представляє не тільки «чисту політику», а й кілька бізнес-структур, зокрема концерн «Нефтяной», що займається «усім», але профільна діяльність — житлобудівництво екстра-класу (УМ, 17.02.05); Пане Олеся, під час виборчої кампанії ви неодноразово заявляли про застосування брудних технологій на вашому окрузі (Д, 16.11.12);... спроби політичних опонентів дискредитувати яскраві фігури демократичного об'єднання, внести розкол в його ряди...(В, 31.07.07).*

У метафорах, утворених на основі тактильної ознаки, семантичного зрушення зазнають прикметники на позначення:

1) смакових властивостей: *Як намагаються встигнути закріпити за собою апетитні земельні ділянки (СВ, 03.09.04); Схоже, що в «солодкій війні» перемагає уряд і його соціально-орієнтована економічна політика (МУ, 26.07.05); На відміну, скажімо, від виклично «кислотної» кампанії Яценюка (ДТ, №2, 23-29.01.10);*

2) дотикових відчуттів: *Моя дія продиктована гострою необхідністю зберегти державу, її суверенітет та територіальну цілісність України, забезпечення додержання Основного Закону України, прав і свобод людини і громадянина (В, 03.04.07); Після таких страшних ходін по муках, де їх вульгарно принижували чиновники з непроникними виразами облич, вони отримували холодну, як метал, відповідь: мовляв, перерахуємо в січні чи лютому 2005 року (МУ, 20.01.05); В ОО точаться гарячі суперечки, кому бути головою фракції (ДТ, №42, 23.11.12).*

III. «Просторова» метафоризація — використання просторових, орієнтаційних ознак для характеристики певних явищ чи ментальних властивостей людини. Такі сполучення нерідко містять в собі оцінку, що відображена в таких семантичних універсалиях, як «верх — це добре», «низ — це погано». Варто акцентувати також на позитивному сприйманні чогось «рівного» і «широкого», і негативному — чогось «вузького» і «похилого». Найчастіше за основу оцінки характеристик людини береться уявлення про розмір і розміщення в просторі, рідше — про форму:

1. «Розмір → характеристика соціального стану людини»: *Інша група підозрюваних — це російський політтехнолог Гліб Павловський, який працював на виборчий штаб Януковича, та власне керівники і дрібніші виконавці з «синього» штабу (УМ, 13.01.05); «Національна ідея не спрацювала», — з подачі «великого українця» Діми Табачника завчено і безсоромно промовив другий (В, 13.10.07).*

2. «Просторова ознака предмета → ознака абстрактного поняття»: Скажімо, голосуючи за Сергія Тігіпка, виборці фактично надали йому перепустку у велику українську політику й можливість втілювати обіцяне вже сьогодні, а не через кілька довгих місяців чи років (СВ, 22.01.10); На думку Юлії Тимошенко, це буде «не просто глибока ревізія виборів, а практично придбання за певний кошт всієї України як акціонерного товариства закритого типу» (В, 31.03. 07); Пропозиція щодо широкої коаліції — це запрошення на танець, — підкреслила Богатирьова (В, 11.09.07); Про теперішній низький градус соціальної напруги та протесних настроїв свідчить і доволі млява явка виборців (ВЗ, 29.10.12).

IV. **Метафоризація якісних прикметників на позначення кольорів** у текстах газетно-журнальної періодики часто супроводжується їх переходом до розряду відносних. При цьому вони втрачають функцію якісної характеристики об'єкта, набуваючи функції позначення, конкретизації тих чи тих політичних сил, часто маючи ідеологічне забарвлення: Якщо Юлія Тимошенко найближчим часом не вживе екстрених заходів, то країну чекає помаранчевий реванш (ДТ, №2, 23-29.01.10); Така собі прелюдія до офіційного проголошення Литвина новоспеченим членом Партії регіонів і «біло-блакитної» фракції у парламенті №7? (ВЗ, 23.11.12); Дехто, правда, «доброзичливо» коментує: «оскільки входить до першої п'ятірки горезвісного чорного списку на реприватизацію, тобто, за українськими, суто оранжевими поняттями апріорі перебуває в господарському спорі, а отже, ніякі операції, «аж до з'ясування», провадитися з ним не можуть» (МУ, 14.07.05).

Як слушно зазначає О. Чадюк, «у кожній мові колір проявляється по-різному, бо саме він є історично зумовленим для культурного існування нації (пор. гіперзначення помаранчевого кольору під час президентських виборів 2004 року, коли оранжево-помаранчевий смисл кольору, за спостереженнями психологів, — налаштованість на позитив, на енергію, — дає додаткові розуміння й оцінки політичної ситуації виборів)» [7: 170]: Ця ніжна помаранчева революція має неймовірну потугу (МУ, 21.01.05); Відтак журналісти, серед яких абсолютна більшість «помаранчевих» — активних учасників та симпатиків недавньої революції, висловлюють занепокоєння «сповзанням країни у несвободу слова, цензуру і самоцензуру» (УМ, 28.07.05).

Щодо особливостей формування метафоричного значення у сполученнях, що містять у своєму складі **відносні прикметники**, то тут спостерігаємо такі основні семантичні типи:

I. **«Абстрактна» метафоризація**, яка представлена такими напрямками:

1. «Матеріал, властивості матеріалу — характер людини»: «Жорстка» або «залізна рука», про яку я говорю, це не інструмент для покарання, а інструмент захисту державних і національних інтересів (УП, 26.01.10); Починати кампанію проти Довгого не було потреби, тому що він має свій «ядерний» електорат, і грати в пасочки на його

полі немає сенсу (УП, 13.11.12); Але на кожен помах руки Чечетова будуть покійно реагувати лише «олов'яні солдатики» фракції Партії регіонів (ВЗ, 15.11.12).

2. «Матеріал, властивості матеріалу → ознака абстрактного поняття»: Адже може статися, що Захід знову опустить «залізну завісу», тоді ми одразу стаємо «євроазійцями»... (МУ, 03.11.00, С.1); Однак забувають, що погоду у Верховній Раді робитимуть мажоритарники. Вони стануть «золотою акцією» (ВЗ, 30.10.12); Авторитетів косить свинцевий вірус (ПіК, 2003, № 47, С. 18); «Медове півріччя» у відносинах між новим Президентом і пресою закінчилося»...(УМ, 28.07.05).

3. «Ознака людини → ознака абстрактного поняття»: ...коли на наших очах відбуватимуться безсоромні політичні торги, а закони писатимуться не під потреби країни і людей, а під певні особи чи систему, збайдужілий електорат прозріє і зробить однозначний висновок, що до влади повинні прийти зовсім інші політики (В, 27.01.07); І кожен зайнявся своєю справою, щоб не виглядати в очах виборця дрібним кар'єристом або силою, що йде по «політичних кістках» партнера, застосовуючи моральну зброю — обвинувачення в зраді (Д, 2006, № 15).

II. Активна метафоризація лексики з різних сфер життя сучасного суспільства. Напр.: «Театр»: Прийняття держбюджету перетворилося на чергове політичне шоу (ПіК, 2003, № 47, С. 6); «Гра»: «З нашого боку, хочу відкрито сказати, це багатоходовою грою, — заявив він. — І я, до речі, чекав, що стану героєм України, бо мій вчинок змусить-таки Президента розпустити Верховну Раду (В, 03.04.07); «Війна»: Оця перманентна політична війна у верхах, мов пошесть, перекинулася на низи, вона то тут, то там спалахує і в нашій області, забираючи багато сил і енергії, якої не вистачає на нормальну цілеспрямовану роботу (В, 27.01.07); «Медицина»: Водночас умови, в яких сьогодні доводиться працювати в Криму, С.Куніцин назвав «політичною лихоманкою» (МУ, 22.04.05); «Кухня»: Як коментувати цей інформаційний вінегрет? (В, 20.11.07); «Цирк»: Хоч би що робили російські політтехнологи чи їхні українські учні, ...їм буде все складніше винаходити функціональні «трюки» (УіС, 2003, № 44, С.4); «Економіка»: Враховуючи колосальну зацікавленість поляків політичною ситуацією в Україні, можна припустити, що й колишній польський лідер міг би «заробити» на цьому свої політичні дивіденди (УМ, 30.03.06); «Спорт»: Інтрига тут і в стосунках між Центровиборчком і Верховною Радою, які несподівано переросли в політичний футбол (СВ, 13.11.12) тощо.

Присвійні прикметники, як засвідчують наші спостереження, метафоризуються дуже рідко, а значення їх часто залежить від означуваного іменника. Напр.: Складається враження, що влада підіграє опозиції в її «жаб'ячих ігрищах» (МУ, 24.06.05); Кучмівщина в обладунках Партії регіонів, Блоку Юлії Тимошенко і «Нашої України», скинувши з себе кучмівські регалії, але аж ніяк не свою змійну шкуру і свої бізнесові інтереси, знову на владному Олімпі (СВ, 29.03.06); Іудин поцілунок любові до демократії

(СВ, 30.12.03); Доки діаспорські чухалки на різні теми будуть тероризувати націю? (МУ, 24.06.05).

Помічено активне використання присвійних прикметників у текстах газетно-журнальної періодики в метафоричних висловах фразеологічного типу, які нерідко зазнають певної трансформації (найчастіше розширення): Але для голови партії «Батьківщина» її люба батьківщина є ахіллесовою п'ятою (УП, 28.01.10); Ба такий знайомий усій державі хижацький оскал вовчих зубів адмінресурсу, проклятого народом (СВ, 31.10.03); Селяни скаржаться на драконівські умови кредитування їхнього бізнесу комерційними банками (СВ, 02.02.10); Я готова якнайшвидше вичистити ці авгієві стайні кучмівських реформ (СВ, 02.02.10); «Дамоклів меч» завис над дев'ятьма депутатами, котрі заявили про вихід із БЮТ і вступ до новоствореної «Перспективи» (В, 08.02.07); Саме Донецьк, Луганськ і Харків внесли основну лепту в історію піррової перемоги ПР на цих виборах (ДТ, №40, 09.11.12).

Крім особливостей метафоризації прикметників сучасної періодики, які ми розглянули вище, на нашу думку, цікавим і дуже важливим є питання про їхню структуру. Загальновідомо, що за будовою метафори поділяються на прості та складні.

Проста метафора — це метафора, що складається з одного метафоричного слова або словосполучення. Досліджений матеріал засвідчує, що в текстах газетно-журнальної періодики прикметникова метафора найчастіше репрезентована простим субстантивно-ад'єктивним словосполученням Adj1+N1, що містить у своїй структурі метафоризований прикметник, або ж утворює конструкцію з метафоризованими стрижневим іменником і залежним прикметником. Наприклад: «політична дідівщина», депутатський імунітет, цукровий переполох (СВ, 11.02.10), нестерильна репутація (В, 05.02.10), «політичний труп» (УП, 07.11.12), політичний футбол (СВ, 13.11.12).

Складна прикметникова метафора утворюється ланцюгом синтаксично пов'язаних між собою метафоричних прикметників, які взаємно доповнюють, семантично поширюють одне одного й у комплексі постають складним семантичним утворенням. Найчастіше, як засвідчують наші спостереження, представлені трикомпонентною структурою Adj1+Adj2+N1, напр.: загострена громадянська свідомість (УП, 10.02.10), потужна і різнокаліберна опозиція (УП, 10.02.10), морально-політичне банкрутство (СВ, 09.12.04); величезний фінансовий тягар (ГУ, 12.02.10); серйозні політичні ускладнення (Д, 19.01.10), і дуже рідко чотирикомпонентною Adj1+Adj2+Adj3+N1, напр.: стандартний джентльменський передвиборний набір (УіС, 2003, №41, С.1).

На підставі здійсненого дослідження можемо констатувати, що з формально-синтаксичного погляду прикметникові метафори газетно-журнальної періодики репрезентовано такими типами:

1) «метафоричний прикметник + іменник»: інвестиційною експансією (УК, 02.12.03); виробничий зріст (УК, 27.11.03); президентський

марафон (Д, 15.01.10); судова війна (СВ, 15.01.10); політичний табір (УМ, 23.01.10);

2) «метафоричний прикметник + прикметник + іменник»: провідні політичні гравці (УП, 07.02.13); печерне комуно-канібальське мислення (УМ, 12.01.05), широкий кадровий пасьянс (УМ, 01.02.05); велике політичне змагання (ДТ, №2, 23-29.01.10); найгостріші політичні баталії (УМ, 21.01.10);

3) «метафоричний прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку»: політична карта України (УМ, 28.01.05), колоніальний синдром минулого (МУ, 22.07.05);

4) «дієприкметник + іменник»: паралізована Верховна Рада (УіС, 2003, 2004, № 50, С.2); латане-перелатане законодавство (УіС, 2003, № 46, С.6); розірвана на шматки нація (СВ, 14.04.06); жований-пережований бренд «Росукренерго» (УМ, 28.04.06); «недопечені» законопроекти (ПіК, 2003, № 48, С.22); закрита влада (УіС, 2003, № 46, С.4); прогнила команда (ДТ, №2, 23-29.01. 10).

Отже, прикметникові метафори на сторінках мас-медіа — це загальномовні словосполучення з усталеним семантичним зв'язком, де прикметник — переносно вжита лексема, що надає вислову характеристичності, репрезентовані найчастіше простим субстантивним-ад'єктивним словосполученням Adj1+N1 або трикомпонентною структурою Adj1+Adj2+N1.

Під час семантичного аналізу напрямків прикметникової метафоризації сучасної газетно-журнальної періодики було досліджено три основні блоки:

1. Метафоризація якісних прикметників, що складається з таких напрямків:

1) «абстрактна» метафоризація (відображає перехід від конкретного до абстрактного);

2) синестетична метафоризація (утворюється шляхом міжсенсорного, інтермодального переносу значення слова з однієї сфери відчуттів у іншу);

3) «просторова» метафоризація (використання просторових, орієнтаційних ознак для характеристики певних явищ чи ментальних властивостей людини);

4) метафоризація якісних прикметників на позначення кольору і перехід їх у відносні.

2. Метафоризація відносних прикметників (найчастіше відбувається внаслідок активної метафоризації лексики з різних сфер життя сучасного суспільства та шляхом переходу від конкретного до абстрактного).

3. Метафоризація присвійних прикметників (присвійні прикметники метафоризуються дуже рідко; частіше використовуються в метафоричних висловах фразеологічного типу).

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є виявлення ступенів регулярності і продуктивності визначених типів і напрямків метафоризації лексики газетно-журнальної періодики.

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

В — «Волинь»	СВ — «Сільські вісті»
Д — «День»	УМ — «Україна молода»
ДТ — «Дзеркало тижня»	УП — «Українська правда»
МУ — «Молодь України»	УК — «Урядовий кур'єр»
ПіК — «Політика і культура»	УіС — «Україна і світ»
ГУ — «Голос України»	УТ — «Український тиждень»
ВЗ — «Високий замок»	

1. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики). — Дис... канд. філол. наук: 10.02.08. — Л., 2004. — С. 162.
2. Єщенко Т. А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ століття: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. — Запоріжжя, 2001. — 18 с.
3. Кравець Л.В. Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М. Зерова): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01, 10.01.01 / Нац. педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 1997. — 18 с.
4. Кузьмина М.А. Русская и итальянская адъективная метафоризация в сопоставительном аспекте. — Дис... канд. філол. наук: 10.02.20. — Н., 2009. — 220 с.
5. Мерзлякова А.Х. Типология адъективной метафоры // Лингвистические исследования. К 75-летию проф. В.Г. Гака. — Д., 2001. — С. 104 — 115.
6. Метафора в языке и тексте / Отв. ред В.Н. Телия. — М.: Наука, 1988. — 176 с.
7. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації. — Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2005. — С. 170.

Статтю отримано 21.06.2013.
Повторне редагування 03.09.2013.

Lyudmila Fedorova

Київ

SEMANTICS AND STRUCTURE OF ADJECTIVE METAPHORS
IN TEXTS NEWSPAPER-MAGAZINE PERIODICALS

This article analyzed peculiarities of formation and structure of metaphorical meaning of adjective metaphors, studied principal directions of metaphorization of relative, qualitative and possessive adjectives, widely used in modern newspaper and magazine periodicals.

Key words: adjective metaphor, abstract metaphorization, synaesthesia metaphorization, spatial metaphorization.

УДК 811.161.2'37

Наталія Колесник
м. Чернівці

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ТА ОНІМНЕ ПОЛЕ ЯК КАТЕГОРІЇ СТРУКТУРУВАННЯ ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ У ФОЛЬКЛОРНІЙ ОНОМАСТИЦІ

У статті висвітлено теоретичні проблеми структурування об'єкта дослідження у фольклорній ономастиці. Основну увагу зосереджено на необхідності розмежувати терміни на позначення сукупності власних назв. Обґрунтовано доцільність введення терміносполуки «фольклоронімний простір».

Ключові слова: *онімійна система, загальнонаціональний онімний простір, фольклоронімний простір, онімне поле.*

Для ономастичних досліджень останніх десятиліть характерні динамізм, щораз більший обсяг і глибина теоретичних узагальнень. У слов'янській ономастиці з'явилися серйозні теоретичні праці, енциклопедичні видання, відгалужуються нові напрями досліджень, проте згадані процеси не є свідченням вичерпності ономастичних студій, а радше — навпаки. Особливий акцент останнім часом зроблено на функціонуванні власних назв у комунікації, у текстах різного ґатунку. І якщо функціонування онімів у текстах художньої літератури українські ономасти досліджують давно і доволі успішно, то фольклороніми, на жаль, тривалий час перебували на маргінесі ономастичних студій. Сьогодні не розроблено системи опису фольклорних онімів, які є необхідною частиною будь-якої національної онімійної системи, ономастичною універсалією. Не здійснено внутрішнього категоріального членування, формального структурування національної фольклоронімії, не з'ясовано закономірностей її організації та буття.

© Н.С. КОЛЕСНИК, 2013

Завдання пропонованої публікації, по-перше, обґрунтувати доцільність введення терміносполуки *фольклоронімний простір* на позначення системи власних назв, засвідчених текстами усної народної творчості певного народу, як невід'ємної частини загальнонаціональної системи онімів та визначити місце згаданої терміносполуки, за образним висловлюванням Н. Подольської й О. Суперанської, у замкненому словниковому контексті [18: 7] ономастики; по-друге, окреслити структуру національного фольклоронімопростору.

Дослідження онімів як цілісної системи зумовило у слов'янській ономастиці появу різних термінів на її позначення. Це передовсім терміносполуки, до складу яких увійшло слово система: *онімійна система* (укр.), *анамастычная сістэма* (білор.), *ономастическая система* (рос.), *ономастички систем* (серб.), *онимиски систем* (макед.), *onymický systém*, *propriální system* (чес.), *onymický systém* (слов.), *system nazewnicy* (польс.) тощо. У чеській ономастиці вживають також терміносполуку *propriální na sfera mowy* (*propriální sféra jazyka*). У східнослов'янській лінгвістиці часто використовуваним є термін *онімний простір*, або *ономастичний простір* (докладніше див. [7: 167; 15: 87; 26: 6]), який в інших слов'янських ономастиках не набув популярності. Якщо «Енциклопедия на българската ономастика» фіксує *онимно пространство* як реєстрове слово [1: 303], то короткий перелік основних термінів, уживаних у хорватській ономастиці, П. Шімуновича — ні [28].

Онімний простір як загальноономастичний термін чи не вперше витлумачений у відомій праці О. Суперанської «Общая теория имени собственного» (1973) [23], а згодом уточнений і доповнений цим же автором та Н. Подольською в колективній монографії «Теория и методика ономастических исследований» (1986) [25]. В останній *онімний простір* дефіновано як «суму власних назв, які використовують у мові певного народу для найменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [25: 9]. Принагідно зазначимо, що терміни *онімний простір* та *ономастичний простір* як у національній, так і ширше — у східнослов'янській термінології тривалий період уживалися паралельно, принаймні до початку ХХІ ст. (детальніше див. [7; 13; 26]). Остаточно поклали край такій термінологічній невизначеності Д. Бучко й Н. Ткачова — автори «Словника української ономастичної термінології», розмежувавши терміносполуки з компонентом *онімний*, *онімійний* та *ономастичний*: «онімний — прикм. від онім, онімія...»; «ономастичний — прикм. від ономастика» [22: 135–138, 142–143]. Отже, нині правильною є лише терміносполука *онімний простір*.

Поняття *онімний простір* доволі активно апробоване сучасною ономастикою. В українській лінгвістиці впродовж останніх десятиліть захищено кілька дисертацій, у яких термін *онімний простір* відбито навіть у назвах: О. Немировська «Ономастичний простір у художньому тексті (на матеріалі роману О. Гончара «Твоя зоря»)» (1989), О. Порпуліт «Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з

російськими казками)» (2000), Г. Шотова-Ніколенко «Онімний простір романів Ю. Яновського» (2006). 2008 року вийшла друком присвячена проблемам класифікації власних назв монографія М. Торчинського з промовистою назвою «Структура онімного простору української мови» [26]. У російській — лише впродовж 2008–2011 років щонайменше п'ять дисертаційних досліджень було присвячено вивченню *онімного простору*, про що свідчать їхні назви¹. В «Енциклопедії української мови» цього терміна як реєстрового слова, щоправда, ще немає, проте в окремих статтях його вжито, зокрема і в статті Ю. Карпенка, присвяченій поетичній ономастиці [11: 438]. У «Словнику української ономастичної термінології» 2012 року йому вже відведено окрему статтю: «...сукупність власних назв усіх класів, уживаних у мові певного народу в конкретний історичний період для називання реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [22: 136].

Як у наведеному визначенні, так і в працях О. Суперанської та О. Карпенка [10] онімний простір поділено на три підпростори. В одній із публікацій ми вже торкалися цієї проблеми, тому лише коротко зазначимо, що цілком погоджуємося із запропонованим початковим етапом членування онімного простору, бо, як слушно зауважила О. Суперанська, «ономастика у своєму первісному розподілі онімів повторює членування світового простору — земного, космічного, реально існуючого і гіпотетичного» [23: 202 — 203]². Для нас цей поділ важливий, бо увиразнює відмінності між літературно-художньою та фольклорною оніміями вже на першому етапі членування онімного простору за принципом *реальний денотат — нереальний денотат*, не суперечить засадничому в ономастиці денотативно-номінативному принципіві, а також добре корелює зі специфікою буття усної народної творчості, однією з найстійкіших ознак якої є включеність у практику, в ті чи ті форми безпосереднього спілкування [19: 46]. Усна словесність настільки ж багатоскладова, строката й багата своїми формами, невичерпна за змістом і різноманітна за функціональними зв'язками, як і дійсність поза нею [19: 51]. Наші попередні дослідження переконливо показали, що, на відміну від літературно-художньої онімії, яка творить віртуальний підпростір загальнонаціональної онімії, фольклоронімія натомість посідає проміжне місце між реальною та нереальною оніміями і має специфічні, лише їй властиві стосунки з ними.

¹ Бунеев Г.А. Ономастическое пространство романа В.Я. Шишкова «Угрюм-река» и повести «Тайга» (2011); Бунеева Е.В. Ономастическое пространство поэмы С.А. Есенина (2011); Горбачева О.Г. Ономастическое пространство русских народных и авторских сказок (2008); Дмитриева О.П. Ономастическое пространство Россошанского района Воронежской области (2009); Соколова Е.Н. Ономастическое пространство древнерусских памятников письменности Киевской Руси (2010).

² У О.Ю. Карпенка це власне реальна, віртуальна й сакральна частини [10], саме цих термінів дотримуватимемося й ми.

В українській літературно-художній ономастиці вживаною є й інша терміносполука на позначення системи власних назв — *поетонімосфера*. З'явилася вона нещодавно, гадаємо, не без впливу когнітивної лінгвістики, яка широко послуговується поняттям *концептосфера*. Активно використовують його представники Донецької ономастичної школи. В. Калінкін, 2001 року обґрунтувавши доцільність терміносполуки *онімний простір* [7], за кілька років відмовився від неї, запропонувавши термін *поетонімосфера* [8]. Учений віддає перевагу новому термінові, бо для системи власних назв художнього твору характерні непроникність для інших онімів, статичність, замкнутість, на відміну від національного онімного простору. Отже, запропоновано дихотомію «простір замкнутий (*поетонімосфера*) і незамкнутий (національний онімний простір)», яку, проте, сьогодні нерідко порушують навіть представники донецької школи, іноді в межах однієї розвідки ототожнюючи обидва поняття або приписуючи визначальні риси одного другому. Наприклад, на думку Т. Вінтонів, терміни *поетонімосфера* й *онімний простір* перебувають у відношенні тотожності: «Поетонімосфера (онімний простір) — система та ієрархічно організована структура сукупності власних імен, які функціонують у художньому творі» [5: 86]. Але вже через кілька рядків дослідниця акцентує увагу на наслідкових відношеннях між цими поняттями: «Важливе значення має той факт, що становлення онімного простору і перетворення його в поетонімосферу в художньому творі подано в розвитку» [Там само].

Оскільки одне зі значень лексеми *сфера*, за Словником української мови, — «сукупність умов, середовище, в яких що-небудь відбувається; обстановка» [21: 1126], то загалом термін *поетонімосфера* не суперечить суті поняття, яке позначає. Але однією з найважливіших умов функціонування терміна є системність: «Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності» [6: 11]. Отож схилиємося до думки Н. Бербер, що «в пристосуванні до поетонімології терміни *онімний простір* і *онімне поле* могли б звучати як *поетонімний простір* та *поетонімне поле* відповідно» [2: 181]. Апелюючи до слів В. Калінкіна, що наявна терміносистема не повинна руйнуватися [9: 96], і пам'ятаючи, що однослівні терміни доречніші, дослідниця пропонує термін *поетонімопростір* [2: 182], що теж не викликає заперечень.

Однак навіть якщо прийняти запропоновані В. Калінкіним зміни термінології для літературно-художньої ономастики, їх не можна беззастережно використовувати у фольклорній ономастиці. Зрештою, підтвердження цього знаходимо в міркуваннях самого В. Калінкіна з приводу відмінностей між онімним простором мови і поетонімосферою літературного твору. Учений наводить вісім таких позицій. Проаналізувавши їх, ми переконалися: більша частина з них свідчить про те, що онімний простір фольклорного твору стоїть ближче до онімного

простору мови (ОПМ), а не поетонімосфери (ПЛТ). По-перше, фольклоронімний простір, на відміну від поетонімосфери, подібно до ОПМ, — відкрита система, зміни в якій зумовлені як природними і соціально-історичними змінами суспільства, у якому функціонує фольклорний текст, так і внутрішніми законами, притаманними самому фольклору, а відповідно і мові фольклору як його невід'ємному складникові: «Традиційною є вся система правил, за якими творяться і живуть (фольклорні — Н. К.) тексти та їхні складники... Традиція передбачає живий обіг, функціонування у відповідних умовах. Своєрідність її, проте, полягає в тому, що вона не просто існує, підтримується в пам'яті, самовідтворюється, безконечно повторюється, але й рухається, міняється, становлячи ґрунт, джерело, арсенал усіх новотворів у фольклорі» [19: 40]. Наприклад, у колядках, щедрівках та весільних піснях буковинців, зібраних Ю. Федьковичем, не засвідчене жодне особове ім'я, для нього залишене місце у формулах-повторах: *на йм'я пан..., господиня, на йм'я..., гречний молодець на йм'я пан..., вельможна панна на йм'я..., гордое дитя на йм'я...* Те, що ім'я не вжите, а залишене місце для називання конкретної особи, свідчить на користь того, що на час запису тексти не втратили своєї обрядової функції, а отже, кожне конкретне виконання обрядової пісні передбачало вживання імені конкретної особи.

Не лише змінні в текстах усної народної творчості оніми, а навіть фольклороніми-константи можуть зазнавати змін як у часі, так і в просторі. Відомий факт заміни в національному фольклорі давніх теонімів християнськими. Дослідники неодноразово звертали увагу на заміну назв давніх слов'янських божеств християнськими теонімами в частині обрядових текстів, що є священними текстами язичництва. Зокрема, Ю. Карпенко зауважив: «Український фольклор значно давніший за українське християнство. Між тим наймення фольклорних персонажів є переважно календарними, християнськими. Це означає, що у фольклорі, точніше — у давніх його формах і жанрах, відбулася заміна язичницької онімії на християнську» [12: 130]. Наприклад, Г. Василькевич, досліджуючи юріївську народнопоетичну творчість, дійшла висновку: в «уснословесному образі св. Юрія проступають міфологічні риси Х-божества життя, що еволюціонувало від зоо- та орнітоморфних до антропоморфних утілень...» [4: 182].

Варіанти фольклорного тексту, записані в різних регіонах від різних виконавців, можуть відрізнятися онімами (наприклад, відома в усіх регіонах України балада «Про Бондарівну» фіксує антропоніми *Бондарівна* і пан *Каньовський*, а ось у декількох варіантах із Закарпаття антропоніми або замінені апелятивами *дівка* — пан *капітан*, або іншими антропонімами: *Марієчка* — пан *Ділянський*).

По-друге, як і ОПМ, фольклоронімний простір здатний до втрати імен. Механізми забування дещо інші, ніж в ОПМ, але системні, зумовлені не зникненням денотатів, як в ОПМ, а їх деіндивідуалізацією,

а отже — апелятивацією: об'єкт номінації суспільство перестає усвідомлювати як одиничний. Це стосується насамперед частини сакральних онімів: відходять у забуття пов'язані з ними вірування, і власні назви втрачають підстави для існування, перетворюються на апелятиви, або й вигуківі конструкції, як, наприклад, сталося з колишнім теонімом Дажбог (Даждбог), який в обрядовій поезії українців перетворився на приспів «Ой дай, Боже» тощо. Натомість ПЛТ, за В.М. Калінкіним, не здатна до втрати імен [8: 25].

По-третє, фольклоронімний простір не є вичерпно повною системою, як ОПМ, але й не фрагментарний, як ПЛТ, бо в кожний конкретний момент свого існування доволі повно відображає імена найвагоміших для певного етносу реалій, є художньо-образною моделлю, концепцією загальнонаціональної системи називання, функціонування якої тісно пов'язане з буттям не окремих особистостей, а всього народу.

По-четверте, якщо для ПЛТ «характерна наявність денотатів одного виду — віртуальних» [Там само], то у фольклоронімному просторі функціонують віртуальні власні назви на позначення вигаданих денотатів, але чимало онімів, що позначають реальні денотати (обрядова поезія, коломийки орієнтовані на конкретну, реальну особу, а в наймитських та заробітчанських піснях, наприклад, змінюється топонім, залежно від місця виконання). Д. Бен-Амос як одну з найважливіших умов фольклорної комунікації називає те, що вона має місце, коли люди стоять обличчям одне до одного і безпосередньо звертаються одне до одного (цит. за працею Б. Путилова «Фольклор и народная культура» [19: 37]).

По-п'яте, якщо ПЛТ будь-який читач може, за власним бажанням, досягнути в повному обсязі, то мати уявлення про весь національний фольклоронімопростір, як і ОПМ, жодна окрема людина не здатна. Кожен із нас здатний оволодіти лише певною частиною фольклорного матеріалу з огляду передовсім на обмеженість ментальної (а отже і мовної) бази носія мови. На це свого часу звернув увагу Я. Бодуен де Куртене: «Те, що з рідної мови вміщує у своїй голові той чи той поляк, є лише частиною цілого» [3: 212].

По-шосте, і за метою номінації, і за умовами функціонування фольклороніми посідають проміжну позицію в загальнонаціональному онімному просторі (різні жанри є різними проекціями реальності, що корегує і мету, і умови називання денотатів). Як зауважив Б. Путилов, «у кожного жанру свої сфери буття, свої суспільні функції і свої можливості» [19: 53].

Запропоновані В. Калінкіним інші поняття ПЛТ, наприклад *рішення поетонімосфери* і *ключовий поетонім*, теж не можна беззастережно застосувати до фольклоронімного простору. Отже, у стосунку до фольклоронімії вважаємо доцільніше вживати терміносполуку *фольклоронімний простір*, який розуміємо як окремий сектор, підпростір загальнонаціонального онімного простору, що перебуває в лише йому властивих стосунках з іншими підсекторами реальної й нереальної онімії та до

складу якого входять усі власні назви, засвідчені текстами усної народної творчості певного народу.

Щодо терміносполуки *онімне поле*, то її як таку, що має загальнослов'янське поширення, фіксує систематизований перелік ономастичних термінів 1983 року «Основна система і термінологія слов'янської ономастики» [16: 138]. Але її наповнюваність дещо різна в національних лінгвістиках: у більшості слов'янських ономастик під *онімним полем* розуміють «групу власних назв у певному просторі зі спільними ознаками формального чи семантичного роду (наприклад, назви вулиць за іменами поетів, за кольорами в певному районі міста)» [Там само]. Цьому поняттю в російській лінгвістиці відповідає поняття «ансамбль названий». Натомість *онімне поле* потрактоване як частина лексичного поля, що містить власні назви, серед них і топонімне, антропонімне поле і т.д. [Там само]. Ця традиція трохи відмінного пояснення терміна збережена донині. У словнику Н. Подольської поняття витлумачене як: «частина онімного простору, яка включає оніми певного класу», до того ж «поля в онімному просторі та їх реальне наповнення залежать від об'єктів, онімізованих певним народом у певну епоху» [18: 94–95]; у «Словнику української ономастичної термінології» — це «частина онімного простору, яка включає оніми конкретних моделей і типів» [22: 136]. Порівняймо: у праці хорватського ономаста П. Шимуновича *онімне поле* — це частина онімного простору з онімами певного типу або діапазон онімних типів певної території [28: 78].

Чеський ономаст Р. Шрабек узагалі відкидає аналізовану терміносполуку в пропонованому російськими мовознавцями розумінні як термінологічно недоречно, бо «явища, об'єднані подібною ознакою, утворюють розряди, види, типи (класи і т. д.), а поняття поле не може стати заміником такої категоризації вже через те, що семантичні поля Й. Тріра, які стали зразком для наведеного вище поняття, ґрунтуються на поетапному лексично-семантичному поєднанні слів через їхнє поняттєве значення, яке (власне й у синонімів) не завжди збігається. З огляду на конкретність пропріального значення кожної власної назви така поступовість у пропріальній семантиці неможлива» [29: 155]. Отож, розмірковує далі вчений, за такого розуміння онімного поля, або онімного ареалу в трактуванні О. Суперанської й В. Топорова, неодмінно виникає запитання, що вони розуміють під онімним значенням, чи онімні поля створені синонімічними етимологічними базами, (що загалом являють собою неонамастичні категорії), подібними мотивами, схожим характером об'єктів (що є власне ономастичними категоріями) тощо [Там само].

Поняття *онімного поля* активно апробоване насамперед у російській ономастиці. Його витлумачено в «Теорії власної назви» О. Суперанської та в колективній монографії «Теорія і методика ономастичних досліджень». Воно також набуло й загальнолінгвістичного статусу. Уже в праці Г. Щура 1974 року, присвяченій теорії поля в лінгвістиці, у переліку найуживаніших словосполучень із компонентом *поле* названо

терміносполуку «поле особи (антропонімне поле)» [27: 21]. Показовою з цього погляду є праця «Онімне поле російської мови та її художньо-естетичний потенціал» (2000), автор якої В. Супрун, на противагу онімному простору, який він розуміє як сукупність власних назв безвідносно до її внутрішньої організації, *онімне поле* вважає впорядкованою ієрархізованою сукупністю власних назв, що передбачає наявність системно-структурних відношень і зв'язків [24: 12], тобто в основу сформульованого вченим поняття *онімного поля* покладено розуміння загальнолінгвістичного поняття *поля* як способу організації будь-якого лінгвального явища — від фонемі до словника, з його ядерно-периферійним принципом. Справді, поряд із семантичним принципом виділення поля ще в 50–60-х рр. ХХ ст. був апробований предметний принцип, поле — як спосіб існування елементів [27: 47–50, 176]. Сьогодні такий підхід до структури мовної системи, на думку іншого російського дослідника В. Павлова, став справді загальнолінгвістичним, бо «оптимально відповідає на сучасному етапі розвитку лінгвістичної теорії та методології завданням висвітлення об'єкта вивчення в його ідіотнічних, конкретно-мовних характеристиках із рівноправним, взаємно зваженим урахуванням дискретності його «одиниць» і континуальності мовної системи — однієї з найважливіших засад її цілісності» [17: 32].

Стосовно поняття *поле*, використовуваного в українській ономастиці, висловила свого часу й О. Карпенко, зауваживши, що «польова організація власних назв переважно номінована терміном *ономастична система*» [Там само: 95]. Дослідниця вважає, що для буття назв у ментальному лексиконі доречніше використовувати поняття *фрейму*, оскільки, за «Тріром, семантика кожного члена лексичного поля зумовлена семантикою його сусідів по полю, а за теорією фреймів — ні...» [Там само: 94]. «З погляду когнітивної лінгвістики ономастичні системи є зрештою групами власних назв, які «мотивуються, визначаються та взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання» (Ч. Філмор)», тобто позамовними чинниками, котрі й утримують членів цих груп разом. Це означає, що ономастичні системи становлять собою фрейми» [Там само: 95 – 96]. За розрядами денотатів О. Карпенко виділяє дев'ять фреймів: антропонімний, топонімний, теонімний, ергонімний, зоонімний, космонімний, хрононімний, хрематонімний, ідеонімний [Там само: 96 – 97]. На противагу їй М. Торчинський, пропонуючи дещо трансформовану структуру онімного простору української мови, услід за російськими ономастами, найбільші його частини (вітоніми, топоніми, космоніми, прагматоніми, ідеоніми й ергоніми) називає *полями*, а вже в їхніх межах виокремлює *підполя* тощо [26: 119]. Тобто і В. Супрун, і М. Торчинський поділ на онімні поля здійснюють за денотативно-номінативними показниками.

Зауважимо: оскільки в українській ономастиці впродовж останніх десятиліть терміносполука *онімне поле* позначала інше поняття (як і в більшості слов'янських ономастик) та не вживалася в значенні *онімний простір*

як *польова структура*, то й щодо фольклоронімного простору використання терміносполуки *онімне поле* видається нам не зовсім доречним. Крім того, як і в когнітивній ономастиці, де, з погляду О. Карпенко, визначальними чинниками розмежування фреймів є екстралінгвальні, «на відміну від ономастичних систем (чи ономастичних полів), які мають досить виразні інтралінгвальні розбіжності, а тому й прив'язані до певних територій, що історично сформувалися [10: 97], принаймні для частини фольклорних онімів важливими є насамперед екстралінгвальні чинники. Це зумовлене не лише специфікою онімної семантики, а й особливостями організації та буття онімійної системи у фольклорному тексті.

Отже, терміносполуку *онімне поле* в значенні виділений за денотативно-номінативним принципом розряд онімів: *антропонімне, топонімне, зоонімне і т. д. поле* не будемо використовувати для структурування онімного простору фольклору. На підтримку цього наведемо ще один доказ: сьогодні російські лінгвісти терміносполуки *онімний простір* та *онімне поле* нерідко вживають як синонімічні [20]. Прийнятнішою нам видається позиція тих учених, які *онімне поле* розуміють як номінаційне поле, до складу якого входять лише оніми, що мають «спільне змістове ядро, інваріантний асоціативно-смісловий комплекс» [14: 12], закріплений за власною назвою у свідомості людини. Наприклад, у казковій прозі може бути виділене *онімне поле нечистої сили*, *онімне поле помічника головного героя* тощо, у пісенному фольклорі — *онімне поле чужої сторони*, *далекого краю* і т.д.

Отже, з двох аналізованих терміносполук лише першу — *фольклоронімний простір* — можна беззастережно вживати для структурування онімійної системи фольклору. Вона відповідає суті позначуваного явища і дає змогу уявити його як багаторівневу й багатопланову структуру, у якій співіснують різночасові, різнотериторіальні сукупності фольклоронімів, що можуть бути розмежувані за жанровим принципом, за характером найменованого об'єкта і типом відношення до зовнішньої реальності тощо. Щодо терміносполуки *онімне поле*, то її використання, як і в реальній, у фольклорній ономастиці пов'язане з розмежуванням за *типом, моделлю*. Щоправда, на відміну від реальної ономастики, поняття *типу* і *моделі* матимуть не ономастичну, а фольклорну природу і будуть пов'язані з типом фольклорного персонажа, тобто з певним стійким комплексом уявлень традиційної народної культури.

1. Балкански Т. Енциклопедия на българската ономастика: Към основите на българската ономастика [Текст] / Тодор Балкански, Кирил Цанков. — Велико Търново : Фабер, 2010. — 552 с.
2. Бербер Н.М. Щодо питання про терміносистему поетонімології [Текст] / Н.М. Бербер // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць III Міжнар. наук. конф., 15–16 квіт. 2011 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. — Одеса : ВМВ, 2011. — С. 180–189.
3. Бодуен де Куртене И.А. О задачах языкознания [Текст] / И.А. Бодуен де Куртене // И.А. Бодуен де Куртене. Избр. труды по общему языкознанию. — М. : Изд-во АН СССР, 1963. — Т.1. — С. 203–221.

4. Василькевич Г.П. Юрїївська народнопоетична творчість: проблема семантики і жанрової специфіки: Монографія [Текст] / Галина Василькевич. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — 224 с.
5. Вінтонів Т.М. Антропоетоніми повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» [Текст] / Т.М. Вінтонів // Логос ономастики. — №1 (2). — 2008. — С. 85–90.
6. Д'яков А.С. Основы терминотворения: Семантический та соціолінгвістичний аспект [Текст] / Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. — К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. — 218 с.
7. Калинин В. Несколько замечаний о теории онимного пространства литературного произведения [Текст] / Валерий Калинин // Науків записки. — Вип. 37. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. — С. 167–169.
8. Калінкін В. Онімний простір та поетонімосфера: загальне і специфічне в обсязі й змісті [Текст] / Валерій Калінкін // Науків записки. Серія: Мовознавство. — Тернопіль : ТДПУ, 2003. — Вип.1. — С. 24–27.
9. Калинин В. Поетонимология: из заметок о метаязыке науки [Текст] / В.М. Калинин // Логос ономастики. — №1 (2). — 2008. — С. 96–101.
10. Карпенко О.Ю. Проблеми когнітивної ономастики. Монографія [Текст] / О.Ю. Карпенко. — Одеса : Астропринт, 2006. — 326 с.
11. Карпенко Ю.О. Ономастика поетична [Текст] / Ю.О. Карпенко // Українська мова: Енциклопедія. — 2-е вид., випр. і доп. — К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 438.
12. Карпенко Ю.О. Ономастичні параметри фольклорних жанрів [Текст] / Юрій Карпенко // Карпенко Ю.О. Літературна ономастика: Збірник статей. — Одеса : Астропринт, 2008. — С. 129–131.
13. Колесник Н. Поняття онімний простір та проблеми вивчення фольклорних власних назв (на матеріалі ономастикону коломийок) [Текст] / Наталія Колесник // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія. — Вип. XXXII–XXXIII. — Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету, 2012. — С. 172–177.
14. Лекомцева И.А. Ономастическое поле отрицательного персонажа в английской и русской фольклорной традициях: автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 — германские языки [Текст] / Лекомцева Ирина Алексеевна; Санкт-Петербургский государственный университет. — Санкт-Петербург, 2013. — 24 с.
15. Лучик В.В. Ономастична термінологія [Текст] / В.В. Лучик // Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współ. J. Dumy. — Warszawa; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. — Т. I. — 536 s.
16. Основен систем и терминологія на словенската ономастика (Основная система и терминология славянской ономастики) [Текст]. — Скопје : [б. в.], 1983. — 414 с.
17. Павлов В.М. Полевой поход и континуальность языковой системы [Текст] / В.М. Павлов // Общее языкознание и теория грамматики: Материалы чтений, посв. 90-летию со дня рождения Соломона Давидовича Кацнельсона / Отв. ред. А.В. Бондарко. — Санкт-Петербург : Наука, 1998. — С. 28–40.
18. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд., перераб. и доп. [Текст] / Н.В. Подольская. — М. : Наука, 1988. — 192 с.
19. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура [Текст] / Борис Николаевич Путилов / Отв. ред. А.С. Мыльников. — СПб. : Наука, 1994. — 239 с.
20. Сивцова А.А. Имена собственные в лирике Н.И. Рыленкова: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 — русский язык [Текст] / Сивцова Анастасия Александровна; Российский государственный ун-т им. Иммануила Канта. — Калининград, 2008. — 24 с.
21. Словник української мови [Текст] / Кер. В.В. Німчук та ін. / Відп. ред. В.В. Жайворонков. — К. : ВЦ «Просвіта», 2012. — 1320 с.
22. Словник української ономастичної термінології [Текст] / Уклад. Д.Г. Бучко, Н.В. Ткачова — Харків : Ранок — НТ, 2012. — 256 с.

23. Супранская А.В. Общая теория имени собственного [Текст] / А.В. Супранская / Отв. ред. А.А. Реформатский. — Изд. 3-е, испр. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 368 с.
24. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: Монография [Текст] / В.И. Супрун. — Волгоград : Перемена, 2000. — 172 с.
25. Теория и методика ономастических исследований [Текст] / Отв. ред. А.П. Непокупный. — М. : Наука, 1986. — 256 с.
26. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: Монографія [Текст] / М.М. Торчинський. — Хмельницький : Авіст, 2008. — 548 с.
27. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике [Текст] / Г.С. Щур. — М. : Наука, 1974. — 256 с.
28. Šimunović P. Uvod u hrvatsko imenoslovlje [Text] / Petar Šimunović Zagreb : Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009. — 382 s.
29. Šrámek R.. Úvod do obecné onomastiky [Text] / Rudolf Šrámek. — Masarykova univerzita, 1999. — 191 s.

Статтю отримано 13.08.2013.

Natalia Kolesnyk
Chernivtsi

ONYM SPACE AND ONYM FIELD AS CATEGORIES OF STRUCTURING OF OBJECT OF STUDY IN FOLKLORE ONOMASTICS

The article focuses on theoretical problems of structuring of object of study in folklore onomastics. The main attention is focused on the necessity to differentiate terms to denote a number of proper names. The expediency of the introduction of the term «Folklore onym Space» is grounded.

Key words: onym system, national onym space, folklore onym space, onym field.

Мовна мозаїка

ЩО ЦЕ ЗА ВЖИВАННЯ від ДВОХСТА до П'ЯТИСТА?

У мовленні журналістів і дикторів українського радіо останнім часом нерідко чуємо дивні форми числівникових назв сотень на зразок *від двохста до п'ятиста* учасників; *немає шестиста* років; *відкликано близько чотирьохста* заяв; *співпрацює з трьомастами* замовниками і т.д. Вони не схожі на форми ні української, ні російської мов, бо поєднують першу відмінювану частину із другою частиною *ста*, що є формою непрямих відмінків числівника *сто*. В українській мові числівникові назви сотень 200 — 900 відмінюються в обох частинах, пор.: *чотириста* — *чотирьохсот*, *чотирьомстам*, *чотирмастами*, *чотирьохстах*; *п'ятсот* — *п'ятисот*, *п'ятистам*, *п'ятьмастами* і *п'ятьомастами*, *п'ятистах*; *сімсот* — *семисот*, *семистам*, *сьомастами* і *сімомастами*, *семистах* і т.д.

Отже, правильно вживати *від двохсот до п'ятисот* учасників; *немає шестисот* років; *відкликано близько чотирьохсот* заяв; *співпрацює з трьомастами* замовниками і т.д.

Катерина Городенська

УДК 811.111.161

Катерина Тішечкіна
м. Миколаїв

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СПІЛЬНОКОРЕНЕВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Стаття присвячена дослідженню сільськогосподарської термінології. Розглянуто поняття «термін» та проаналізовано лексико-семантичні особливості деяких спільнокореневих термінів аграрної галузі (земля, земельний, землевласник, землеволодіння, землекоп, землекористування, землероб, землеробство та ін.) за допомогою словників української та англійської мов.

Ключові слова: термін, термінологія, сільське господарство, словник.

Термінологічна лексика є об'єктом вивчення багатьох лінгвістів, оскільки кожна наукова галузь має у своєму складі певні терміни, які потребують всебічного опису.

При визначенні терміна дослідники Б.М. Головін та Р.Ю. Кобрін вказують, що «термін — це слово чи підрядне словосполучення, що має спеціальне значення, яке виражає й формує професійне поняття й застосовується в процесі пізнання й освоєння наукових та професійно-технічних об'єктів і відношень між ними» [2: 5].

У працях О.В. Суперанської термін розглянуто як «... спеціальне слово (чи словосполучення), яке прийняте в професійній діяльності й уживається в особливих умовах; ... словесне позначення поняття певної галузі професійних знань; ...основний понятійний елемент мови для спеціальних цілей. ... Для свого правильного розуміння термін вимагає спеціальної дефініції (точного наукового визначення)» [4: 14].

Мета нашої роботи — проаналізувати лексико-семантичні особливості деяких спільнокореневих термінів сільськогосподарської галузі в українській та англійській мовах.

© К.В. ТІШЕЧКІНА, 2013

Джерелами дослідження послужили дані 7 словників української, англійської та російської мов.

Цілий ряд досліджуваних термінів зберігає лексичне значення як в українських, так і в англійських лексикографічних джерелах:

земельний [3: 556] — 1) прикм. до *земля* 5; 2) стос. до землеволодіння або землевпорядкування;

agrarian [9; 5: 3];

agrarian [1: 27] — 1) аграрій, крупний землевласник; аграрний, земельний, сільськогосподарський; 2) прибічник аграрної реформи; 3) член аграрної палати;

agrarian [8] — 1) *adj* related to the land, especially farms, and its ownership; 2) describes a place or country that makes its money from farming rather than industry;

agrarian [6: 6] — *adj* referring to matters of land tenure and problems arising from land ownership;

agrarian [7: 28] — *adj* relating to or involving farming or farmers;

землевласник, землевласниця [3: 556] — особа, яка володіє землею (у 5 значенні) на правах приватної власності;

landowner, landholder [9];

landholder [1: 440] — власник або орендатор земельної ділянки;

landowner [5: 124; 1: 440] — землевласник;

landowner, landholder [8] — someone who owns land, especially a large amount of land;

landowner [6: 145] — *noun* a person who owns land freehold, and may let it to a tenant, or may farm it himself;

landholder [7: 797] — *noun* [C] the person who owns a particular piece of land;

landowner [7: 798] — *noun* [C] someone who owns a large amount of land;

землевпорядження, землевпорядкування [3: 556] — сукупність заходів щодо організації землі (у 5 значенні) і користування нею;

system of land tenure; regulation for the distribution of land; organization of land exploitation [9];

землевпорядник [3: 556] — спеціаліст із землевпорядкування;

specialist in land management [9];

землезнавець [3: 556] — спеціаліст із землезнавства;

specialist in physical geography [9];

землекористування [3: 556] — порядок, умови і форми користування землею (у 5 значенні), яка належить державі, колективам або окремим особам;

land tenure, land use [9];

land tenure, land use [1: 441] — землекористування;

land tenure [8] — *noun* the rules and arrangements connected with owning land, especially land that is used for farming;

land tenure [6: 145] — *noun* the way in which land is owned and possessed. This may be by an individual owning the freehold, by a tenancy agreement between freeholder and tenant, or by a form of community ownership;

land use [6: 145] — *noun* the way in which land is used for different purposes such as farming or recreation COMMENT: In the UK, the main uses of land are classified as: crops and fallow, temporary grass, permanent grass, rough grazing, other land, urban land, forestry and woodland, and miscellaneous;

землемір [3: 557] — спеціаліст з межування землі (у 5 значенні) та землевпорядкування;

land surveyor [9; 5: 124; 1: 441];

землемірний [3: 557] — признач. для вимірювання землі (у 5 значенні);

geodetic; surveying [9];

geodetic [5: 124];

surveying [5: 931; 1: 740] — (топографічне) знімання, процес знімання.

Як бачимо, для українських термінів «землевласник», «землеволодіння», «землевпорядження», «землекористування», «землемірний» характерна синонімія під час перекладу. В українській мові лексеми «землевпорядження», «землевпорядник», «землезнавець», «землекористування» та «землемір» є однокомпонентними, а в англійській мові — багатокомпонентними. Під час перекладу слів «землевпорядження», «землевпорядник», «землезнавець» використано описовий метод перекладу.

Проте не всі досліджувані сільськогосподарські терміни зберігають лексичне значення під час перекладу. Було розглянуто слова, що частково зберігають лексичне значення. Зокрема в англійських словниках зафіксовано декілька варіантів перекладу українського терміна «землеволодіння». Слова «landownership» та «landholding» повністю зберігають лексичне значення, а «estate» можна використовувати не лише коли йдеться про землеволодіння, а й у значенні «майно», «спадкова земельна власність», «маєток»; американська мова використовує вищезазначену лексему ще й у значенні «житловий комплекс», а британська англійська — стосовно нерухомості:

землеволодіння [3: 556] — володіння землею (у 5 значенні) на правах власності або оренди;

landownership, (real) estate [9];

landownership [5: 124; 7: 798] — *noun*;

landholding [1: 440] — землеволодіння;

landholding [7: 797] — *noun* [plural] *formal* the land someone owns;

estate [5: 620; 1: 274] — 1) маєток; земельна власність; 2) майно;

estate [8] — *noun* 1) [C] a large area of land in the country that is owned by a family or an organization and is often used for growing crops or raising animals; 2) [C] legal everything that a person owns when they die;

estate [6: 90] — *noun* 1) a rural property consisting of a large area of land and a big house 2) a plantation;

estate [7: 469] — *noun* 1) [C] *BrE* an area where there are many houses, usually built at the same time by the same company. Many estates are owned by local government and have cheap houses for poorer families. *AmE development*:

housing estate. *BrE* an industrial estate or trading estate; a large area of land where a particular crop is grown; a very large area of land that belongs to one person, usually with a very big house on it; 2) [C/U] all the property and money that belongs to someone, especially someone who has just died; 3) [C] *BrE* a long car with an extra door at the back and a lot of space behind the back seats; 4) [C] an old word for each of the three groups of people involved in governing a country; 5) [C] an old word meaning the situation or state that someone is in.

Якщо в українській мові термін «землекоп» застосовуємо щодо людей, які виконують земляні роботи, то англійські лексикографічні джерела пропонують два варіанти перекладу цієї лексеми: «navvy» використовуємо стосовно людей, «digger» — щодо машин, механічного обладнання. «Navvy» вживаємо, не лише коли говоримо про людей-землекопів, а також коли йдеться про будь-яку особу, що виконує важку фізичну працю:

землекоп [3: 556] — робітник, який виконує земляні роботи;

navvy, digger [9];

navvy [5: 124; 8] — *noun* a man who is employed to do unskilled physical work, usually building or making roads;

navvy [7: 945] — *noun* [C] *BrE old-fashioned* someone whose job is to do hard physical work, for example build roads or dig railways; labourer;

digger [1: 222] — 1) землерийна машина; екскаватор; копальник, копач; 2) культурний плужний корпус; 3) ківш екскаватора;

digger [8] — *noun* 1) a machine used for digging; 2) *Australian English* a person who mines for gold (= removes it from under the ground); 3) *Australian English informal* an Australian soldier, especially one who fought in the First World War;

digger [6: 74] — *noun* a type of plough body with a short, sharply curved mouldboard. Diggers are used for deep ploughing, especially to prepare for root crops or for land reclamation;

digger [7: 385] — *noun* [C] a machine for digging large and moving earth.

Український термін «землероб» та похідні від нього також мають певні розбіжності в лексичних значеннях англійських відповідників:

землероб [3: 557] — той, хто займається землеробством; рільник;

farmer [9; 5: 124; 1: 289] — 1) фермер, землероб, сільський хазяїн;

2) орендатор;

farmer [8] — *noun* someone who owns or takes care of a farm;

farmer [7: 505] — *noun* [C] someone who owns a farm or manages it as their job;

землеробство [3: 557] — обробіток землі (у 5 значенні) для вирощування сільськогосподарських рослин;

agriculture, farming [9; 5: 124];

agriculture [1: 28] — 1) сільське господарство, землеробство; 2) агрокультура, сільськогосподарська культура; 3) частина народногосподарського промислового комплексу, що охоплює сільськогосподарське

виробництво, переробку, зберігання, транспортування та реалізацію сільськогосподарської продукції;

agriculture [8] — *noun* farming;

agriculture [6: 7] — *noun* the cultivation of land, including horticulture, fruit growing, crop and seed growing, dairy farming and livestock breeding. COMMENT: The use of land to raise crops for eating first started about 10,000 years ago. All plants grown for food have been developed over many centuries from wild plants, which have been progressively bred to give the best yields in different types of environment. Genes from wild plants are likely to be more hardy and resistant to disease, and are still kept in gene banks to strengthen new cultivated varieties;

agriculture [7: 29] — *noun* [U] the work, business, or study of farming;

farming [1: 290] — 1) ведення фермерського господарства, ведення сільського господарства; 2) землеробство, обробка сільськогосподарських культур;

farming [8] — *noun* the activity of working on a farm or organizing the work there;

farming [6: 96] — *noun* running a farm, including activities such as keeping animals for sale or for their products and growing crops;

farming [7: 505] — *noun* [C] the activity or business of a being a farmer;

землеробський [3: 557] — стос. до землеробства і землероба;

agricultural, farming [9; 5: 124];

agricultural [1: 28] — 1) сільськогосподарський; 2) землеробський, агрономічний;

agricultural [6: 6] — *adj* referring to farming;

agricultural [8] — *adj* used for farming or relating to farming;

agricultural [7: 29] — *adj* relating to farming; involved in farming or used for farming.

Як бачимо, англійський варіант перекладу лексеми «землероб» — «farmer» — застосовується щодо людини, яка володіє фермою чи орендує її. Тоді як у Словнику української мови в 11 томах йдеться про особу, яка займається землеробством. Серед досліджуваних англійських лексикографічних джерел варіанти перекладу термінів «землеробство» та «землеробський» представлені з ширшим лексичним значенням, ніж в українській мові. Лексеми «agriculture», «agricultural», «farming» вживаємо щодо ведення сільського господарства взагалі, а не лише землеробства.

Серед розглянутих сільськогосподарських термінів, що мають деякі відмінності в лексичному значенні в українській та англійській мовах, можна зазначити лексеми «землистий», «земляний»:

землистий [3: 557] — 1) який містить у собі багато часток землі (у 3 значенні); 2) *розм.* сірувато-блідий (про колір обличчя, шкіри людини);

earth(en); pale, wan, pallid, faded [9];

earthy, sallow [9; 5: 124];

earthy [1: 254] — 1) земляний; 2) землистий;

earthy [8] — *adj* like or relating to earth;

earthy [7: 438] — *adj* 1) looking or smelling like earth; 2) showing an attitude to sex and the human body that is honest, direct, and sometimes considered not very polite;

earth colour [8] — *noun* an earth tone;

earthen [1: 254] — *земляний*;

earthen [7: 438] — *adj* 1) made of earth; 2) made of clay;

pale [1: 536] — *блідий, тьмянний*;

pale [8] — *adj* 1) describes someone's face or skin if it has less colour than usual, for example when they are ill or frightened, or if it has less colour than people generally have; 2) describes light or a colour that is not bright or strong;

pale [7: 1023] — *adj* 1) light and not bright in colour; 2) a pale person has skin that is lighter than usual because they are ill, shocked, or worried; 3) less impressive or not as good as before or when compared with someone or something similar;

wan [8] — *adj* (of a person's face) more pale than usual and tired-looking;

wan [7: 1609] — *adj* 1) someone who is wan looks very pale and weak because they are ill; used about someone who looks very sad; 2) pale or not bright;

pallid [8] — *adj* 1) very pale, in a way that looks unhealthy and not attractive; 2) showing no enthusiasm or excitement;

pallid [7: 1023] — *adj* 1) someone who is pallid has very pale skin because they are ill or worried; very pale in a way that does not look natural or good; 2) not lively, exciting, or interesting;

faded [8] — *adj* less bright in colour than before;

sallow [8] — *adj* (of white-skinned people) yellowish and looking unhealthy;

sallow [7: 1253] — *adj* *sallow skin* is a pale yellow colour and does not look healthy;

земляний [3: 558] — 1) стос. до землі (у 2 значенні); 2) зроблений із землі (у 3 значенні); 3) *розм., рідко*. Те саме, що *землистий* 2; 4) складова частина назв рослин, тварин, мінералів, що ростуть, живуть і т. ін. на (в) землі;

earthy [9];

earthen, of earth [9, 5: 124].

Англomовні джерела пропонують декілька варіантів перекладу терміна «землистий». При цьому «earthy», «sallow» та «earth colour» вживаємо, коли маємо на увазі щось схоже на землю; «earthen» — зроблено із землі, містить багато часточок землі; «pale», «wan», «pallid», «faded», «sallow» вживаємо, переважно, коли описуємо колір обличчя чи шкіри людей, зміни якого пов'язані з хворобою, втомою, переживанням.

Розглянемо термін «земля» та його англійські відповідники:

земля [3: 557 — 558] — 1) *тільки одн.* Третя по порядку від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця; 2) *тільки одн.* Верхній шар земної кори; 3) *тільки одн.* Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори; 4) *тільки одн.* Суша (на відміну від водяного простору); 5) ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин; 6) країна, край, держава;

soil, ground [5: 312; 9];

earth, land [5: 124; 9];

globe (земна куля) [9];

soil [8] — *noun* 1) [C or U] the material on the surface of the ground in which plants grow; 2) [U] *literary* a country; 3) *the soil literary* the activity of farming;

soil [6: 227] *noun* the earth in which plants grow. COMMENT: Soil is a mixture of mineral particles, decayed organic matter and water. Topsoil contains chemical substances which are leached through into the subsoil where they are retained. Without care, soils easily degrade, losing the few nutrients they possess and become increasingly acid or sour;

soil [7: 1360] — *noun* [C/U] 1) the substance on the surface of the Earth in which plants grow; 2) *the soil literary* farming as a job or way of life;

soil [1: 696] — ґрунт;

ground [8] — *noun the ground* [S] 1) the surface of the Earth; 2) [U] soil; 3) [C] an area of land used for a particular purpose or activity; 3) *grounds* [plural] the gardens and land that surround a building and often have a wall or fence around them;

ground [6: 118] — *noun* 1) a surface layer of soil or earth; 2) an area of land, especially one used for a particular purpose;

ground [7: 627] — *noun* 1) [singular/U] the top part of the Earth's surface that people walk on; 1a) [singular] the layer of soil and rock that forms the Earth's surface; 1b) [singular/U] the soil nearest the Earth's surface in which you can grow plants; 2) [U] an area of land; 2a) [C] an area of land and the structures on it that are intended to be used for a particular purpose; 2b) [C] an area of land or sea where a particular thing happens; 2c) *grounds* [plural] the land, gardens, and lawn that surround a large house or other building; 3) [C usually plural] a reason for what you say or do, or for being allowed to say or do something; 4) [singular/U] the subject, idea, or information being talked about or written about; 5) [singular/U] an environment in which ideas can develop; 6) [singular/U] someone's set of opinions or attitudes; 7) [U] the level of success or progress that someone or something has achieved; 8) [C] *Am E* an electrical earth; 9) [C] *technical* a colour used as a background or first layer on a painting, drawing etc; 10) *grounds* [plural] extremely small pieces of crushed coffee beans, especially after they have been used for making a drink of coffee;

ground [1: 362] — 1) земля, ґрунт; 2) ділянка землі; сад, парк; 3) місцевість, район; 4) підстава, причина; 5) роздрібнений, молотий;

earth [8] — *noun* the planet third in order of distance from the sun, after Venus and before Mars; the world on which we live;

earth [6: 82] — *noun* 1) soil; 2) the ground or land surface;

earth [7: 438] — *noun* 1) [singular/U] the planet on which we live; 2) *the earth* the land on which we live; 2a) [U] the substance in which plants grow that covers most of the land; 3) [C] a hole in the ground where an animal such as a fox lives; 4) [singular] *Br E* the wire in a piece of electrical equipment that makes it safe by connecting it to the ground;

earth [1: 254] — 1) земля, ґрунт; 2) суша; 3) підгортати;

land [8] — 1) [U] the surface of the Earth that is not covered by water; 2) [U] an area of ground, especially when used for a particular purpose such as farming or building; 3) *the land* farms, farming, and the countryside;

land [6: 144] — *noun* 1) the solid part of the Earth's surface; *back to the land* encouragement given to people who once lived in the country and moved to urban areas to return to the countryside 2) a section of a field, divided from other sections by a shallow furrow, a term used in systematic ploughing;

land [7: 797] — *noun* 1) [U] an area of ground, especially one used for a particular purpose such as farming or building; 1a) [C/U] an area where the soil has particular qualities; 1b) [U] an area that someone owns, often including the buildings on it; 2) [U] the part of the Earth's surface that is not the sea; 3) [C] *literary* a country or region; 3a) an imaginary place; 4) *the land* the countryside considered as a place to grow your own food or live in a simple healthy way;

land [1: 439] — 1) земля, ґрунт; 2) угіддя, масив; 3) ділянка землі; 4) земельна власність; землеволодіння; 5) сільська місцевість; 6) зазор ширини;

globe [8] — *noun* 1) the world; 2) [C] a map of the world made in the shape of a ball and fixed to a support, that can be turned around at the same angle as the Earth turns in space;

globe [7: 603] — *noun* [C] 1) a round ball that has a map of the world on it; **the globe** *mainly literary* the world; 2) *mainly literary* a round object; a round cover for a light.

Словник української мови пропонує шість лексичних значень терміна «земля». В англomовних джерелах ми не зафіксували такого еквівалента, який зберігав би всі лексичні значення українського терміна, але щодо кожного українського значення можна добрати окремий англійський відповідник. Наприклад, говорячи про землю як про планету, земну кулю, вживаємо «earth», «globe»; якщо йдеться про верхній шар земної кори, ґрунт — «soil», «ground»; коли маємо на увазі поверхню землі, що не покрита водою (сушу) або говоримо про країну, державу, використовуємо «land».

Аналізуючи варіанти перекладу терміна «землянин», можна зазначити, що англomовні еквіваленти частково зберігають українське лексичне значення. Слово «landholder» вживають, говорячи про того, хто володіє землею, а «earthling» — у значенні жителя планети Земля:

землянин [3: 559] — *заст.* селянин;

earthling [9; 5: 124];

landholder [5: 124];

earthling [8] — *noun* in stories, a human being, especially when talked to or talked about by a creature from another planet;

earthling [7: 438] — *noun* [C] a human. This word is used in science fiction stories by creatures from other planets.

Отже, докладно розглянувши українські спільнокореневі слова та варіанти їх перекладу, можна стверджувати: для всіх вищерозглянутих

українських лексем спільним є корінь *зем*, натомість англійські відповідники характеризуються варіативністю. Серед досліджуваних джерел найуживанішими варіантами перекладу є слова, похідні від *land, earth, agro, farm*. Щоб дібрати найвлучніший відповідник, необхідно знати всі варіанти перекладу, користуватися спеціалізованими словниками та враховувати контекст.

1. Англо-русский сельскохозяйственный словарь / Под ред. В.Г. Козловского, Н.Г. Ракипова. — М: Рус. яз., 1983. — 880 с.
2. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. — М.: Высш. шк., 1987. — 104 с.
3. Словник української мови : [в 11 т.]. — К.: Наук. думка., 1972. — Т. III. — 744 с.
4. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. — М.: Наука, 1989. — 243 с.
5. Concise Oxford Russian Dictionary. — Oxford University Press, 1998. — 1007 p.
6. Dictionary of Agriculture : third edition. — London, 2006. — 269 p.
7. Macmillan English Dictionary : for advanced learners. — Oxford, 2006. — 1692 p.
8. <http://dictionary.cambridge.org/>
9. <http://www.lingvo.ua/ru>

Статтю отримано 14.08.2013.

Kateryna Tishechkina

Mykolayiv

FEATURES OF TRANSLATION OF SINGLE-ROOT AGRICULTURAL TERMS

The article deals with some agriculture terminology. Concept “term” is considered. Lexical peculiarities of some single-root agrarian terms (land, agrarian, landowner, landownership, navy, land use, farmer, farming and etc.) are analyzed with used Ukrainian and English dictionaries.

Key words: term, terminology, agriculture, dictionary.

Виправте!

У журналі «Українська мова», 2013. — №3: с. 157 (7-й рядок знизу) замість із давньоєвропейської треба із давньоєврейської; с.158 (4-й рядок згори) замість європейськими потрібно єврейськими.

Автор

УДК 81'373.21:81'373.6

НОВА ПРАЦЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ОЙКОНІМІЇ

В. Котович. Походження назв населених пунктів Дрогобиччини (наукові версії). — Дрогобич: Півсвіт, 2012. — 88 с.

Походження назв поселень, або ойконімів, — одна з найважливіших проблем, яку досліджує топоніміка. Її розв'язання вимагає від дослідника не лише відповідної лінгвістичної кваліфікації, а й ґрунтовних знань місцевої історії та географії, адже без урахування як мовних, так і позамовних чинників постання тієї чи тієї назви села, міста, містечка складно правильно визначити її словотвірний тип, розкрити доонімну (апелятивну) семантику, простежити становлення ойконіма від початку його виникнення до наших днів, з'ясувати первинність чи вторинність досліджуваної назви щодо контактного топоніма тощо. Крім цього, важливо розуміти, що ойконіми, виникаючи в різні періоди історії певного регіону, відбивають у своїй формі мовні риси місцевого населення того часу, які не завжди збережені навіть у теперішньому діалектному словникові, і для їх відновлення потрібно здійснити докладний етимологічний аналіз, залучивши споріднені факти апелятивного й онімного рівня із суміжних і віддалених ареалів. Необхідно також пам'ятати, що наукове тлумачення ойконіма здебільшого відрізняється від так званої народної етимології, що часто ґрунтується на випадковому зближенні пояснюваної назви зі співзвучною загальною лексемою, яка, проте, не має жодного стосунку до твірної ойконімооснови.

Ойконімічні студії в Україні спираються на значну наукову базу, представлену численними працями — статтями,

© С.О. ВЕРБИЧ, 2013

монографіями, дисертаціями, історико-етимологічними словниками. Географія досліджень українського ойконімікону охоплює сьогодні майже всі регіони нашої країни. Найповніше досліджено назви населених пунктів Західної України (див., наприклад, праці М.М. Кордуби, Я. Рудницького, К.Й. Галаса, Я.О. Пури, Д.Г. Бучка, М.Л. Худаша, М.О. Демчук, О.А. Купчинського, Ю.О. Карпенка, М.М. Габорака, В.П. Шульгача), меншою мірою досліджено назви поселень інших українських регіонів (див., зокрема, праці О.С. Стрижака, Т.І. Поляруш, Ю.О. Карпенка, В.В. Лободи, Є.С. Отіна, М.М. Торчинського, В.А. Бушакова та ін.).

Найбільший внесок у розвиток національної ойконімії зробили такі українські топонімісти: Д.Г. Бучко («Походження назв населених пунктів Покуття», Львів, 1990), К.Й. Галас («Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті», Ужгород, 1979), Ю.О. Карпенко («Топонімія Буковини», К., 1973), М.Л. Худаш і М.О. Демчук («Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (від антропонімії утворення)», К., 1991), М.Л. Худаш («Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен)», К., 1995; «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапеліативних антропонімів)», Львів, 2004; «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (від апеліативні утворення)», Львів, 2006), Я.О. Пура («Походження назв населених пунктів Рівненщини», Рівне, 1990), В.В. Лобода («Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя», К., 1976), О.А. Купчинський («Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі)», К., 1981), В.П. Шульгач («Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник», К., 2001) та ін.

Науковий інтерес до вивчення регіональної ойконімії не вщухає і в нинішній Україні. Про це, зокрема, свідчить праця дрогобичького мовознавця В.В. Котович «Походження назв населених пунктів Дрогобиччини (наукові версії)», яка побачила світ 2012-го року. Щоправда, це вже друге, доповнене й доопрацьоване видання (1-е з'явилося друком у 2000-му році). Це дослідження відразу ж стало відомим у колі українських ономастів, на що промовисто вказує рецензія Д.Г. Бучка*. Ця монографія, у якій досліджено історію розвитку й етимологію назв поселень одного з давно заселених регіонів України, привернула й нашу увагу.

Робота складається зі вступу, окремого розділу, у якому описано будову словникової статті, історико-етимологічного словника ойконімів (161 назва), висновків, короткого словника вжитих лінгвістичних термінів, списків опрацьованих джерел і літератури.

* Бучко Д. Дослідження ойконімії Дрогобиччини. Рец. на: В. Котович. Походження назв населених пунктів Дрогобиччини (наукові версії) (Дрогобич, 2012, 87 с.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. — Тернопіль, 2012. — Вип. 2 (21) 2011. — 1 (22) 2012. — С. 215–218.

У вступі схарактеризовано ойконіми як особливий клас онімної лексики, що позначають назви людських поселень, які, за влучним твердженням автора, «є живими свідками глибокого минулого народу, часто несуть у собі таку інформацію, що не засвідчена ні писемними пам'ятками, ні народною пам'яттю, ні фольклором, ні археологічними знахідками» (С. 4). В.В. Котович слушно зауважує, що ойконіми в процесі свого функціонування могли зазнавати різних мовних змін, які часто спричиняли незрозумілість їхньої внутрішньої форми й породжували народноетимологічне тлумачення. Саме тому особливої ваги для з'ясування первинної природи назви населеного пункту набувають аргументовані наукові етимології.

Цілком погоджуємося з дослідницею в тому, що ономастика — це не проста наука, і щоб працювати в цій мовознавчій галузі, необхідно глибоко вивчити рідну мову, її історію, говори, а також бути обізнаним з іншими спорідненими й неспорідненими мовами, носії яких могли вплинути на утворення конкретного ойконіма. Важливо також розуміти, наголошує В.В. Котович, що не можна «з'ясовувати походження ойконіма, беручи до уваги лише теперішнє його звучання, або, навіть, лише найдавнішу, писемно засвідчену історичну згадку. Сучасна назва не завжди є такою, якою була первісно... Тому важливо зібрати принаймні декілька історичних фіксацій, переконатися у правильності локалізації ойконіма, простежити, як змінювалася (чи не змінювалася) назва поселення протягом віків і лише після такого вивчення робити певні висновки» (С. 6).

Автор зазначає, що наукове вивчення ойконімії Дрогобиччини розпочалося ще на початку минулого століття, згадує назвознавчі праці, у яких було проаналізовано ті чи ті назви з цього регіону (І.Я. Франка, Я. Рудницького, Є. Черняхівської, М. Худаша та ін.). Дослідниця акцентує на тому, що в словнику подано лише наукові версії пояснення ойконімів Дрогобиччини, на відміну від їх народноетимологічних інтерпретацій. Описуючи методику аналізу ойконімії, В.В. Котович слушно констатує, що «ключ до розуміння походження ойконіма ховається в словотворі...» (С. 14), адже назва поселення — це слово, що формується за відомими для місцевого населення дериваційними моделями. У вступі йдеться також про основні принципи номінації назв поселень (за Д.Г. Бучком).

Будова словникової статті традиційна для таких праць. Найперше вказано **назву населеного пункту** (за Адміністративно-територіальним поділом України на 1 вересня 1946 р.); за умови її перейменування або ж відбиття в ойконімооснові певних фонетичних чи морфологічних змін, крім сучасної, наведено первісну (давнішу) назву, а також її варіантні форми; далі — **тип поселення** (місто, селище міського типу, село, хутір; якщо поселення об'єднано з іншим населеним пунктом, то зазначено, з яким саме або до якої сільської ради воно належало раніше); **письмові фіксації ойконіма** (із зазначенням його форми) в історич-

них джерелах у хронологічній послідовності; **структурно-семантичний аналіз ойконіма**. Така структура словникової статті відповідає вимогам до укладання історико-етимологічного словника ойконімів України, над яким зараз працює відділ ономастики Інституту української мови НАН України.

Найбільша за обсягом частина рецензованої праці — **словник ойконімів**. Цю частину, очевидно, краще було б назвати **історико-етимологічний словник ойконімів** з огляду на його функціональне призначення — не лише з'ясувати етимологію назв поселень, але й простежити їх становлення в просторі й часі. Більшість ойконімів пояснено правильно, з дотриманням наукових засад аналізу онімного матеріалу (визначено словотвірну модель, з'ясовано мотиваційну ознаку семантики твірної основи). Важливо відзначити, що автор старанно опрацював картографічні матеріали. Це дало йому змогу в деяких випадках правильно визначити первісну форму ойконіма, відмінну від його сучасної структури, пор., наприклад, назву с. *Буховець* (давніші форми — *Бухів*, *Бухова*; С. 24). Однак низка тлумачень ойконімів Дрогобиччини потребує, на нашу думку, суттєвого коригування. Варто також звернути увагу на деякі технічні питання, пов'язані з оформленням покликань на праці попередників і довідкову літературу:

1. Указуючи фіксацію ойконіма в 1947 р. (за даними довідника Адміністративно-територіальний поділ України. — К., 1947), автор допустила неточність, оскільки 1947-й — це рік видання цього довідника. Усі ж відомості, вміщені в ньому, подано на перше вересня 1946 р. Отже, при тому чи тому ойконімі потрібно вказувати дату 1946 р., а не 1947 р.

2. Автор обминув увагою думку деяких своїх попередників щодо походження низки ойконімів Дрогобиччини. Ідеться, зокрема, про М.Л. Худаша, який аналізував назви поселень *Багна*, *Банне*, *Биків*, *Бистрий*, *Бистриця*, *Бійничі (Бійнич)*, *Болехівці*, *Брониця*, *Бруховиця*, *Винники* та багато ін. (див. його праці: *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів)*. — Львів, 2004; *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення)*. — Львів, 2006). У поясненні згаданих назв поселень В.В. Котович не покликається на М.Л. Худаша. Можливо, це зумовлено тим, що на час виходу її попередньої праці «Походження назв населених пунктів Опілля» (2000-й рік) зазначені роботи М.Л. Худаша ще не вийшли друком. Однак вони мали б бути відомі дослідниці вже в процесі підготування другого, виправленого й доповненого, видання своєї роботи.

3. У поясненні частини ойконімів некоректно витлумачено твірну основу. Це стосується насамперед назв на *-ів-ц(і)*, які В.В. Котович трактує як відпатронімні, пор., наприклад, ойконім *Болехівці* < патроніма *Болехівці* (С. 23). З цього приводу зауважимо, що **патронім** — це дериват від імені (прізвища) батька [Подольская: 108], особова назва

сина за іменем батька, ім'я по батькові [Німчук: 38]. В основі назви *Болохівці* треба вбачати колективну назву *болохівці* < *Болохів* (-ова, -ове) < *Болох*. Пояснення ойконімів на -ів-ц(і) як відпатронімних утворень сумнівне з наукового погляду (пор. відпатронімні деривати *Балич* < *Бала*, *Годів* < *Год*, *Калитин* < *Калита* [Редько 1: 29, 220, 429]), оскільки відпатронімний ойконім — це назва поселення, пов'язана з ім'ям батька (предка), що колись проживав у цій місцевості, наприклад: *Глібовичі*, *Путятини* [Німчук: 32], *Мстиславичи*, *Пуховичи* [Подольская: 141]. Отже, ойконіми з формантом -ів-ц(і) з погляду структури потрібно кваліфікувати як такі, що постали в результаті онімізації відповідних апелятивів на позначення назв людей, що мешкали в цих поселеннях, названих ім'ям першозасновника, наприклад: двір чи хутір, який заснував *Яцко*, первісно називався *Яцків*, а люди, які там проживали, — *яцківці* [Кордуба: 14]. Ойконіми на -ів-ц(і) могли також указувати на вихідців з інших поселень, як-от: *бѣликовци* < с. *Білик* Хмельницької обл. [Гумецька: 45]. Схоже зауваження можна висловити і щодо аналізу назв поселень на -ич(і), які автор також кваліфікує як деривати із суфіксом -ичі від конкретного антропоніма, пор., наприклад, ойконім *Вороблевиці* — первісно рід чи піддані *Вороблея* (С. 28). З погляду структури ця назва належить до множинних утворень, що постали способом плуралізації патроніма на -ич, тобто *Вороблевиці* — це родова (відродина) назва від *Вороблевич*, пор. польський відповідник — особову назву *Wróblewicz* [Rymut II: 704]. Саме на такому поясненні словотвірної будови ойконімів на -ич(і) акцентує увагу знаний польський ономаст К. Римут: зазначені назви, з погляду своєї генези, є формами множини відповідних патронімних особових назв [Римут: 75]. У такому контексті потрібно аналізувати й ойконіми *Вацевичі*, *Губичі*, *Дережичі*, *Меденичі*, *Михайлевичі*, *Модричі*, *Нагуєвичі*, *Новошичі*, *Ортиничі* (Гортиничі), *Почаєвичі*, *Раневичі*, *Рихтичі*, *Ріпчиці* < *Ра(о)бичі*, *Тустановичі*, *Унятичі*, які В.В. Котович пояснює як похідні на -ичі безпосереднього від певного особового імені.

4. Деякі назви поселень автор зараховує до ойконімів із незрозумілою мотивацією, як-от *Здянна* (*Жджанна*) — тепер с. *Жданівка*. Перша писемна згадка про цей ойконім дійшла до нас у формі *Zdzianna* (С. 36–37). На нашу думку, цю назву треба пов'язувати з гідронімом *Здянний* — пот., л. Топільниці п. Дністра (с. Сторона Дрогобицького р-ну Львівської обл. [СГУ: 212], пол. відповідник — *Zdzianny* [SG XIV: 552], первинною вважаючи назву потоку. Цей гідронім кваліфікуємо як полонізм, у формальній структурі якого відбулися такі фонетичні зміни: 1) трансформація анлаута в первісному *Studzianny* (паралельна форма — *studzienny* 'холодний' [SJP VI: 484]) > *St(u)dzianny* (пор. аналогічний процес у структурі хорв. *zdenec* (*zdenac*) 'джерело' < *stȃdenъ < псл. **studen-* [Dickenmann II: 170] > *Stdzianny > *Sdzianny; 2) одзвінчення початкового *s* у позиції перед наступним дзвінком: *Sdzianny > *Zdzianny*. На підтримку такого пояснення вказує те, що пот. *Здянний* починається з р. *Студенки* [SG XIV: 552];

ойконім *Перепростиня* дослідниця зараховує до назв із непевною мотивацією. Щоправда, на підставі першої документальної згадки про цей ойконім — *Pereprostyn* (1855 р.) — вона припускає для неї таке тлумачення: дериват із суфіксом *-ин* від гіпотетичного антропоніма **Перепроста* (С. 56–57). Формально назву *Перепростин* справді можна виводити від гіпотетичного імені **Перепроста*, але, на нашу думку, ойконім *Перепростиня* має іншу етимологію. Варіант *Перепростин*, найімовірніше, — фонетично вторинна форма від *Перепростинь*. Сучасна назва *Перепростиня* < **Перепростина* внаслідок адаптації до основ на *-я*. За такого пояснення *Перепростина* < **перепростина* (щодо споріднених утворень і префіксом *пере-* пор. укр. діал. *перенизь* ‘долина між двома невеликими гірками-«кливками»’ [Марусенко: 240]), у якому складник *простина* можна кваліфікувати як дериват із суфіксом *-ин-* від прикметникової основи *прост-*, пор. укр. діал. *простина* ‘проста дорога’, слвн. *prostina* ‘місце, вільне від лісу’, пол. *prościna* ‘проста дорога’ [Куркина: 102].

5. Потребує коригування версія В.В. Котович про походження назви с. *Залокоть* від мікротопоніма *Залокоть* (С. 38). На нашу думку, переконливіше пояснювати ойконім *Залокоть* як назву-орієнтир щодо х. *Локоть* у суміжній місцевості [АТПУ: 146]: *Залокоть* < *за* + *Локоть*: ‘поселення розташоване за хутором *Локоть*’.

6. Відсилаючи читача до джерела, звідки взято певний географічний термін, твірний для місцевого ойконіма (топоніма), бажано покликатися не на «Словник української мови» (літературної! — С.В.), як це робить автор (див., наприклад, назву *Кичера*), а на діалектні словники, наприклад «Словник бойківських говірок» М.Й. Онишкевича, або на збірник діалектної географічної номенклатури Т.А. Марусенко (Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье. Лингвистика. Археология. Топонимика. — М., 1968. — С. 206–255).

7. Малоімовірне пояснення ойконіма *Котованя* (тепер *Котоване*) як деривата з присвійним суфіксом *-ь/-і* від гіпотетичної особової назви *Котовань* (С. 42). Імовірнішим видається зв’язок цього ойконіма з андронімом *Котованя*, похідним від антропоніма *Кот(ов)*. Щодо типологічно подібних утворень пор. укр. ойконіми *Войниха* (< *Война*), *Ковалиха* (< *Коваль*); ойконіма *Медвежа Воля*, компонент *Медвежа* якого В.В. Котович виводить від антропоніма *Медвідь* (С. 47). Однак від особової назви *Медвідь* закономірно очікувати посесив *Медведеве* (*-а*), а *Медвежа* < *медвежий* / *ведмежий* (*-а*, *-е*) ‘стосовний, пов’язаний із медведем / ведмедем’ або ж у переносному значенні [СУМ I: 316]; ойконіма *Літиня*, для якого В.В. Котович необґрунтовано вважає первинною форму *Літина*, опираючись, очевидно, на зафіксований із 1499 р. варіант *Lityna* (С. 44). Проте ця форма не найраніша, про що свідчать більш ранні фіксації: 1441 р. — *Letynua*; 1470 р. — *Lethynua* (С. 44). Отже, версію про походження ойконіма *Літиня* як деривата із присвійним суфіксом *-ин-* від особового імені *Літа* не можна вважати переконливою.

Цей ойконім потрібно пояснювати в колі утворень із суфіксом *-иня* < **-уnі*. Хибне тлумачення назви с. *Лішня* як посесива на **-ja* від антропоніма **Льшън* (С. 48), оскільки вона похідна від апелятива *лішня* (< псл. **lēšъn'a* ‘лісова’ [ЭССЯ 14: 261]) на позначення лісової місцевості, поселення в такій місцевості; також ойконіма *Підбуж*, який дослідниця вважає дериватом з архаїчним індивідуально-присвійним суфіксом **-jъ* від неза-свідченого антропоніма **Підбуг* (С. 57–58). Складно навіть теоретично уявити мотивацію семантики такого антропоніма, адже українському іменникові невідома модель особових назв на зразок **Піддніпро*, **Піддунай*, **Підстрий* та ін. Ойконім *Підбуж* має прозору внутрішню форму, оскільки є назвою-орієнтиром щодо гідроніма *Буг*. З погляду структури *Підбуж* — це, очевидно, скорочена форма від *Підбужжя* так як *Верхобуж* (Львівщина) < *Верхобужжя*; ойконіма *Солець* від гідроніма *Солоний* (С. 64). У цьому разі назва поселення мала б форму **Солонець*. Ойконім *Солець*, найімовірніше, вторинний щодо назви якогось суміжного топооб’єкта, мотивованої апелятивом **солець* < *сіль*, пор. споріднені рос. діал. *солицы* ‘сіль’ (СРНГ 39, 310), чес. *Solec* (ves *Solcze*) < *solec* ‘той, хто солить’ (Profous IV, 132–133). Сумнівне пояснення ойконіма *Станиля* як деривата із присвійним суфіксом **-ьja* від особової назви *Станил* (С. 65). Попри те що цей ойконім у польськомовному джерелі 1439 р. записано *Stanila*, його, вважаємо, треба пояснювати інакше. Відомо, що в польськомовних текстах приголосний *l* не завжди позначав реальну м’якість цього звука. Незалежно від його якості писарі вживали і *l* (м’яке *л*), і *l* (тверде *л*), пор., наприклад, гідронім *Білка* (л. Лехнівки п. Дністра; Турківський р-н Львівської обл. [СГУ: 57]), який польською відтворено як *Bilka* [SG V: 18]. Етимологія цієї назви свідчить про те, що її первинною формою була саме *Білка* < *білка* < *білий*. Отже, укр. *Білка* польською мовою треба було б передати *Bilka*. Стосовно ойконіма *Станиля*, то він, очевидно, фонетично вторинний до *Станила* — форма Р. в. належності від антропоніма *Станило*, пор. староукраїнські особові назви (передані польською графікою) *Stanilo*, *Stanilowicz* [Rymut II: 474], рос. прізвище (з українською графікою) *Станілов* [Новикова: 787] < *Стани(і)ло*; ойконіма *Уріж* як утворення з індивідуально-присвійним суфіксом **-jъ* від гіпотетичної особової назви **Урог* (С. 69). Переконливіше пояснювати цю назву як лексико-семантичний дериват від географічного апелятива **уріж* < *урож* < *урогъ*, на реальність якого вказує укр. діал. *уріже* ‘риска по краю’. З огляду на семантику префікса *у-* (приіменний формант, що вказує на перебування чогось поряд, пор. споріднені *увал* ‘підвищене місце з рослинністю, яке переходить у рівнину’, *угорок* ‘пагорб’, *удол* ‘низина’ [ЕСУМ 5: 88]) й основи *-рож* < *рог* ‘кут, край’ (пор. укр. *роговá* ‘крайня ополонка на льоду’, *ріжкатий* ‘кутастий’ [ЕСУМ 5: 88]) для твірної основи ойконіма *Уріж* < *Урож* можна відновити апелятивну семантику **‘місцевість на розі (куті)’*. Щодо споріднених утворень на онімно-апелятивному рівні пор. укр. топонім *Убіч* і відповідні йому географічні апелятиви —

укр. діал. *убіч* ‘узгір’я’, ‘схил гори’, ‘круча’ тощо [Шульгач: 307–308]; ойконіма *Трускавець*, для якого автор припускає первісну форму *Трушковичі* з огляду на «неоднакові фіксації ойконіма в давніх документах» (С. 68). Проте жодна з фіксацій цієї назви, починаючи від найранішої згадки 1462 р. — *Truszkawiecz*, далі *Truskauiyecze* (1472 р.), *Truskowuycz* (1507–1548 рр.) та ін., не дає підстав для такого висновку. За умови первинного *Трушковичі* ойконім *Трускавець* у польськомовних джерелах було б зафіксовано як *Trusz(s)kowicze*, або *Trusz(s)kowuycz(c)e*, пор., наприклад, назву с. *Новошичі* — пол. *Nowoszyce* (С. 54), ойконім *Тустановичі* — пол. *Tustanowicze* (С. 68). Назва поселення *Трускавець*, найімовірніше, відгідронімного походження (пор. р. *Трускавець* у бас. Стрия). На думку О.М. Трубачова, в основі цього гідроніма архаїчний апелятив праслов’янської доби з основою **trusk-* на позначення ‘стрімкої течії, джерела’ [Трубачев 224–225]; назву селища *Східниця* не можна виводити від контактного гідроніма *Східничанка* (С. 67), бо словотвірна структура назви гідрооб’єкта вказує на її похідність від твірного *Східниця*, а не навпаки.

8. Некоректне вживання В.В. Котович терміна локально-етнічний у стосунку до назв на *-ани* / *-яни*, як-от *Мокряни* (С. 50), утворених від апелятивів на позначення людей, що проживали в певній місцевості, адже основа таких назв не вказує на якусь етнічну ознаку цих людей.

Наведені міркування й зауваження рецензента, звичайно, не є присудом для всієї праці В.В. Котович, яка, безперечно, зробила свій дослідницький внесок у вивчення регіональної ойконімії України, описавши її фрагмент на прикладі назв поселень історичної Дрогобиччини. Вони (міркування й зауваження) мають, на нашу думку, спрямувати автора на глибше опрацювання досліджуваного матеріалу, врахувати недогляди й запропонувати ономастичній спільноті виправлений і вдосконалений варіант наукової розвідки про походження назв поселень давньої Дрогобиччини. Сподіваємося, що бажання з’ясувати наукову істину допоможе авторові в його подальших ономастичних пошуках.

ЛІТЕРАТУРА. ДЖЕРЕЛА

АТПУ	Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — К., 1947. — 1064 с.
Гумецька	Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. — К., 1958. — 298 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1982–2012. — Т. 1–6.
Кордуба	Кордуба М. Що нам кажуть назви осель? — Львів, 1938. — 22 с.
Куркина	Куркина Л.В. Из наблюдений над некоторыми названиями дорог и тропинок в славянских языках // Этимология. 1968 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. — М., 1970. — С. 92–105.
Марусенко	Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика / Отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. — М., 1968. — С. 206–255.

- Німчук Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (проект) // Повідомлення Української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1966. — С. 24–43.
- Новикова Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. — Донецьк, 2007. — 995 с.
- Подольская Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. — М., 1978. — 198 с.
- Редько Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. — Львів, 2007. — Т. 1. — 721 с.; Т. 2. — 1438 с.
- Римут Римут К. Происхождение параллелизма -owic- / -ic- в западнославянских патронимических формах // Kazimierz Rymut. Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe. — Kraków, 2003. — S. 72–77.
- СГУ Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак. — К., 1979. — 780 с.
- СРНГ Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. — М.; Л.; СПб., 1966–2011. — Вып. 1–44.
- СУМ Словник української мови: в 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід. — К., 1970–1980.
- Трубачев Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках (Этимология и опыт групповой реконструкции). — М., 1966. — 416 с.
- Шульгач Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції). — К., 1998. — 367 с.
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. — М., 1974–2012. — Вып. 1–37.
- Dickenmann Dickenmann E. Studien zur Hydronymie des Save-Systems. — Heidelberg, 1966. — Bd I–II.
- Profous Profous A., Svoboda J. Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. — Praha, 1947–1956. — D. I–IV.
- Rymut Rymut K. Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. — Kraków, 1999–2001. — T. I–II.
- SG Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1880–1902. — T. I–XV.
- SJP Słownik języka polskiego / J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. — Warszawa, 1900–1927. — T. I–VIII.

Святослав ВЕРБИЧ (Київ)

Рецензія надійшла 05.09.2013.

Sviatoslav Verbych

Kyiv

A NEW PUBLICATION FROM UKRAINIAN OICONYMY

The article describes the work of V.V. Kotovych «Content of names of settlements of the Drohobych region (scientific versions)». The unprejudiced analysis of results of research is presented.

Key words: author, anthroponim, name of settlement, oiconym.

УДК 811.161.2 – 112:094.4.

ДОБРИЛОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ 1164 року: ПОВЕРНЕННЯ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

Добрилове Євангеліє 1164 року / Відп. ред. В.В. Німчук, упор. Ю.В. Осінчук. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серії: «Історія мови», «Пам'ятки української мови»). — 804 с.

Історія писемного слова на теренах України втілена у текстах різних стилів та жанрів, оригінальних та перекладних, які дійшли до наших часів, ставши промовистими свідками тисячолітнього процесу становлення, утвердження, розвитку літературної мови. Особливо цінними є тексти періоду Київської Русі, бо саме у них спостерігаємо надзвичайно цікаві мовні явища, пов'язані зі взаємодією старослов'янської (церковнослов'янської) та живої розмовної мов, унаслідок чого розпочався перший — староукраїнський — період в історії формування української літературно-писемної мови. Цим і зумовлена особлива увага до найдавнішої писемної спадщини. У колі завдань істориків мови першочерговим є не лише аналіз різноманітних мовних явищ на матеріалі давніх пам'яток, але і їх популяризація, яка дозволяє, по суті, вдруге народитися цим текстам.

Писемна спадщина староукраїнського періоду яскраво репрезентована у площині релігійної літератури. На цьому тлі вирізняється низка канонічних текстів Євангелія, що з'явилися на Півдні Русі — Остромирове 1056–1057 рр., Архангельське 1092 р., Реймське першої половини XI ст., Мстиславове 1103–1117 рр., Юріївське 1119–1128 рр., Галицьке 1144 р., Бучацьке XII–XIII ст., Євсевієве 1283 р., Оршанське другої половини XIII ст., Холмське кінця XIII ст., Лавришівське XIV ст., Полікарпове 1307 р. тощо. Доля цих

© У.Б. ДОБОСЕВИЧ, 2013

та інших рукописів складалася по-різному, усі вони неоднакові у плані мистецьких, мовних, літературних особливостей, але всі є вартісними як пам'ятки книжкової культури своєї епохи. Манускрипти більшою чи меншою мірою потрапляли в поле зору науковців із різних галузей — лінгвістів, мистецтвознавців, палеографів. З-поміж названих кодексів чи не найактивніше з середини XIX ст. вивчали Остромирове Євангеліє, зокрема в мовному аспекті — цьому, безперечно, посприяли видання уривків цієї пам'ятки 1843 р., згодом повний текст побачив світ 1883 р., передрук здійснено 1964 р. і останнє факсимільне видання пам'ятки зроблено 1988 р. У кінці XIX — на початку XX ст. було видано тексти Галицького (1882), уривки Холмського (1884) й Архангельського (1912) Євангелій, які заактивізували увагу дослідників.

У радянський період в Україні з очевидних причин не здійснювали ні публікацій, ні розвідок, матеріалом до яких були б киеворуські тексти Євангелія. Нова хвиля наукового інтересу до цього жанру з'явилася у кінці 90-х рр. XX ст., унаслідок чого з'явилися видання Євсевієвого (2001) та Реймського (2010) Євангелій.

Сьогодні маємо ще одне досягнення у цьому контексті, яке не лише продовжує традицію публікування давніх кодексів, але й пропонує новаторський підхід, зокрема в інтерпретації особливостей мови, — видання Добрилового Євангелія 1164 р., яке здійснили доктор філологічних наук, член-кореспондент НАНУ В. В. Німчук у співпраці з кандидатом філологічних наук, науковим співробітником відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ Ю. Осінчуком.

Видання складається із транслітерованого тексту, двох передмов, показчиків словоформ, коментарів і таблиць.

Передмова *«Походження Добрилового Євангелія»* професора В. Німчука присвячена суперечливому питанню про місце створення пам'ятки. Критично аналізуючи погляди своїх попередників, згідно з якими Добрилове Євангеліє локалізують неоднаково — пов'язують, наприклад, з північними теренами Київської Русі, зокрема з Новгородом (Г. Воскресенський, А. Кримський, І. Свенціцький, В. Дем'янчук), або ж із Смоленськом (Я. Щапов), професор переконливо доводить, що рукопис постав неподалік Києва, можливо, при церкві св. Апостолів на Берестовому. Учений залучає різні факти — історичні свідчення, дані Повісті минулих літ, мовні особливості, тексти грамоти-графіто XII ст. Київського Софійського собору, а також ономастичний матеріал, зіставляє їх і на цій основі доходить висновку щодо локалізації пам'ятки. Такий комплексний підхід слугуватиме своєрідним зразком для вирішення проблемних питань, що виникають під час встановлення місця написання інших текстів.

Добрилове Євангеліє містить різноманітний і «дуже важливий матеріал для історії української мови, оскільки переписувачі свідомо чи не свідомо відхилялися від старослов'янських оригіналів і вносили в текст риси рідної говірки», — стверджує автор другої передмови Ю. Осінчук. У центрі уваги вченого — ті мовні явища, які виходять за рамки право-

писної та морфологічної системи старослов'янської мови, а тому є цінним матеріалом для реконструювання і вивчення живої розмовної мови Київської землі XII ст. Рукопис щедро інкрустований такими рисами.

Графічні особливості тексту відбивають цілу низку фонетичних явищ, притаманних південним говорам Київської Русі. Найбільше уваги у цьому контексті заслуговують фонетичні процеси, що мають безпосередній зв'язок із занепадом голосних звуків неповного творення **ѣ** та **ѥ**. Мовний матеріал Добрилового Євангелія у своєму графічному вияві ще раз підтверджує тезу про занепад зредукованих, який завершився на час створення тексту. Наявність літер **ѣ** та **ѥ** у канонічних церковних кодексах була зумовлена традицією, а їх пропуск — доволі поширене явище у пам'ятках XII ст., а тому, як стверджує Ю. Шевельов, «дослідникові випадає з'ясувати, чи такі пропуски спричинено тим, що переписувачі наслідували первопис, чи вони віддзеркалюють їхню власну говірну мову, — і легким це завдання ніяк не назвеш»¹. Видаються переконливими міркування автора саме про розмовний характер цього правописного узусу, оперті на аналіз тих мовних явищ, які безпосередньо пов'язані із занепадом редукованих, а також на зіставлення з іншими текстами цього ж періоду (Остромировим, Мстиславовим та Євсевієвим Євангеліями), ще й підтверджені покликаннями на кількісні підрахунки.

Серед наслідків занепаду голосних неповного творення найпомітнішими виявилися процеси асиміляції та дисиміляції приголосних, поява вторинного **ѣ** (у передмові докладно розглянуто різноманітні словоформи, у яких простежується це явище, причому із залученням аналогічних граматичних форм з інших пам'яток такого типу, де воно графічно не відбите). Описано випадки сплутування **ѣ** та **ѣ**, які інтерпретовані як діалектна риса. Виразними аналогами до сучасних українських форм є особові імена, у яких зафіксований **ѣ** перед **й** та йотованими голосними (суч. Андрій і под.), а також кілька випадків графічного **ѣ** на місці **и**. Розглянуто й інші явища вокалізму та консонантизму, в одних випадках — характерні для правописно-фонетичної системи, що її можна простежити в рукописі, а в інших — можливо, є лише описками Добрила. Перша група репрезентована такими рисами: злиття звуків і графічне сплутування літер **и** та **ѣ**, занепад **ѥ** у початковій групі **ји**, графічне відбиття інтервокального **ј**, стягнення голосних переважно в антропонімах, сплутування літер **ѣ** та **ѣ**, диспалаталізовані приголосні [л] та [р], м'якість кінцевої основи [ц], **ж** на місці *d+j та **ѣ** на місці *t+j тощо. Ці мовні явища представлені численними прикладами із тексту Добрилового Євангелія, а тому можна бути певним, що вони проявлялися і в живому мовленні переписувача, риси якого збереглися на Поліссі та Середній Наддніпрянщині. У другій групі — не менш цікаві та промовисті фонетичні особливості, однак репрезентовані вони окремими прикладами з аналізованого тексту. Деякі з них, справді, можна кваліфікувати як описки, проте, якщо розглядати їх у системі поряд із зазначеними

¹ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. — Х., 2002. — С.309.

вище звуковими рисами, то є всі підстави стверджувати, що вони у тексті з'явилися не випадково. На статус таких фонетичних особливостей претендують графічний **н** на місці **ы**, дієслово із типово українським коренем **-нтн-**, голосний **о** замість **є** на початку слова, випадіння одного з голосних при їх збігу. Отже, сукупність графічно-фонетичних ознак, які не вписуються у систему старослов'янської мови, виказує український характер звукових закономірностей, виявлених у Добриловому Євангелії.

Аналізуючи пам'ятку з погляду особливостей словозміни, Юрій Осінчук акцентує увагу на формах іменників, прикметників, займенників, дієслів та прислівників. Найбільше уваги приділено іменниковій парадигмі. Живе мовлення проявилось, зокрема, у формах давального відмінка однини іменників колишніх **-ѡ↵-**, **-јѡ↵-**основ, які мають паралельні закінчення — поряд із властивим **-у** ще й **-овн**, **-євн**. Це одна із визначальних україномовних рис, на яку звертали увагу історики мови, досліджуючи найдавніші тексти з території Київської Русі. Як свідчать наведені приклади, окрім наявності специфічних закінчень, простежується ще одна особливість, пов'язана з вирівнюванням словоформ іменників з основою на м'який приголосний за типом іменників з основою на твердий (наприклад, **Андрѣовн**), що є притаманним мовленню переважно південно-західних територій. Поряд із цим цікаво було б простежити, чи такі закінчення з'являються в іменниках — назвах неістот. Наявність інших специфічних іменникових закінчень, проаналізованих у передмові, чітко вимальовує вектор творення саме україномовної парадигми цієї частини мови.

Словоформи з прикметниковим типом відмінювання (до них, окрім прикметників, належать певні розряди займенників та порядкові числівники), як свідчить аналізований матеріал, також виявляють виразне тяжіння до розмовної мови, яке у перспективі стане нормативним і для сучасної української мови. Багатий матеріал для відтворення живого мовлення півдня Київської Русі автор виявив у системі дієслівних форм, які виходять за рамки старослов'янської мови.

Отже, передмова *«Живомовні риси в Добриловому Євангелії 1164 року»* є важливою складовою частиною публікації, вона містить цінні у науковому та навчальному плані коментарі та мовний матеріал. Варто наголосити, що студії В. Німчука та Ю. Осінчука дозволять розглядати Добрилове Євангеліє у контексті становлення староукраїнської літературно-писемної мови Київської Русі, завдяки цим дослідженням пам'ятка відкрилася для істориків мови своїми новими гранями, здобула індивідуальне обличчя у низці подібних писемних текстів.

Після короткого огляду принципів відтворення списку автори презентують сучасному читачеві найголовнішу частину видання — транслітерований текст Добрилового Євангелія, який дає чітке уявлення про оригінал пам'ятки, а у певному сенсі є інформативнішим, оскільки містить відновлені фрагменти та коментарі. Текст супроводжується фотокопіями чотирьох мініатюр та сторінки рукопису.

Надзвичайно вагомою, особливо для майбутніх дослідників пам'ятки, є значна за обсягом частина видання — *показчик словоформ*. У вступних заувагах до показчика чітко виписані принципи його укладання, згідно з якими автори врахували фонетичні, морфологічні параметри кожної словоформи, вказали на аркуш у рукописі, де вона вжита. Реєстрові слова супроводжують відповідні до кожної частини мови граматичні ремарки, зазначені різні графічно-фонетичні варіанти, окремі словоформи мають особливі коментарі — як, наприклад, оніми розподілені на категорії (антропоніми, топоніми), звернено увагу на труднощі функціонального розрізнення сполучників та часток, грецизми мають при собі транслітеровані форми тощо. Показчик словоформ є підсумком надзвичайно копіткої праці упорядників, разом з тим він послужить джерелом для нових досліджень не лише тексту Добрилового Євангелія, але й інших писемних пам'яток, бо таким показчиком зручно користуватися при порівнянні чи зіставленні мовних явищ. А в цілому, без перебільшення можна стверджувати, що такі показчики є справжнім скарбом для історика мови.

Останні три частини, що є традиційними для видань такого типу, — це *показчик словоформ до заголовків читань і скорочень Місяцеслова, призначення євангельських читань і зміст текстів*, а також *євангельські тексти* із зазначенням віршів та аркушів у Добриловому Євангелії. Цей довідковий апарат зацікавить насамперед спеціалістів, пов'язаних із різними галузями теології.

Окремого схвального слова заслуговує просте і водночас довершене оформлення книжки. Обкладинка з мініатюрою євангеліста Луки на тлі пергаментного аркуша з уставним письмом не лише символізує зміст книжки, але й налаштовує на її сприйняття, залучаючи до інтелектуальної праці ще й особливі душевні і духовні порухи.

Отож, українське історичне мовознавство збагатилося ще одним професійно упорядкованим виданням, яке супроводжується актуальними фаховими коментарями та цінним довідковим апаратом. Фактаж та його інтерпретація стане суттєвим доповненням до університетських курсів історії української літературної мови, історичної граматики; на основі цього видання можна здійснювати дослідження в різних мовознавчих аспектах, зокрема, у широкому плані, можна простежити втілення загальних тенденцій формування української літературно-писемної мови киеворуського періоду або, у вузькому, виявити особливості становлення певних словоформ. Ця книжка зацікавить читачів у широкому діапазоні — від філологів, богословів, істориків до всіх, кого захоплює історія утвердження писемного слова в Україні.

Уляна ДОБОСЕВИЧ (м. Львів)

Рецензію отримано 09.07.2013.

Uliana Dobosevych

Lviv

DOBRILLOVE GOSPEL OF 1164: RETURNING IS THROUGH AGE

УДК 049.32 +81'37

НЕ ЗАБУВАЙМО ПРО НАШУ АРМІЮ

Ярослав Яремко. Нариси з історії української військової термінології. — 2-ге вид. — Дрогобич: Посвіт, 2013. — 411 с.

Чи потрібна державі міцна армія? Державі самостійній, незалежній, яка опинилась у колі озброєних держав, що скося поглядають на цю гонорову, але досить слабеньку з військового погляду країну.

Україна вже мала потужну армію. Проте недалекоглядність влади, мовляв, ми не хочемо ні на кого нападати, призвела до гірких наслідків. Мав же Петлюра добре озброєну, з певним вишколом і досвідом народну українську армію: «А де ж всі ваші хлопці?.. — питає один із героїв роману Булгакова у діда з села Попелюхи. — Усі побігли до Петлюри»¹.

Ось як описує Михайло Булгаков парад Петлюрівської армії на Софійській площі у грудні 1918 року, надаючи своїй пародії рис епічно-величавих:

«То не серая туча со змеиным брюхом разливается по городу, то не бурые, мутные реки текут по старым улицам — то сила Петлюры несметная на площадь старой Софии идет на парад.

Первой, взорвав мороз ревом труб, ударив блестящими тарелками, разрезав черную реку народа, пошла густыми рядами синяя дивизия.

В синих жупанах, в смушковых, лихо заломленных шапках с синими верхами, шли галичане. Два двухцвет-

---

¹ М.Булгаков. Белая гвардия. — К. : Богдана, 1995. — С. 86. Далі покликання на це видання, сторінка — у тексті: цитування подано мовою оригіналу.

ных прапора, наклоненных меж обнаженными пашками, плыли следом за густым трубным оркестром, а за прапорами, мерно давя хрустальный снег, молодецки гремели ряды, одетые в добротное, хоть немецкое сукно. За первым батальоном валили черные в длинных халатах, опоясанных ремнями, и в тазах на головах, и коричневая заросль штыков колючей тучей лезла на парад.

Несчитанной силой шли серые обшарпанные полки сечевых стрельцов. Шли курени гайдамаков, пеших, курень за куренем, и, высоко танцуя в просветах батальонов, ехали в седлах brave полковые, куренные и ротные командиры. Удачные марши, победные, ревушие, были золотом в цветной реке.

За пешим строем, облегченной рысью, мелко прыгая в седлах, покатили конные полки. ...

Спостерігаючи цей парад бойової сили, один із героїв роману шепоче: «Эх... эх... вот тебе и пятнадцать тысяч... Что же это наврали нам. Пятнадцать... бандит... разложение... Господи, не сочтешь. Еще батарея... еще, еще...»².

Автор дослідження «Нариси з історії української військової термінології» Я. Яремко вибудовує таку тріаду: «Українська держава — Українська армія — українська військова термінологія. Нерозуміння, недооцінка чи фальсифікація цієї єдності або штучний розрив окресленого діалектичного зв'язку неминуче призводить до втрати державницьких орієнтирів» (с. 269).

Слушно зауважує Євген Коновалець: «Ми були примушені ставитись критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили наочно, що їхня політика спричинює щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руйни»³.

Влада не підтримала армію, мовляв, Україна не збирається ні з ким воювати. А боронити ж хто буде беззахисну, безборонну, незахищену країну? Крім військового вишколу, щедрого фінансування з боку уряду, виховання почуття гідності і гордості в кожному воякові, армія потребує і міцного науково-філософського й історичного підґрунтя. Основою його є Статут і військова команда, тобто власна українська термінологія. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми якраз і зробив дрогобицький науковець-лінгвіст Ярослав Яремко.

Автор занурився в неосяжні глибини історії, релігії, лінгвістики, державотворення, військової справи, політичних хитросплетінь, дипломатії. Як учений-когнітивіст, такий, що опанував різні науки, поєднав їх у єдине річище, пише вільно, розкуто, з філологічним блиском. Його творча манера — героїко-романтична. Тож читати цю наукову працю легко, приємно й корисно кожному громадянину своєї держави, а насамперед — військовикам, тим, хто готує військову еліту, інте-

² Там само — С. 283.

³ Цит. за другим виданням монографії Я. Яремка. — С. 227.

лігентів, професіоналів мілітарної справи. І тим командирам, які будуть проголошувати свої команди впевнено, гордовито, відчуваючи вагомість кожного слова, кожного військового терміна, всієї історично сформованої власної української терміносистеми.

Дослідницька парадигма автора монографії досить широка. Він наскрізно аналізує українську військову термінологію в історичному розвитку: її історичні корені, особливості військової термінології давньокиївської та козацької доби; пише про українську військову термінологію ХХ ст. і про тих, хто нею послуговувався, про лицарів ідеї і чину. Своєрідним резюме, крім авторських висновків, є розділ «Проблема національної ідентичності в українській військовій термінології (на матеріалі «Російсько-українського словника для військовиків» А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича. — Київ-Львів : Варта, 1995).

Хоча книжка Я. Яремка має чітке лінгвістичне спрямування, але це і художнє явище: стиль, художній дискурс у цілому, опертя на поетичне слово, ритм прозаїчного викладу, покликання на Євгена Маланюка, «Слово о полку Ігоревім», літописи, пісенні традиції, на митців «розстріляного відродження».

Не завжди можна погодитися з автором монографії в оцінці значущої в історії української держави та її армії постаті Павла Скоропадського, але це вже вектор в іншу тему.

Власні роздуми над проблемою ролі армії в житті держави автор висловив у гранично ущільненій і категоричній формі-аксіомі: «Державу можуть захистити не революційні гасла і ухвали, а тільки вишколена і свідомо своєї місії національна армія» (с. 227). І, борони Боже, щоб це усвідомлення не прийшло надто пізно, як це вже раз сталося. Історичний шанс тоді було втрачено.

Книжку Я. Яремка можна читати як завершену цілість, а можна читати окремо певні розділи, де кожен реципієнт знайде для себе щось цікаве, значуще. Ґрунтовні знання, копітка праця автора над необхідним матеріалом виявили себе в афористичній мові, асоціативності викладу, бажанні встановити контакт із читачем. Це й фундаментальне наукове дослідження, і водночас щира, схвильована розповідь про Україну, її минуле й сучасне, її культуру і геополітичний статус.

Своїм розмислам автор надає форми своєрідних типологічних тверджень, максим, троїстих афоризмів. Паремії автора сприяють чіткому ритмові викладу в цілому. Саме на них, на їхній категоричній троїстості тримається головна ідея, концепт дослідження, вираз набирає сили безсумнівної істинності: «Характеристика цієї еліти, її генеза і кристалізація психоповедінкової моделі — це тема окремого дослідження» (с. 151); «військові команди виступають як одиниці лексичного, фразеологічного та синтактичного рівнів» (с. 176).

Монографія Я. Яремка має всі підстави, щоб стати підручником, настільною книжкою, насамперед для тих, хто пов'язав свою долю з долею армії і безпеки рідної країни. Автор врахував усі чинники, які

необхідні для формування справжнього військовика-вихователя, і для тих, хто буде оволодівати військовою наукою, її термінологією: звідси увага і любов до Слова, до вислову-команди в єдності форми і змісту й навіть до інтонаційного забарвлення; як виробити інтонаційні акценти беззаперечних військових команд, значущість кожного українського військового терміна.

Але роль «Нарисів з історії української військової термінології» вища, бо ця книга має фундаментальний характер як джерело знань, необхідних кожному громадянину своєї держави.

Людмила КРАСНОВА, Микола ТКАЧУК (м. Дрогобич)

Рецензію отримано 17.06.2013.

Ludmyla Krasnova, Mykola Tkachuk

Drohobych

DOES NOT FORGET ABOUT OUR ARMY

Book review on: Jaroslav Jaremko *Narysy z istoriyi uktayinskoyi viyskovoyi terminologiyi*. — 2nd ed. — Drohobych: Posvit, 2013. — 411 s. (Essays from history of Ukrainian military terminology / in Ukraine)

Мовна мозаїка

ХВОРИТИ НА ГРИП ЧИ ХВОРИТИ ГРИПОМ?

Сьогодні одні нарікають, що *хворіють грипом*, інші бояться *захворіти на грип*. А яке з двох уживань правильне?

У сучасній українській мові спільнокореневі дієслова *хворіти*, *захворіти* зі значенням «бути хворим, страждати від якоїсь хвороби» поєднуються зі знахідним відмінком іменників із прийменником *на*, напр.: *Солдати хворіли на дизентерію* (В. Дрозд); *Ілько хворів на сухоти* (Ю. Мушкетик); *Покусаних тварин знищили*; усім, кому могла загрожувати небезпека *захворіти на сказ*, зробили щеплення (М. Дашків); *...в тітки якраз хворіли діти на скарлатину*, і мама побоялася брати нас із собою (А. Дімаров); *Навіть Лівадію Романови купили тому, що дружина імператора Олександра хворіла на туберкульоз* (Віче); *Краще байдики бити, ніж на грип хворіти* (Україна молода); *Як ніколи не хворіти на грип* (megasite.in.ua).

Використання сполуки *хворіти грипом* спричинене впливом російської мови, порівняйте рос.: *Я долго болел гриппом с очень высокой температурой и чувствую себя ещё и сейчас совсем разбитым* (Б.Л. Пастернак).

Отже, в українській мові правильно вживати *хворіти на грип*, *хворіти на гепатит*, *захворіти на скарлатину*, *захворіти на віспу*.

Валентина Фурса

Мовна мозаїка

МІНІМУМ, ЯК МІНІМУМ НЕ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОМОВНОГО ВЖИТКУ

Запозичене слово **мінімум** і утворена на його основі стійка сполука **як мінімум** стали досить модними в українському усному та писемному вжитку. Іноді здається, що вони ледь не єдині засоби вираження найменшої кількості чого-, кого-небудь, потрібної для чогось, або означення найкоротшого відтинку часу тривання чого-небудь. Пор.: *На боротьбу зі зсувами у Києві потрібно мінімум 100 мільйонів* (Українська правда, 06.07.2013); *На підготовку до чемпіонату Європи з баскетболу 2015 року Україні необхідно, як мінімум, 300 мільйонів євро* (Високий Замок, 28.12.2012); *Криза в єврозоні триватиме як мінімум п'ять років* (Економічна правда, 5.11.2012); *Обсяг коштів в цих інститутах повинен становити мінімум 1,3% від обсягу застрахованих у місцевих банках депозитів* (Економічна правда, 27.06.2013); *Зразкові громадяни передплачували їх [газет] як мінімум три: одну московську, одну київську й одну місцеву* (Ю. Андрухович); *Кожен керівник, як мінімум, повинен знати роботу тієї ланки, якою він керує* (Г. Гордаєвич); *Щодня я витримую мінімум дві поїздки в тролейбусі в години пік* (С. Пиркало); *Нам потрібно купити мінімум дві капсули* (Україна молода, 28.08.2013). А чи й справді **мінімум, як мінімум** незамінні виразники необхідної чи бажаної найменшої кількості або найкоротшого тривання чого-небудь? Коли їх потрібно вживати, а коли варто уникати? Слово **мінімум** обов'язкове, коли вживається як математичний термін, що означає “найменше значення безперервної функції”, як компонент терміна соціально-економічної сфери **прожитковий мінімум**, що означає “найменшу кількість грошей, засобів, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини” (напр.: ...*проект закону передбачає обов'язковий перегляд споживчого кошика кожні три роки і автоматичне збільшення прожиткового мінімуму, у разі якщо інфляція перевищить закладену в бюджет більш ніж на 1%* (Дзеркало тижня, 8.02.2013); *У 2013 році уряд пропонує підняти прожитковий мінімум на 13 грн.* (Львівська газета, 4.12.2012), і терміна освітньої галузі знань **кандидатський мінімум**, яким позначають “сукупність знань або заходів, необхідних у якій-небудь галузі” (напр.: *Аспіранти склали іспит кандидатського мінімуму зі спеціальності*). У загальномовному українському вжитку книжному слову **мінімум** за значенням відповідає похідний прийменник **не менше ніж**, а словосполучі **як мінімум** — обмежувально-підсилювальні частки **щонайменше, хоч би, бодай** та ін. Пор. заміну ними **мінімум, як мінімум** у поданих на початку реченнях: *На боротьбу зі зсувами у Києві потрібно не менше ніж 100 мільйонів*; *На підготовку до чемпіонату Європи з баскетболу 2015 року Україні необхідно щонайменше 300 мільйонів євро*; *Криза в єврозоні триватиме щонайменше п'ять років*; *Обсяг коштів в цих інститутах повинен становити не менше ніж 1,3% від обсягу застрахованих у місцевих банках депозитів*; *Зразкові громадяни передплачували їх [газет] щонайменше три...*; *Кожен керівник повинен знати роботу бодай тієї ланки, якою він керує*; *Щодня я витримую щонайменше дві поїздки в тролейбусі в години пік*; *Нам потрібно купити хоч би (бодай) дві капсули*.

Отже, запозичене слово **мінімум** в українській мові потрібно вживати як математичний термін та як складник термінологічних словосполучень і зовсім воно не бажане через свій книжний характер у загальномовному використанні, бо тут його значення та стійкої словосполучки **як мінімум** виражають органічніші, до того ж експресивніші засоби — похідні прийменники **не менше ніж** та частки **щонайменше, хоч би, бодай**.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2 (092) В.С. Перебийніс

НАУКОВЕ КРЕДО І ТВОРЧЕ ДОВГОЛІТТЯ В.С. ПЕРЕБІЙНІС (до 90-річчя з дня народження)

2013 рік — ювілейний у житті визначного мовознавця України, доктора філологічних наук, почесного професора Київського національного лінгвістичного університету Валентини Сидорівни Перебийніс. Близько 25 років вона працювала в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, з них 18 років завідувала відділом структурно-математичної лінгвістики. Її цілком справедливо вважають фундатором цього напрямку мовознавства в Україні, передусім фундаментальних досліджень у галузі структурної, математичної та прикладної лінгвістики, створення теоретичної та методико-процедурної бази для впровадження комп'ютерних технологій у мовознавство.

Упродовж своєї наукової діяльності Валентина Сидорівна висловила, висвітлила й реалізувала багато важливих наукових ідей, що знайшли практичне застосування в автоматичному укладанні словників, комп'ютерних системах редагування та перекладу тексту, які мають майже романтичні назви РУТА і ПЛАЙ. Під її керівництвом написано навчальні посібники з англійської мови, створено перекладні й частотні словники, науково-популярні книжки про автоматизацію мовознавчих досліджень.

У науковій творчості В.С. Перебийніс важливу роль відіграють і дослідження з україністики. Серед них наукові розвідки про фонологію сучасної української мови, її функціональні стилі, структурну граматику, моделювання у мовознавстві, теоретичну лексикологію, комп'ютерну лексикографію тощо. Усе це переконливо

© Н. Ф. КЛИМЕНКО, Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, 2013

свідчить про великий творчий набуток Ювілярки, різнобічність її наукових зацікавлень, талант і дивовижну працелюбність.

Життєпис В.С. Перебийніс позначено труднощами, які вона мужньо долала, прагненням до навчання, здобування знань, пошуком свого шляху, тієї єдиної стежини, що вивела її на наукову ниву, стала її долею, покликанням, предметом наполегливої праці, сповненої наснаги, злетів до вершин мовознавчої науки та відкриттів у педагогічній діяльності.

Валентина Сидорівна вчилася в сільських школах, жила в Черкасах, Уфі, близько 7 років працювала і навчалася в Москві, але більшу частину свого життя вона віддала

Києву, його науковим і навчальним закладам. Тут вона проклала в Україні дорогу новим мовознавчим напрямкам — структурній, математичній, прикладній, комп'ютерній лінгвістиці, збагачувала мовознавство новими відомостями про українську, англійську, російську та інші мови, здобутими за допомогою цих нових наукових дисциплін.

Народилася Валентина Сидорівна 13 жовтня 1923 року в селі Тишенківка Красноградського району Харківської області в родині Сидора Йосиповича і Ніни Іванівни Перебийносів. 1925 р. її батьки переїзять до с. Шевченківка Устимівського району Кіровоградської області, де працюють сільськими вчителями. Там маленька Валя пішла відразу до другого класу сільської школи, бо вже вміла читати, писати та рахувати. У 1934 р. батьки переселилися до Черкас, де жили до грудня 1962 р. Валентина Сидорівна стала ученицею Черкаської середньої школи № 3, яку закінчила із золотою медаллю в 1940 р. Того ж року вона поступила на українське відділення філологічного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка та війна перервала навчання. Валентина Сидорівна з труднощами добирається до матері в Черкаси, а потім разом з матір'ю і братом їде вантажівкою до Харкова. За наполяганням батька, який був у армії, родина евакуюється до Уфи — столиці Башкирської АРСР.

Під час війни сім'я бідувала. Сімнадцятирічна Валя спочатку працювала в госпіталі, потім закінчила курси радистів-операторів та паралельно радистів-інструкторів і працювала за цим фахом у Центральній раді ТСОАвіахіму. Дівчина дуже хотіла вчитися далі й 1943 року вступила на заочне відділення Московського бібліотечного інституту, еваку-

йованого на час війни до Уфи. Одночасно вона працювала завідувачкою бібліотеки військової частини № 3000. Разом з інститутом у жовтні 1943 року Валентина Сидорівна їде до Москви. Однак у родині були нестатки і вона до серпня 1945 року знову на роботі — завідує відділом діловодства Штабу авіації далекої дії. У серпні 1945 р. В.С. Перебийніс добровільно йде до армії як слухач Військового інституту іноземних мов. Учиться наполегливо й охоче. Інститут закінчує в 1949 р. з відзнакою й одержує диплом викладача англійської мови середніх і вищих навчальних закладів. Валентина Сидорівна ще служить в армії і викладає в Чугуївському авіаційному училищі. Згодом вона їде до батьків у Черкаси, де з 1949 до 1953 року працює в Черкаському педагогічному інституті завідувачкою кафедри іноземних мов. Лише 1953 року вона демобілізувалася в зв'язку з народженням доньки Наталки. В інституті в Черкасах вона розгорнула науково-методичну роботу, виявивши неабиякі організаторські здібності. Там вона вперше зрозуміла ефективність використання кількісних підрахунків та статистики у мовознавстві. Валентина Сидорівна вивчала статистичними методами реєстр англійсько-російського словника О.С. Ахманової, обсягом 20 тис. одиниць. Статистичні методи дозволили їй окреслити лексикон словника, розподіл у ньому слів за частинами мови, їхньою питомою вагою і т.ін. Валентина Сидорівна готує свою першу наукову статтю про наслідки такого вивчення лексики і надсилає її О.С. Ахмановій до Москви. 1961 року Черкаський педінститут відряджає її в річну аспірантуру до Московського державного інституту іноземних мов імені М. Тореца. Науковим керівником її кандидатської дисертації призначили доцента Р.С. Гінзбург, яка працювала на кафедрі стилістики і лексикології англійської мови. Про свою вчительку Валентина Сидорівна згадує з великою теплотою й повагою. Вона була педагогом з ласки Божої, вимагала глибоких знань предмета, уміння аналізувати мовний матеріал, знаходити переконливі аргументи висловлених думок. Аспірантура припала їй до душі. Р.С. Гінзбург та С.С. Хідекель стали друзями Валентини Сидорівни, мудрими порадниками, взірцем людської порядності та інтелігентності на все життя.

Тема кандидатської дисертації В.С. Перебийніс зі спеціальності «Германські мови (англійська мова)» **«Роль моделей в розмежуванні значень багатозначного дієслова (до питання про методи лексикологічного дослідження на матеріалі дієслів make і do в англійській мові)»**. Праця мала чітке структуральне спрямування. Так матеріалізувалися ідеї семінару, що діяв в Інституті російської мови АН СРСР у секторі структурної лінгвістики, яким керував С.К. Шаумян. Його відвідувала Валентина Сидорівна. Членами сектору були Ю.Д. Апресян, П.А. Соболева, В.В. Шеворошкін, К.І. Бабицький, які згодом стали гордістю російської мовознавчої науки.

Засідання семінару проходили в бурхливих дискусіях, там народжувалися нові ідеї щодо системи та структури мови, методів вивчення фонології, граматики, лексики, моделювання мовних явищ, застосування

статистичних методів до обстеження мовного матеріалу. Це був час щасливого наукового зростання В.С. Перебийніс, формування її твердого переконання в тому, що методи структурно-математичної лінгвістики збагатять лінгвістику новими науковими фактами.

Нову галузь, що утверджувалася в мовознавстві, офіційно ще не визнавали й критикували. Захист кандидатської дисертації В.С. Перебийніс не був безхмарним. Проти виступили такі відомі вчені, як Н.Д. Слюсарева та І.Р. Гальперін. Ідеї та висновки її праці підтримали К.І. Бабицький, С.С. Хідекель, Р.С. Гінзбург, А.Я. Шайкевич і присутні на захисті в Інституті російської мови АН СРСР члени семінару. Про дисертацію В.С. Перебийніс схвально відгукнувся Г.В. Колшанський. Валентині Сидорівні присудили науковий ступінь кандидата філологічних наук у 1962 році. Вона повернулася до Черкас на роботу в педінститут в травні 1962 року.

Поступово структуралізм як самостійний напрямок наукових досліджень утверджував свої позиції не тільки в мовознавстві, а й в інших точних і гуманітарних науках. Цей підхід доповнював знання про мову, одержані традиційними методами. В Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР виникла ідея створення у відділі теорії української мови групи структурної лінгвістики. Її підтримали директор Інституту академік І.К. Білодід та завідувач цього відділу доктор філологічних наук М.А. Жовтобрюх. Він кілька років до цього працював на посаді професора в Черкаському педінституті і добре знав В.С. Перебийніс, слухав її наукові доповіді, виступи в дискусіях. Саме він запропонував їй кандидатуру на посаду керівника групи структурної лінгвістики у своєму відділі. У грудні 1962 року Валентина Сидорівна стала науковим співробітником Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН УРСР і переселилася з батьками до Києва. До групи ввійшли майбутні академіки Академії педагогічних наук України А.П. Грищенко та Л.І. Недбайло (Мацько), член-кореспондент НАН України С.Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук М.П. Муравицька.

В.С. Перебийніс організувала семінар із структурної лінгвістики, який відвідували не тільки співробітники групи, а й багато науковців з інших відділів. Серед них — майбутній академік НАН України В.М. Русанівський, доктори філологічних наук професори М.М. Пешак, Л.О. Кадомцева. На засіданнях обговорювали не лише теоретичні засади структурної лінгвістики, а й доповіді про наслідки вивчення української мови за допомогою структурних методів. Група виконувала планові наукові теми з вивчення граматики української мови як системи зі своєю структурою і взаємовідношенням компонентів, статистичного обстеження функціональних стилів сучасної української мови. Один за одним виходять наукові збірники, автором і редактором яких була В.С. Перебийніс: «Структурно-математичне дослідження української мови» (К., 1964), «Статистичні та структурні лінгвістичні моделі» (К., 1966), «Методи структурного дослідження мови» (К., 1968).

1967 року побачила світ колективна монографія **«Статистичні параметри стилів»**, що обґрунтовувала критерії статистичного дослідження стилів, їхніх особливостей, закономірності функціонування української мови в художній літературі, публіцистиці, наукових текстах. Крім нових теоретичних узагальнень ця монографія відкрила дорогу для укладання серії частотних словників сучасної української мови. Валентина Сидорівна невтомно працює над популяризацією ідей структурної лінгвістики. Вона читає про неї цикли лекцій в Черкаському педінституті, Донецькому університеті, два роки поспіль проводить всеукраїнські семінари для викладачів педінститутів та університетів України. За матеріалами семінарів опубліковано збірник **«Проблеми та методи структурної лінгвістики»** (К., 1964). В.С. Перебийніс — блискучий лектор. Без «шпаргалок» вона точно, просто, логічно послідовно уміла розповісти аудиторії про найскладніші наукові проблеми, пояснити тонкощі застосування нових тоді для мовознавців трансформаційного аналізу і аплікативної породжувальної моделі С.К. Шаумяна, довести переваги статистичних методів у вивченні функціонування мови.

Вона стає високопрофесійним і талановитим популяризатором ідей структурно-математичної лінгвістики. Про це свідчить її високоінформативна, видана Товариством «Знання», книжка **«На шляху пізнання таємниць мови»** (К., 1965). У цей час, 1964 року, в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР відкривають аспірантуру з нової наукової спеціальності 10.02.21 — структурна, прикладна та математична лінгвістика. Валентина Сидорівна стає визнаним лідером цієї галузі наукового знання про мову в Україні. Усю її подальшу наукову діяльність спрямовано на утвердження цього напрямку в науці. З вершин здобутків сьогодні видно, яким вправним будівничим була Валентина Сидорівна, який міцний підмурок заклала вона для розвитку комп'ютерної лінгвістики в Україні, впровадження в лінгвістичні дослідження нових інформаційних технологій.

Досягнення групи були настільки вагомими, що це дозволило порушити питання про створення в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР нового відділу структурно-математичної лінгвістики. 1968 року відбулося засідання Президії АН УРСР, на якому заслухали звіт про роботу в цьому напрямку в Інституті. Академіки Б.Є. Патон і В.М. Глушков підтримали пропозицію створити в Інституті мовознавства окремий відділ структурно-математичної лінгвістики і відтоді до 1986 року включно В.С. Перебийніс керувала цим новоствореним відділом.

Відділ запланував на найближчі п'ять років дві фундаментальні теми: **«Статистичне вивчення художнього стилю сучасної української мови»** та **«Теоретичні засади структурної граматики української мови»**. Вони повинні були завершитися підготовкою пробного зошита **«Частотного словника сучасної української художньої прози (за 1945–1970 рр.)»** та написанням проспекту **«Структурної граматики сучасної української мови (морфологія)»**. Розпочалася експериментальна і теоретична наукова

робота, пов'язана з осмисленням принципів статистичного дослідження тексту і лексикографічного подання його наслідків у вигляді словника та опису мовних явищ за допомогою структурних і статистичних методів. Валентина Сидорівна керувала цими дослідженнями. З одного боку, було створено, як тепер кажуть, формат частотного словника, укладено його текстову картотеку в 100 тис. слововживань, опрацьовано статистичні параметри текстової поведінки слова.

З іншого, йшла напружена робота над підготовкою структурної граматики сучасної української мови, пошуком критеріїв опису словозмінної системи мови, формальних ознак типів парадигм іменників, прикметників, дієслів, упорядкуванням парадигм кожної частини мови за наповнюваністю (на основі даних орфографічного словника). За формальні ознаки парадигм було обрано зміну флексій, морфологічні чергування в основі, наголосові характеристики (схеми) слів під час відмінювання.

«Частотний словник сучасної української художньої прози (пробний зошит)» було оприлюднено 1969 року. Усі етапи його укладання здійснено вручну. Валентина Сидорівна сформулила під час укладання словника колектив односторонніх. Вона була і генератором ідей, і виконавцем усіх різновидів «технічної роботи», і відповідальним редактором словника. Напружена праця над ним все частіше підводила до думки про необхідність комп'ютера в таких дослідженнях.

Друга тема зі структурної граматики увиразнювала ідею формалізованого опису морфологічних явищ української мови та доведення його до алгоритмічної форми, придатної для автоматизованого аналізу тексту. Вона завершилася підготовкою проспекту **«Структурної граматики сучасної української мови»** (К., 1972), цікавої з теоретичного погляду праці, що доводила існування центру і периферії в словозмінній підсистемі мови, своєрідність парадигм кожної частини мови. Цей проспект унаочнював взаємозв'язки морфології та морфології української мови на сучасному етапі її розвитку.

Паралельно з цими розвідками під керівництвом В.С. Перебийніс підготовлені й опубліковані збірники **«Структурні рівні мови і методи їх дослідження»** (К., 1972), а трохи згодом — **«Структура мови і статистика мовлення»** (К., 1974). На цей час припадає напружена робота В.С. Перебийніс над докторською дисертацією **«Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови»**, яку вона захистила 1970 року. Це була новаторська для україністики праця, в якій для встановлення фонологічної підсистеми мови застосовано структурні та статистичні методи. Уперше висвітлено частотність і сполучуваність фонем української мови, дію в системі мови закону простоти і переваг, які мова надає у використанні фонем та фонемосполук, типові фонологічні структури односкладового слова української мови, поведінку класів фонем у різних стилях та жанрах мови, зокрема, у прозовому та поетичному текстах.

Одночасно Валентина Сидорівна бере участь у написанні розділів до академічної граматики української мови. Вона підготувала підрозділ до її першого тому «Фонетика» та розділ **«Характеристика функціональних стилів сучасної української літературної мови»** до п'ятого тому «Стилістика». Її цікавлять філософські питання мовознавства. Професор В.С. Перебийніс стає організатором в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР семінару з цих проблем. З мовознавцями у ньому активно співпрацювали видатні українські філософи академік М.В. Попович, професор С.Б. Кримський, кандидат філософських наук С.О. Васильєв. 1972 року виходить збірник **«Філософські питання мовознавства»**. У ньому Валентина Сидорівна друкує цікаву статтю про форму і зміст мовних одиниць.

Сімдесяті роки минулого століття позначено поштовхом розвитком структурної лінгвістики, її посиленням інтересом до моделювання, формалізації мовознавчих досліджень і застосування в них комп'ютерів. Перед науковцями постало завдання глибшого вивчення відмінностей між аналізом мовного матеріалу людиною і комп'ютером. Для цього слід було чітко усвідомлювати різницю між мисленням людини, її володінням мовою, що спирається на асоціації, та комп'ютерним аналізом тексту, що може для встановлення його змісту враховувати лише формальні ознаки мовних одиниць. В.С. Перебийніс пише науково-популярну книжку **«Коли робот заговорить (Мовне спілкування людини з електронно-обчислювальною машиною)»** (К., 1972), де розкриває цю проблематику в цікавій і доступній формі.

Невтомна Валентина Сидорівна інтенсивно готує із спеціальності «Структурна, прикладна та математична лінгвістика» науковців для Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та викладачів для вишів України. Усе своє життя вона дбає про підготовку кадрів із цієї спеціальності, а також готує структуралістів — фахівців із української, російської та англійської мов. Школу В.С. Перебийніс пройшли 26 кандидатів філологічних наук. І це була високопрофесійна школа розвитку вміння відкривати наукові факти й доводити їх на основі строгих наукових методів. Вона вміє «лікувати» своїх аспірантів від наукового туману, до якого, чого гріха таїти, призвичаювали в багатьох школах і вишах. Коли аспірант замість пояснення вгаданого факту в мові вдавався до довгих цитувань і переказів, Валентина Сидорівна ставила на берегах рукопису знак питання або писала відоме всім її учням коротке речення **«Що Ви хотіли цим сказати?»**. Вона бачила «больові точки» написаного тексту і вчила науковців мислити чітко й доказово. Робила це тактовно і ненав'язливо. Валентина Сидорівна давала на обговорення й свої статті й книжки співробітницям відділу, лише одна з яких, М.М. Пешак, була близька до неї за віком, решта — всі її колишні аспіранти. І тоді ми теж виписувалися на берегах її рукописів і ставили питання. Валентина Сидорівна уважно слухала нас, усе пояснювала і видно було, що вона втішена й задоволена нашим науковим зростанням. Вражали завжди її наукова ерудиція, пам'ять і чітка, майже комп'ютерна логіка.

Ми глибоко вдячні їй за цю науку прочитування цілісного тексту «із-середини», за прищеплення вміння слухати та розуміти опонента, за доброзичливість. Аспіранти почали захищатися вже з 1966 р. (М.П. Муравицька), 1969 р. — Л.А. Алексієнко, 1970 р. — Т.О. Грязнухіна, Н.Ф. Клименко, М.М. Копаєва, М.В. Сичова, 1972 р. — Л.М. Волчкова, 1974 р. — Л.Д. Сліпченко, 1975 р. — Н.П. Дарчук, Н.І. Заплаткіна. Багато з них приїздили до В.С. Перебийніс з Черкас, Кубані, Донецька, Барнаула, Горлівки, Волині, Новосибірська, Одеси, Кіровограду. Їхали до неї по науку і знання, і радіус її впливу як Педагога був величезний, авторитет незаперечний. Досить згадати в цьому контексті про групу викладачів англійської мови з 42 вишів Росії, України, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Молдови, Туркменістану, якою керувала з 1976 по 1991 рік В.С. Перебийніс. З усіх усядів до неї їхали на консультацію викладачі. Унаслідок копіткої роботи ця група підготувала словник-довідник найуживаніших англійських словосполучень (на матеріалі 8 млн. слововживань) (**A Desk-book of most Frequent English Collocations**, М., 1985) та монографію про морфологію англійського дієслова «**Словоизменение английского глагола: системные и функциональные характеристики**» (М., 2008).

У сімдесяті роки В.С. Перебийніс розгорнула роботу над укладанням частотного словника сучасної української художньої прози на основі створеної у відділі картотеки в півмільйона слововживань. Це була показова вибірка текстів, що давала уявлення про використання слів упродовж 25 повоєнних років. Кожне слово в словнику представлене як сукупність його слововживань (словоформ) і має показник абсолютної частоти його використання в текстах як суми вживань усіх його словоформ. Так лексикографічно опрацьовано понад 33 тис. різних слів, засвідчених у текстах сучасної української художньої прози. Цей словник був схвально зустрінутий науковою громадськістю в Україні та за її межами. Він давав багатий матеріал для вивчення морфологічних особливостей словозміни української мови, проведення подальших типологічних зіставлень її з іншими мовами. Він створив підґрунтя наукового добору словників-мінімумів для вивчення української мови як іноземної тощо. В його укладанні вже було використано комп'ютер для статистичного опрацювання матеріалу. 1981 року світ побачили два томи «**Частотного словника сучасної української художньої прози**» за редакцією В.С. Перебийніс. Вихід цього словника став можливим завдяки таланту Валентини Сидорівни, її організаторським здібностям у здійсненні великих наукових проєктів. Згодом разом зі своїми колегами-ученицями М.П. Муравицькою та Н.П. Дарчук Валентина Сидорівна узагальнила досвід укладання таких праць у монографії «**Частотні словники та їх використання**» (К., 1985).

1986 року побачила світ колективна монографія «**Лінгвістичні проблеми автоматизації редакційно-видавничих процесів**» (російською мовою). Ця праця була новаторською за задумом і реалізацією. В.С. Перебийніс обґрунтувала в ній можливість автоматизованого пошуку

помилку у тексті. Авторський колектив, який вона очолила, розробив алгоритм пошуку помилконебезпечних місць тексту, який пройшов успішне експериментальне випробування.

1986 року В.С. Перебийніс стала професором Київського національного лінгвістичного університету. Учні Валентини Сидорівни продовжили в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні роботу над розвитком теоретичних засад автоматизованого аналізу тексту. Були підготовлені й опубліковані колективні монографії **«Морфологічний аналіз наукового тексту на ЕОМ»** (К., 1990) та **«Синтаксичний аналіз наукового тексту на ЕОМ»** (К., 1999, обидві російською мовою), концепції яких заклала Валентина Сидорівна. Згодом проблеми використання комп'ютерів у мовознавчих дослідженнях, аналіз і результати експериментів, створення засобів для автоматизованого укладання словників, редагування тексту було обговорено в колективній науково-популярній праці відділу **«Використання ЕОМ в лінгвістичних дослідженнях»** (К., 1990, російською мовою), підготовленій до друку за редакцією В.С. Перебийніс.

Науково-викладацька робота В.С. Перебийніс в Київському національному лінгвістичному університеті триває вже 27 років. Нині вона працює в лабораторії комп'ютерної лінгвістики. Тут вона разом із своїми послідовниками готує з 2002 року фахівців з прикладної (комп'ютерної) лінгвістики, веде активну наукову роботу, укладає з односторонніми навчальні комп'ютерні словники (**«Англо-український навчальний словник-мінімум»** (К., 1985), **«Англо-український і українсько-англійський словник»** (Х., 2001), **«Англо-український навчальний словник з методичними коментарями та граматичними таблицями»** (К., 2003) та ін.), пише посібники **«Морфологія англійського дієслова»** (у співавторстві, К., 1995), **«Традиційна і комп'ютерна лексикографія»** (разом з В.М. Сорокіним, К., 2010), готує комп'ютерні **«Хрестоматію з формально-граматичного аналізу»** та **«Хрестоматію з лінгвістичного моделювання»** (обидві — К., 2010). Валентина Сидорівна керує написанням дисертацій (протягом 1989–2013 р.р. захистилися 7 осіб).

Творче довголіття В.С. Перебийніс викликає повагу й захоплення. Вона стежить за розвитком комп'ютерної лінгвістики, виступає з доповідями на конференціях, опонентом на захистах кандидатських і докторських дисертацій. Її невтомність у наукових пошуках істини гідна наслідування й подиву. Творчі успіхи В.С. Перебийніс висвітлено в статтях, енциклопедіях, довідниках. Добре знають і шанують її колеги за кордоном. Теплі слова про неї написав німецький дослідник Вернер Лефельдт, російські вчені Р.Г. та К.Р. Піотровські, С.С. Хідекель, її біографічні відомості подають видання **«Жінки-вчені Києва»** (К., 2003), енциклопедія **«Українська мова»** (К., 2000, 2004, 2007), історичний довідник **«Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України. 1930–2005 рр.»** (К., 2005). З великою повагою і теплотою розповідає про свою вчительку доцент Київського національного університету імені

Тараса Шевченка, завідувачка лабораторії комп'ютерної лінгвістики Н.П. Дарчук у довіднику «Життєвий шлях і науковий доробок Валентини Ісидорівни Перебийніс» (К., 2012). Інші його укладачі — кандидат філологічних наук, завідувачка лабораторії комп'ютерної лінгвістики КНЛУ Т.В. Бобкова та О.В. Льон підготували «Список основних наукових праць» В.С. Перебийніс. Усе це дає змогу краще уявити творчу і наукову звитягу Валентини Сидорівни.

Мовознавці України щиро вітають Валентину Сидорівну Перебийніс з 90-річчям. З роси і з води Вам, високошановна, дорога Валентино Сидорівно, нових наукових відкриттів, творчої наснаги і сили творити та виховувати нові покоління студентів і науковців!

Ніна КЛИМЕНКО, Євгенія КАРПІЛОВСЬКА (м. Київ)

Матеріали надійшли 19.09.2013.

Nina Klymenko, Yevgenia Karpilovska
Kyiv

SCIENTIFIC CREDO AND CREATIVE LONGEVITY OF V.S. PEREBEYNIS
(to the 90th anniversary of birthday)

Мовна мозаїка

ПО ПРИБУТТІ АВТОБУСА

Усім нам доводилося чути на автобусних станціях оголошення: *“Квитки продаватимуться по приходу автобуса”*. На жаль, воно звучить і досі, стало звичним в усно-розмовному вжитку. Українці позичили форму *по приходу* в росіян, причому вона була нормативною формою давального відмінка в російській мові на початку XIX ст., тепер же із часовим значенням ‘відразу після певної дії, чого-небудь’ потрібно вживати форму місцевого відмінка *по приходе*. В українській мові прийменник **по** також уживають із цим часовим значенням, але з небагатьма іменниками, до яких належить і **прибуття** — відповідник російських *прибытие, приход*, пор.: *по завершенні, по закінченні, по війні, по революції, по обіді, по прибутті* та ін. Часовий прийменник **після** має інший значеннєвий відтінок — ‘через деякий час, потім, пізніше’, тому його не можна вживати замість **по** у формі *по прибутті*.

Російське *по приходу* можна замінити ще й підрядними частинами **як прибуде автобус** чи **коли прибуде автобус**.

Отже, українською мовою правильно оголошувати: *Квитки продаватимемо по прибутті автобуса; Квитки продаватимемо, як прибуде автобус; Квитки продаватимемо, коли прибуде автобус*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2 В.І. Кононенко

**ВИСОКИЙ ТВОРЧИЙ ЗЛЕТ
АКАДЕМІКА ВІТАЛІЯ КОНОНЕНКА
УЧЕНОГО-МОВОЗНАВЦЯ
(до 80-річчя з дня народження)**

Віталій Кононенко належить до плеяди мовознавців — випускників Київського університету 60-их років минулого століття, які своїми дослідженнями в різних ділянках нашої науки відкривали нові обрії її подальшого розвитку.

Серед цих учених виділяються Віталій Русанівський, Анатолій Непокупний, Микола Пилинський, Віктор Коптілов, Алла Багмут, Тетяна Назарова, Лілія Родніна, Світлана Єрмоленко, Ірина Железняк, Маргарита Муравицька, Інна Чепіга, Лариса Кадомцева. Кожен з них прийшов до університету і до мовознавства своєю дорогою. Віталій Кононенко вийшов з родини відомого актора Івана Кононенка, зберігши на все життя закладений ще в молоді роки потяг до витонченого прекрасного. І це далось взнаки через роки у спеціальних студіях про взаємозв'язок і взаємовпливи мови і культури, про символи-константи народної культури як чинники семантичного структурування української мови.

В університетському середовищі формувалася відкритість до чужих мов і культур інших народів, що відкривало широкі виднокола зв'язків українців зі світом, української мови з індоевропейськими і всеслов'янськими глибинами.

Доля визначила Віталієві Кононекові університетську кафедру й студентську аудиторію, де він — академік за складом мислення і наукової творчості — упродовж десятиліть

© П. Ю. ГРИЦЕНКО, 2013

зберігає і переносить у практику викладання найвищі й найновіші здобутки українського і європейського мовознавства, історії культури.

Не працюючи штатно в мовознавчих інститутах України, Віталій Кононенко все життя не тільки переймався проблематикою академічної науки, а передовсім брав участь у написанні колективних праць в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні АН України, оскільки коло його наукових інтересів завжди було суголосним з академічним мовознавством.

Ведучи дослідження переважно в такій складній сфері, як мовна семантика, Віталій Кононенко вирізняється винятковою широ-

тою охоплених його розвідками проблем. Фундаментальні праці в українському, російському, білоруському, польському мовознавчому просторі, в таких галузях, як синтаксична теорія, лексикологія і фразеологія, лінгвокультурологія, порівняльне й загальне мовознавство зробили його ім'я добре знайомим в науковому світі далеко за межами нашої держави. Автора і співавтора численних монографій, підручників і навчальних посібників, академіка-педагога Віталія Кононенка по праву вважають і провідним лінгводидактом країни.

Граматичні студії нашого дослідника торкаються багатьох аспектів — від узагальненого опрацювання системно-семантичних зв'язків у синтаксисі до спостережень над їх конкретними реалізаціями, зокрема, на рівні синтаксичної синонімії й омонімії. На думку вченого, парадигматика як засадничий принцип побудови речення й тексту проймає всю синтаксичну будову мови, забезпечуючи організацію синтагматичних зв'язків мовних одиниць у їхній лінійній послідовності. Цікаві розвідки належать науковцеві у вивченні порівняльних конструкцій, прийменниково-субстантивних комплексів, синтаксичного відокремлення й однорідності (монографія «Мова. Культура. Стил», 2002); ця тематика відтворена й у статтях В. Кононенка у виданні «Українська мова. Енциклопедія».

Увагу дослідника привернула нова для українського мовознавства проблематика словесної символіки й концептології. В основу монографічних праць у цій ділянці Віталій Кононенко поклав ідеї національних виявів символічного й концептуального; зібраний ним широкий фактичний матеріал засвідчив етнічні, народнопоетичні джерела образно-метафоричного мовомислення українців. Водночас учений репрезенту-

вав інтерпретацію концептуальної системи в текстах красного письменства як відтворення мовної картини світу українців. Лінгвокультурологічний аналіз концептуальних понять (монографія «Концепти українського дискурсу», 2004), численних словесних символів — назв рослинного, тваринного, предметного світу тощо (монографія «Символи української мови», 2-е вид., 2013), яскраво продемонстрував здатність ученого проникнути у підмурки народного світовідчуття, вміння побачити за словесними реалізаціями те споконвічне, нетлінне, глибинне, що міститься в мові як національному феномені.

Віталієві Кононенку належить серія статей про мовостиль українських письменників минулого і сьогодення — Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Євгена Плужника, Ліни Костенко, Івана Драча, Миколи Вінграновського, молодих сучасних поетів. За їхніми мовностилістичними набутками науковець бачить ідіолектну своєрідність кожного, відстежує ознаки індивідуального мовомислення, відзначаючи водночас спільні риси українського художньо-літературного процесу. Звертаючись до різних аспектів текстотворення, В. Кононенко обирає той вимір, який репрезентує майстра слова в його характерній естетичній концепції. В. Кононенко звертається до словесної символіки Тараса Шевченка, лінгвоконцептів Лесі Українки, лінгвокультури Михайла Коцюбинського, словесного карнавалізму Івана Драча, кольороназв Миколи Вінграновського.

Важливе місце серед наукових зацікавлень ученого належить проблематиці мовностилістичної інтерпретації біблійних текстів у їх українському відтворенні. Використання красним письменством численних біблеїзмів, «переложень» і цитат, введення в художні твори євангельських мотивів — цей набір елементів ідіолектних прикмет став предметом допитливої уваги В. Кононенка. Окремою темою прозвучало дослідження переложень псаломних співів українськими поетами — від Тараса Шевченка, Євгена Маланюка до Ліни Костенко, Дмитра Павличка, Віктора Кордуна.

Довгий час працюючи на Підкарпатті, Віталій Кононенко глибоко увійшов у етнологічну проблематику. Праця вченого з таких питань, як розмовне мовлення Галичини, мовностильових особливостей творчості Василя Стефаника, Івана Франка, Тараса Мельничука, сучасних галицьких письменників є значним внеском у вивчення регіонального різновиду української мови. У серії досліджень В. Кононенко послідовно й переконливо доводить спільність процесів розвитку української мови в усіх її просторових відгалуженнях і діалектних виявах. Зокрема, в монографії «Текст і смисл» (2012) цій проблематиці він присвятив кілька розділів, в яких репрезентував свої ґрунтовні спостереження над мовно-естетичною палітрою сучасних західноукраїнських прозаїків і поетів.

В. Кононенко здавна цікавила проблематика взаємодії української мови з сусідніми слов'янськими — російською, білоруською, польською. У співавторстві з відомими вченими Г.П. Їжакевич, М.М. Пилинським

та В.О. Сиротіною В.І. Кононенко опублікував навчальний посібник із зіставної стилістики української та російської мов; у цій праці переконливо доведено, що конотативні відмінності двох мов простежуються доволі виразно. Чимало ґрунтовних спостережень належить дослідникові в його аналізі перекладів з польської на українську мову, з української на російську. Зокрема, дослідження перекладів українською мовою творів А. Міцкевича, Ю. Словацького, багатьох інших польських поетів засвідчили не лише високий рівень майстерності перекладачів, а й неосяжні потенції рідного слова, за допомогою якого можна передати найтонші нюанси чужої мови. В. Кононенко разом з Іриною Кононенко підготував навчальний посібник «Контрастивна граматики української та польської мов» (2-е вид. — 2010), що широко використовується в навчанні українських студентів польської та польських студентів — української мови.

В. Кононенко доклав значних зусиль для формування нового напрямку у вивченні рідної мови — етнолінгводидактики; цьому присвячено книжки «Українська етнолінгводидактика» (1995), «Етнолінгводидактика» (1997) та низка статей. Учений-практик з великим досвідом шкільного й університетського викладання — обґрунтував і реалізував ідеї впровадження в навчання мови принципів етнолінгвістичного й етнопсихологічного аналізу як основи освітнього процесу. Дослідник відстоює ідеї формування мовної особистості на національному ґрунті. Ці основоположні підходи втілено в двох популярних лінгводидактичних працях — підручнику для шкіл з поглибленим вивченням української мови «Рідне слово» (2001) і навчальному посібнику для університетів «Українська лінгвокультурологія» (2008).

Керівник наукової школи, Віталій Іванович разом зі своїми вихованцями (а це чотири десятки кандидатів і кілька докторів наук) реалізував цікавий науковий проект з проблем семантичного синтаксису, здійснив видання колективної монографії «Предикат у структурі речення» (Київ — Варшава — Івано-Франківськ, 2011). Книжка засвідчила високий рівень досліджень цієї наукової школи й таланту їхнього наставника.

На високу оцінку заслуговує діяльність Віталія Івановича як популяризатора знань про мову. Широкому читачеві добре відомі його численні публікації у «Культурі слова», «Українській мові і літературі в школі», «Русской речи». Його тонкі спостереження над мовою українських поетів Павла Тичини, Максима Рильського, російських — Олександра Блока, Сергія Єсеніна, вводили читача в світ художнього текстотворення як високого мистецтва.

Як дослідник Віталій Кононенко — зразок винятково працюючої, самовідданої науці людини: його сповна стосується знамените *ні дня без рядка*. Звичайно, за цією відданістю науці стоїть велика ерудиція, невпинні пошуки фактичного матеріалу, а ще ... непідробний патріотизм вченого-гуманітарія.

Віталій Іванович неухильно стоїть на сторожі рідної мови, рішуче виступаючи за її чистоту і гнучкість-красу; тому-то незмінну відразу в нього викликає «суржик» як прояв недовомовності й мовленнєвого недбальства. Процеси, що відбуваються нині в мовному житті України, підштовхують його до рішучого заперечення розмивання й руйнації високих здобутків літературної мови, її норм. Саме тому пристрасне слово академіка, зокрема подане у книжці «Українська мова: традиції й сучасність» (2010), привернуло увагу сучасників.

Віталій Іванович зустрічає ювілей у повному розквіті своїх сил і можливостей: Зелений ряст під ноги!!

Павло ГРИЦЕНКО (Київ)

Матеріали отримано 07.07.2013.

Pavlo Hrytsenko

Kyiv

HIGH CREATIVE RISE OF A LINGUIST

(to the 80-anniversary from the V.I. Kononenko's birthday)

**НЕ ЗАБУДЬТЕ ПЕРЕДПЛАТИТИ
ЖУРНАЛ «УКРАЇНСЬКА МОВА»
НА 2014 РІК!**

ДИВІТЬСЯ
«КАТАЛОГ ВИДАНЬ УКРАЇНИ, 2014 РІК»
на с. 217!

Наш індекс
23920.

Вартість видання становить:

**на рік — 108.40 грн.,
на 6 міс. — 54.20 грн.,
на 3 міс. — 27.10 грн.**

УДК: 811.161.2(092) К.Г. Городенська

В ОРЕОЛІ НАУКОВОЇ СЛАВИ (до ювілею професора К.Г. Городенської)

---

17 листопада цього року святкувала свій ювілей Катерина Григорівна Городенська — доктор філологічних наук, професор, лауреат премії імені О.О. Потебні НАН України, завідувач відділу граматики Інституту української мови НАН України, знаний в Україні й у слов'янському світі талановитий Мовознавець, провідний Граматист, наша високоповажана Колега, мудрий Наставник, невтомна Трудівниця, чарівна Жінка, високодуховна, благородна і добра Людина.

Цього прохолодного осіннього дня оселя ювілярки була зігріта щирістю, теплом і любов'ю всіх тих, хто розділив з нею радість ювілейного свята. А таких людей багато, бо, незважаючи на відданість слову, невтомне щоденне служіння науці, постійну зайнятість, Катерина Григорівна знаходить час для кожного, хто потребує її допомоги чи просто цікавиться проблемами української мови.

Конгреси, симпозіуми, з'їзди, конференції, семінари, круглі столи, консультації... Географія наукових контактів Професора Городенської постійно розширюється.

Аспіранти, докторанти, учні, колеги, слухачі радіо, допитливі дописувачі та додзвонювачі з усіх куточків України... Щодень зростає кількість тих, із ким невтомна Берегиня українського слова щедро ділиться своїми знаннями, аби зробити цей світ досконалішим, аби українській мові на своїй історичній батьківщині було затишно і комфортно, аби ми, українці, говорили та писали правильно й справді по-українськи.

Ми пишаємося тим, що не лише знаємо Катерину Григорівну, а й маємо за особливу честь щодня працювати

© Л.М. КОЛБАБА, В.М. ФУРСА, 2013

під її мудрим керівництвом, всотувати кожне її слово, отримувати неоціненні поради. Здається, немає в українській граматиці проблеми, якої б не міг розв'язати гострий розум Науковця Городенської. Навіть найскладніші лінгвістичні проблеми талановитий Мовознавець майстерно перетворить на зрозумілі кожному й обов'язково підкаже раціональні способи їхнього розв'язання. Консультуючись із Катериною Григорівною з приводу неоднозначних, часом суперечливих проблем, не перестаємо дивуватися, як уміло вона розставляє акценти на головному, без жалю відкидаючи

зайве, і як одразу стає очевидним і простим усе те, що раніше викликало труднощі. Простота й доступність — ось визначальні ознаки стилю життя і праці К.Г. Городенської.

Грунтовність і глибина знань Катерини Григорівни, які ллються рікою і щедро напоюють спрагли знань душі, вражають. Обізнаність із новітніми тенденціями лінгвістики дають їй змогу постійно тримати руку на пульсі розвитку українського мовознавства та активно сприяти його розвою. Результатом невтомної наполегливої праці професора К.Г. Городенської є її вагомий науковий доробок, який сьогодні сягає понад 250 наукових праць. Із останніх досліджень — монографія «Сполучники української літературної мови» (К., 2010) та підготовлена до друку монографія «Українське слово у вимірах сьогодення».

Найулюбленіші ділянки мовознавчої ниви К.Г. Городенської — словотвір, морфологія, синтаксис, функціональна й категорійна граматики української мови, граматична лексикографія. Науковець К.Г. Городенська не залишається байдужою також до проблем правопису й культури української мови, активно пропагуючи нові настанови й рекомендації щодо складних випадків правопису та слововживання в жанрі мовної мозаїки. У полі зору Катерини Григорівни постійно перебуває мова наукових видань, засобів масової інформації, мовне оформлення різноманітної документації. Вона редагує різні матеріали, відповідає на численні листи-запити, часто виступає в теле-, радіоефірі та пресі. Катерина Григорівна Городенська — відважна Захисниця українського слова, і водночас слово є надійною зброєю в її руках.

К.Г. Городенську знає вся наукова спільнота України. Незаперечний авторитет Катерини Григорівни в мовознавчих колах засвідчує її членство в багатьох радах, комісіях тощо. Протягом тривалого часу вона є членом комісії зі словотвору при Міжнародному комітеті славістів, членом Української національної комісії з питань правопису, заступником голови наукової ради «Українська мова», заступником голови

спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій в Інституті української мови НАН України, членом редколегії багатьох періодичних видань.

Потужність К.Г. Городенської як наукового Керівника засвідчує кількість захищених під її вмілим керівництвом кандидатських і докторських дисертацій: дев'ять докторів та тридцять шість кандидатів філологічних наук утілюють у життя креативні ідеї та задуми невтомної Дослідниці української граматики в багатьох вишах України. Широ переконані, що знання та добро, посіяні Катериною Григорівною як мудрим Учителем, дадуть плідний і щедрий ужинок на науковій ниві в ім'я розквіту рідної української мови.

До ювілеїв ставляться по-різному... Але як щиро не радіти за нашу славу Ювілярку, котра зустріла цей день із вагомими здобутками в усіх царинах людського життя. Вона — вдячна Дочка, доброзичлива Сестра, турботлива Мама, ласкава Бабуся, вірна Дружина, надійний Друг, вимогливий Учитель, висококваліфікований Фахівець... Досягти їй цього вдалося завдяки щирості серця, багатству душі, непохитній принциповості, нещадній вимогливості до себе, спартанській дисциплінованості, а ще — завдяки зятятому працелюбству, яке виховали в ній мудрі батьки та щедра полтавська земля.

На адресу Катерини Григорівни з нагоди ювілею пролунала сила-силенна теплих, а головне — щирих побажань. А те, що побажали з любов'ю та від душі, обов'язково здійсниться. Ми також щиросердно вітаємо високоповажану Катерину Григорівну Городенську зі славним ювілеєм. Навряд чи нам вдасться знайти ще ніким не сказані слова, щоб передати нашу повагу та вдячність Завідувачеві відділу, Професорові, Науковцеві, Наставникові. Низькій уклін Вам, дорога Катерино Григорівно! Ваша невичерпна енергія, гострий розум, непохитність наукових ідеалів, стійкість у відстоюванні життєвих позицій, міцність духу, впевненість у силі слова захоплюють нас і є взірцем для наслідування.

Міцного Вам здоров'я, життєдайних сил, творчого натхнення, успішного підкорення нових граматичних вершин і родинного затишку!

Нехай літа не стануть тягарем,
Нехай душі не вигасне зірниця,
Хай повниться до краю день за днем
Добра і щастя золота криниця.

Нехай життя наснаги додає,
Десятки літ ще мріяти, творити,
Щоб Ви змогли усе життя своє
В здоров'ї й радості багато літ прожити!

Лариса КОЛІБАБА, Валентина ФУРСА (Київ)

Статтю отримано 17.09.2013.

Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa
Kyiv

IN THE HALO OF SCIENTIFIC FAME
(to the Professor K.G. Gorodenska's anniversary)

**Сергій Іванович ГОЛОВАЩУК
(30.09.1922 – 24.06.2013)**

24 червня 2013 року на 91-му році життя відійшов у вічність провідний лексикограф, лауреат Державної премії УРСР (1971) та Державної премії СРСР (1983), ветеран Великої Вітчизняної війни Сергій Іванович Головащук.

Народився Сергій Іванович 30 вересня 1922

року в с. Соболівка Житомирської області в селянській родині.

У 1938 році С.І. Головащук закінчив Соболівську неповно-середню школу і вступив до Житомирського індустріального технікуму механічної обробки дерева. Але тяжко захворів батько, і навчання довелося залишити. Лише в 1940 р. хлопцеві вдалося продовжити навчання в Корнинській середній школі, яку він закінчив 1941 року.

У 1943 році Сергій Іванович пішов на фронт. Спочатку обслуговував гарматну та мінометну техніку, а згодом став зв'язківцем. У грудні 1944 року був нагороджений медаллю «За відвагу». Мужній воїн з боями пройшов дорогами Німеччини, Чехословаччини, Австрії. Після демобілізації 1946 року працював учителем у Мохнацькій початковій школі Житомирського району.

У 1947–1952 рр. Сергій Іванович Головащук навчався на філологічному факультеті Київсько-

го державного університету імені Т.Г. Шевченка. Одночасно з навчанням Сергій Іванович працював у Видавництві АН УРСР (пізніше «Наукова думка») — спочатку коректором, потім редактором, а з 1957 року — завідувачем редакції мови та літератури.

У вересні 1958 року постановою Президії АН УРСР С.І. Головащук було переведено до Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні на посаду в. о. старшого наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії. Він доопрацьовував та редагував 6-ий том «Українсько-російського словника» (1963). Розробив засади, а від 1960 до 1968 року був спочатку укладачем, а згодом і редактором «Русско-украинского словаря» в 3-х томах (1968) (що не раз перевидавався великим накладом). За цей словник С.І. Головащук удостоєний високої урядової нагороди — Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1971)..

Нині виходить друком великий чотиритомний «Російсько-український словник» — продовжувач традицій РУСа 1968 року, у якому значну частину матеріалів уклад Сергій Іванович.

Досвід створення «Русско-украинского словаря» в 3-х томах С.І. Головащук узагальнив у монографії «Перекладні словники і принципи їх укладання» (К., 1976), в основу якої лягла кандидатська дисертація «Передача значень слів і фразеологізмів однієї мови засобами іншої мови як основна проблема двомовної лексикографії», успішно захищена Сергієм Івановичем у 1970 році.

Від 1970 до 1980 Сергій Іванович працював над Словником української мови в одинадцяти томах, був членом редколегії та редактором 11-го тому. Вихід у світ СУМа став визначною подією як у вітчизняному, так і у світовому словникарстві. За цю працю С.І. Головащук разом із групою лексикографів був удостоєний звання лауреата Державної премії СРСР (1983).

Великі заслуги С.І. Головащука в справі підвищення рівня грамотності в Україні. З 1987 року Сергій Іванович входив до складу робочої групи, яка розробляла проект змін і доповнень до нового видання «Українського правопису» (К., 1990), закладала підвалини нині чинного правописного кодексу.

С.І. Головащук завжди надавав важливого значення питанням правопису та слововживання, тому важливе місце в його лексикографічній спадщині належить саме правописним словникам та довідникам. 1975 року був укладений «Орфографічний словник української мови», який став основою для створення подальших академічних орфографічних словників. 1979 року вийшли друком «Орфографічний словник (4—10 класи)» та «Словник-довідник з правопису». Згодом побачили світ «Словник-довідник з правопису та слововживання» (1989) та «Складні випадки наголошення: Словник-довідник» (1995).

Творча палітра лексикографа, завдяки невтомним пошукам Сергія Івановича, збагатилася новими жанрами, серед яких особливо слід відзначити реалізацію проблематики правильного літературного слово-

вживання, розробці чого С.І. Головащук присвятив низку словників, до того ж чи не кожен його словник містить правописний додаток, зосереджуючи увагу читача на постійній праці над словом. Надбанням публічності стають «Українське літературне слововживання: словник-довідник» (1995), «Російсько-український словник сталих словосполучень» (2001), «Словник наголосів» (2003), «Словник-довідник з українського літературного слововживання» (2004), «Орфографічний словник складних слів української мови» (2008). І це ще не повний перелік його досягнень Сергія Івановича на лексикографічній ниві.

С.І. Головащук брав участь у створенні фундаментального двотомного «Словника синонімів української мови», що побачив світ у 1999–2000 роках і витримав 3 видання.

Сергій Іванович був причетним і до опрацювання термінологічних словників, зокрема як співавтор «Російсько-українського геологічного словника» (1959), відповідальний редактор «Російсько-українського спортивного словника» (1968).

Сергій Іванович Головащук багато сил присвятив популяризації українського слова. Його статті з'являлися не лише на сторінках наукових журналів, а й на шпальтах загальноукраїнських газет, де він сперечався, вступав у полеміку, обстоював чистоту мови, боровся проти її засмічення.

Працездатність і працелюбність Сергія Івановича Головащука були відомі всім. Навіть вийшовши на пенсію в 1998 році, він продовжував створювати нові й нові словники, не уявляючи собі життя без роботи.

Про попит на словники С.І. Головащука свідчить те, що, незважаючи на досить значні наклади, на полицях магазинів їх годі й шукати. Так, «Орфографічний словник: 4–10 класи» та «Орфографічний словник: 5–11 класи» було перевидано 9 разів. І щоразу, перевидаючи словник, Сергій Іванович його доповнював, удосконалював.

Скрупульозність, навіть прискіпливість, характеризує всі словники, створені Сергієм Івановичем. Уважність на кожному з етапів, відповідальність за кожне слово, кожен знак роблять їх авторитетним джерелом написання, доречного вживання, тлумачення певного слова.

Своє довге, нелегке життя на тлі історичних подій, свідком і учасником яких йому довелося бути, учений змалював у книзі спогадів із промовистою назвою: «Мої життєві стежки й дороги» (2005).

Світла пам'ять про Сергія Івановича, невтомного Словникаря, непересічної постаті в українській лексикографії завжди надихатиме на створення нових словників.

ЗМІСТ

Дослідження

Андрій Даниленко

Українська Біблія і Валуєвський циркуляр 1863 р. **3**

Пилип Селігей

Типи багатослів'я в наукових текстах **22**

Наталія Костусяк

Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови **45**

Марія Личук

Синтаксично нечленовані речення в системі простого речення **58**

Олександр Межов

Особливості ускладнення предметних компонентів просторовими значеннями в сучасній українській мові **66**

Тетяна Гарбарчук

Динаміка гібридного словотворення в українській мові (на матеріалі запозичених формантів-інтенсифікаторів ознаки) **75**

Галина Сюта

Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. **82**

Ірина Сирко

Генеza жанру щоденника: історіографічний огляд **93**

Ганна Дядченко

Епітет у структурі мовного портрета людини (на матеріалі поетичної мовотворчості кінця ХХ — початку ХХІ століття) **103**

Людмила Федорова

Семантика і структура прикметникових метафор у текстах газетно-журнальної періодики **114**

Наталія Колесник

Онiмний простiр та онiмне поле як категорiї структурування об'єкта дослідження у фольклорній ономастиці **124**

Катерина Тiшечкіна

Особливості перекладу спiльнокоренових сiльськогосподарських термiнiв **135**

Огляди та рецензії

Святослав Вербич

Нова праця з української ойконімії
(Котович В. Походження назв населених пунктів Дрогобиччини
(наукові версії). — Дрогобич: Посвіт, 2012. — 88 с.) **144**

Уляна Добосевич

Добрилове Євангеліє 1164 року: повернення через століття
(Добрилове Євангеліє 1164 року / Відп. ред. В.В. Німчук, упор.
Ю.В. Осінчук. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, 2012 (Серії: «Історія мови», «Пам'ятки української
мови»). — 804 с.) **153**

Людмила Краснова, Микола Ткачук

Не забуваймо про нашу армію
(Ярослав Яремко. Нариси з історії української військової
термінології. — 2-ге вид. — Дрогобич: Посвіт, 2013. — 411 с.) **158**

Ювілеї

Ніна Клименко, Євгенія Карпіловська

Наукове кредо і творче довголіття В.С. Перебийніс
(до 90-річчя з дня народження) **163**

Павло Гриценко

Високий творчий злет ученого-мовознавця **173**

Лариса Колібаба, Валентина Фурса

В ореолі наукової слави
(до ювілею професора К.Г. Городенської) **178**

Незабутні імена

Сергій Іванович Головащук
30.09.1922 — 24.06.2013

181

Мовна мозаїка

Катерина Городенська

Котеджовий чи котеджний? **21**

Півтора літра, а не півтора літри **57**

Триває, а не іде **81**

УЄФА чи УЕФА? **102**

Що це за вживання від двоохста до п'ятиста? **134**

Мінімум, як мінімум не для загальномовного вжитку **162**

По прибутті автобуса **172**

Валентина Фурса

Хворіти на грип чи хворіти грипом? **161**

Виправте **143**

Відомості про авторів

188

CONTENTS

Researches

Andriy Danylenko

Ukrainian Bible and Valuev circular 1863   **3**

Pylyp Selihey

Types of verbosity in academic texts   **22**

Nataliya Kostusyak

Morphological and semantic cases of the modern Ukrainian literature language   **45**

Mariya Lychuk

Syntactically undivided sentences in the system of the simple sentence   **58**

Olexandr Mezhov

Features of complication of object components locative meanings in modern Ukrainian language   **66**

Tetiana Garbarchuk

Dynamic of the hybrid word-building in Ukrainian language (based on materials of foreign prefixes-intensifiers)   **75**

Galyna Siuta

Typology and functions of biblical quotation in the Ukrainian poetic language of the 20th century   **82**

Iryna Syrko

Genesis of the diary genre: historiographical review   **93**

Hanna Dyadchenko

Epithet in the structure of the language portrait of a person (in the Ukrainian poetic language works, the end of the 20th – the beginning of the 21st century)   **103**

Lyudmila Fedorova

Semantic and structure of adjective metaphors in texts newspaper-magazine periodicals   **114**

Natalia Kolesnyk

Onym space and onym field as categories of structuring of object of study in folklore onomastics   **124**

Kateryna Tishechkina

Features of translation of single-root agricultural terms   **135**

Book review	<i>Sviatoslav Verbych</i> A new publication from Ukrainian oiconymy 144 <i>Uliana Dobosevych</i> Dobrilove Gospel of 1164: returning is through age 153 <i>Liudmyla Krasnova, Mykola Tkachuk</i> Does not forget about our army 158
Anniversaris	<i>Nina Klymenko, Yevgenia Karpilovska</i> Scientific credo and creative longevity of V.S. Perebyinis (to the 90 th anniversary of birthday) 163 <i>Pavlo Hrytsenko</i> High creative rise of a linguist (to the 80-anniversary from the V.I. Kononenko's birthday) 173 <i>Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa</i> In the halo of scientific fame (to the Professor K.G. Gorodenska's anniversary) 178
Unforgettable names	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;"> Sergiy Ivanovych Holovashchuk 30.09.1922 — 24.06.2013 </div> 181
Linguistic miscellania	<i>Kateryna Horodenska</i> 21, 57, 81, 102, 134, 161, 162, 172
Contributors	188

Відомості про авторів

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу ономастики, Інститут української мови НАН України

ГАРБАРЧУК Тетяна Вікторівна, аспірантка кафедри української мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ГРИЦЕНКО Павло Юхимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології, директор Інституту української мови НАН України

ДАНИЛЕНКО Андрій Іванович, кандидат філологічних наук, доцент, США (Університет «Пейс», Нью-Йорк)

ДОБОСЕВИЧ Уляна Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Львівський національний університет ім. І. Франка

ДЯДЧЕНКО Ганна Вікторівна, викладач кафедри дошкільної та початкової освіти, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України

КЛИМЕНКО Ніна Федорівна, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри елліністики Інституту філології, Київський національний університет імені Т. Шевченка

КОЛЕСНИК Наталія Степанівна, канд. філол. наук, доцент кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КОЛІБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики, Інституту української мови НАН України

КОСТУСЯК Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

КРАСНОВА Людмила Володимирівна, доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет імені І.Я. Франка

ЛИЧУК Марія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та управління соціальними комунікаціями, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

МЕЖОВ Олександр Григорович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Волинський національний університет імені Лесі Українки

СЕЛІГЕЙ Пилип Олександрович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу загальнославистичної проблематики та східнослов'янських мов, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України

СИРКО Ірина Мирославівна, кандидат філологічних наук, докторант кафедри мовної і міжкультурної комунікації, Дрогобицький державний педагогічний університет імені І.Я. Франка

ТІШЕЧКІНА Катерина Вікторівна, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України

ТКАЧУК Микола Платонович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української літератури, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ФЕДОРОВА Людмила Миколаївна, викладач української мови, літератури, історії зарубіжної літератури, Київський національний торговельно-економічний університет

ФУРСА Валентина Миколаївна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики, Інституту української мови НАН України